

Protect the nature

Greening the management of protected areas
in SRB-BiH cross-border region

Delegacije EU u Srbiji i BiH

Program prekogranične saradnje
Srbije i Bosne i Hercegovine

Pokret gorana Sremske Mitrovice
Fondacija lokalne demokratije Sarajevo

Republika Srbija
Republika Bosna i Hercegovina

„Unapređenje upravljanja zaštićenim prirodnim dobrima u prekograničnom području SRB-BiH“

Jačanje uloge NVO u upravljanju zaštićenim područjima u prekograničnom regionu

Smernice
za integrisano
upravljanje prirodnim
resursima i razvoj
eko turizma u
zaštićenim
područjima

Februar 2012

Menadžment agencija za podršku savremenom
poslovanju i (re) inženjering SUPORT - Beograd

Wigwam Travel
& Consulting
d.o.o. Sarajevo

Informacije o dokumentu

Opšte informacije

Autori	Dragan Milojčić, Lidija Amidžić, Zoran Bibanović
Naziv projekta	„Unapređenje upravljanja zaštićenim prirodnim dobrima u prekograničnom području SRB-BiH“ (Jačanje uloge NVO u upravljanju zaštićenim područjima u prekograničnom području SRB-BiH)
Naziv dokumenta	SMERNICE ZA INTEGRISANO UPRAVLJANJE PRIRODNIM RESURSIMA I RAZVOJ EKO TURIZMA U ZAŠTIĆENIM PODRUČJIMA
Datum	Februar 2012
Referenca	IPA CBC SRB-BIH

Dostavljeno

Poslato:		
Ime	Organizacija	Poslato dana:
Slobodan Simić	Pokret gorana Sremske Mitrovice	
Mirjana Bartula	Svetog Save 19, 22000 Sremska Mitrovica, Srbija +381 22 614 300, zasavica@zasavica.org.rs	
Jasmina Mujezinović Amra Hadžić	Fondacija lokalne demokratije Bravadžiluk bb, 71000 Sarajevo Bosna i Hercegovina +387 33 236-899, tubsasa@bih.net.ba	
Kopija:		
Ime	Organizacija	Poslato dana:
Žana Vejnović	Delegacija EU u Srbiji	
	Delegacija EU u BiH	

Dosadašnje izmene

Verzija	Datum	Izradio	Odobrio I potpisao
1 SRB	27.10.2011	Dragan Milojčić, Lidija Amidžić Stanko Petrović, Miloš Milojčić	Suport-Beograd Novak Mršević, direktor
1 BIH	27.10.2011	Zoran Bibanović, Wigwam Travel & Consulting	FLD, Sarajevo
2 SRB-BIH	24.11.2011	Dragan Milojčić, Lidija Amidžić Zoran Bibanović	PMT SRB-BIH

Sadržaj

Kratak prikaz.....	6
--------------------	---

Poglavlje 1 - Smernice iz dobre međunarodne (IUCN) i domaće prakse 8

1. Politika, planiranje i odlučivanje.....	8
1.1 Planiranje turizma u zaštićenim područjima.....	8
1.1.1 Planovi, politika i planiranje u zaštićenim područjima	8
1.1.2 Turizam u Planu upravljanja.....	10
1.1.3 Razrada opštih i posebnih ciljeva.....	12
1.1.4 Karakteristike uspešnih procesa planiranja zaštićenih područja	13
1.1.5. Priprema i sprovođenje plana	15
1.2 Uključivanje nosilaca interesa	15
1.3 Upravljanje konfliktom.....	22
2. Zaštita prirodnih i kulturno - istorijskih resursa.....	24
2.1 Zaštita prirodnog i kulturnog nasleđa	24
2.2. Upravljanje izazovima turizma u zaštićenim područjima	26
2.3. Principi upravljanja posetiocima u zaštićenim područjima.....	29
2.4. Metodološki okviri za upravljanje posetiocima zaštićenih područja	31
3. Zaštita životne sredine	32
3.1. Uticaji na životnu sredinu	32
3.2. Ekološki rizici od turizma.....	33
3.3. Troškovi zaštite životne sredine u zaštićenim područjima.....	34
4. Doživljaj (iskustvo) u eko-turizmu	35
4.1. Karakteristike dobre eko-ture	36
4.2. Objašnjenje ekološke destinacije	36
4.3. Karakteristike ekološke destinacije	37
4.4. Smernice za planiranje ekoloških destinacija	37
4.5. Smernice za upravljanje ekološkom destinacijom.....	38
4.6. Definicija eko lodža.....	38
4.7. Karakteristike upravljača eko lodža	39
5. Potencijalne koristi od ekoturizma za lokalnu zajednicu.....	39
5.1. Potencijalne koristi od turizma u zaštićenim područjima	39
5.2. Poboljšanje kvaliteta života.....	40
5.3. Jačanje ekonomskih mogućnosti	40
5.4. Smernice za ostvarenje ekonomske koristi	41
6. Izgradnja objekata i infrastrukture.....	43
6.1. Osetljivi razvoj infrastrukture i usluga	43
6.2. Kulturno osetljivi dizajn i funkcionalisanje	44
6.2.1 Zaštita i korišćenje postojeće baštine	45
6.2.2 Interpretacija i obrazovanje vezano za kulturno nasleđe	46
6.3. Ekološki osetljivo projektovanje i funkcionalisanje	46
6.3.1 Standardi i smernice	46
6.3.2 Projektovanje javnih i privatnih objekata	48
6.4. Saobraćajna infrastruktura.....	51
6.5. Vrednovanje predloga za gradnju objekata	52
7. Marketing u turizmu.....	53
7.1. Trendovi u turizmu.....	53
7.2. Marketing u turizmu zaštićenih područja	54

7.3. Saradnja u marketingu proizvoda i prodaja imidža	55
8. Istraživanje, obrazovanje i izgradnja kapaciteta.....	61
8.1. Istraživanje	61
8.2. Planiranje ljudskih resursa za turizam u zaštićenim područjima.....	62
8.3. Razvoj ljudskih resursa.....	65
9. Ekološka svest i ekoturizam	66
9.1. Broj ekoturista	67
9.2. Ekoturistička demografija.....	67
9.3. Profil turiste na tržištu vezanom za prirodu.....	68
Poglavlje 2 – Smernice za upravljanje ZP i održivi turizam.....	69
1. Smernice za upravljanje zaštićenim područjima	69
1.1. Međunarodne smernice za upravljanje zaštićenim područjima	69
1.2. Strateška osnova za upravljanje prirodnim vrednostima i ZP u Srbiji	72
1.2.1 Strategija biološke raznovrsnosti Republike Srbije 2011-2018.	73
1.2.2 Nacionalni program zaštite životne sredine	74
1.2.3 Prostorni plan Republike Srbije 2010 – 2020.....	76
1.2.4 Nacionalna strategija održivog razvoja	77
1.3. Ustavno-pravna i zakonodavna osnova za upravljanje ZP	78
1.3. Organizacija delatnosti zaštite prirode.....	81
1.4. Vrste zaštićenih prirodnih dobara.....	82
1.5. Zaštićena područja i režimi zaštite	83
1.5.1 Vrste zaštićenih područja.....	83
1.5.2 Režimi zaštite	85
1.5.3 Ekološka mreža	87
1.6. Upravljanje zaštićenim područjima	88
1.6.1 Uloga, prava i dužnosti upravljača	88
1.6.2 Pravilnik o unutrašnjem redu i čuvarskoj službi	90
2. Održivi razvoj turizma u Srbiji i BiH.....	92
3. Smernice za ekološke nevladine organizacije (ENVO).....	98
4. Primer kodeksa ekoloških nevladinih organizacija.....	99
5. Smernice za turističke agencije.....	110
6. Etički kodeks za turiste (predlog)	115
7. Smernice za državnu upravu i lokalnu samoupravu	116
8. Smernice za turističke organizacije i udruženja	130
9. Smernice za smeštaj (ugostiteljska delatnost)	134
10. Smernice za posluživanje hrane (ugostiteljska delatnost)	135
Reference	141

**SMERNICE
ZA INTEGRISANO UPRAVLJANJE
PRIRODNIM RESURSIMA
I RAZVOJ EKO TURIZMA
U ZAŠTIĆENIM PODRUČJIMA**

Kratak prikaz

Ovaj dokument predstavlja Smernice za ekološke NVO (ENVO), a pripremljen je kroz konsultantske usluge "Suporta" - Beograd i Wigwam Travel & Consulting d.o.o. – Sarajevo, za potrebe IPA projekta „Unapređenje upravljanja zaštićenim prirodnim dobrima u prekograničnom području SRB-BiH“ („Jačanje uloge NVO u upravljanju zaštićenim područjima u prekograničnom području SRB-BiH“).

Za realizaciju ovog projekta u srpskom delu prekograničnog (programskog) područja odgovorna je NVO Pokret Gorana Sremske Mitrovice, a u delu koji pripada BiH, NVO Fondacija lokalne demokratije iz Sarajeva.

Konsultantske usluge obuhvatile su izradu studije o aktuelnoj situaciji u vezi sa upravljanjem u zaštićenim područjima i eko turizmom (tzv. "Studija 1"). Nacrti ova dokumenta, Studije 1 i Smernica, su bili osnova za zajednički rad i obuku tokom Druge radionice projekta u novembru 2011. Unapređeni dokumenti su pod nadzorom tima za upravljanje projektom iskorišćeni za sintezu postignutih rezultata u finalne zajedničke verzije ova dva dokumenta namenjena za obe zemlje.

Smernice za integrisano upravljanja prirodnim resursima i održivi razvoj turizma zamišljene su kao pomoć ENVO za praktičnu primenu Konvencije o biodiverzitetu i drugih relevantnih međunarodnih konvencija i direktiva primenljivih u okviru zakonodavstva obe zemlje (SRB-BIH).

Iako je sadržaj i forma Smernica podložna prilagođavanju potrebama ENVO, konsultanti su Smernice, u skladu sa projektnim zadatkom, podelili na dve celine i to :

- **Poglavlje 1 – „Smernice iz dobre međunarodne (IUCN) i domaće prakse“**, namenjeno ekološkim NVO i drugim aktivistima trećeg sektora u oblasti zaštite prirode i eko-turizma, i
- **Poglavlje 2 – „Smernice za upravljanje zaštićenim područjima i održivi turizam“** namenjeno saradnji i delovanju ENVO na druge nosioce interesa i zainteresovane strane u oblasti eko-turizma (upravljače ZP, NVO, organe lokalne samouprave, turističke organizacije i agencije, lokalnu zajednicu - pružaoce usluga smeštaja i hrane).

Pristup je zasnovan na ideji da se NVO-čitaocu pruži, u Poglavlju 1 - proverena osnovna baza znanja o temama : *politike, planiranje i donošenje odluka; prirodnih, kulturnih i istorijskih resursa; očuvanju prirodnih vrednosti i resursa; zaštiti životne sredine ; eko-turističkom doživljaju ; lokalnoj zajednici kao domaćinu; izgradnji objekata za eko-turizam; marketingu; istraživanju i obrazovanju ; svesti javnosti ; saradnji za održivi turizam i prekograničnoj saradnji*, kao i sigurna platforma za delovanje na ciljne grupe u eko-turizmu preko smernica datih u Poglavlju 2.

U izradi ovih Smernica korišćena su iskustva iz projekta "Zaštita i upravljanje Specijalnim rezervatom prirode Zasavica kao sredstvo za održivi ruralni razvoj" koji je finansirala holandska vlada. Osnovu Smernica čine 2 fundamentalna izdanja IUCN : « Smernice za planiranje upravljanja zaštićenim područjima » (2003) i « Održivi turizam u zaštićenim područjima - Smernice za planiranje i upravljanje » (2002), izvodi iz novog « Vodiča za upravljače zaštićenih područja» autora prof. L. Amidžić, bogati prilozi „Wigwam“-a autora Z. Bibanovića, kao i drugi izvori prikazani u Referencama.

Abstract

This document presents Guidelines for environmental NGOs (ENGOs), and has been prepared through consultation services of "Suport"-Belgrade and "Wigwam Travel & Consulting Ltd"-Sarajevo, for the IPA project "Improving the management of protected areas in the SRB-BIH Cross Border Region" ("*Strengthening the role of NGOs in the management of protected areas in the SRB-BIH Cross Border Region*").

The NGO "Nature Conservation Movement of Sremska Mitrovica" is responsible for the Project development in the Serbian part of the cross-border (program) area, and for the part that belongs to BiH, the responsible partner is the NGO "Foundation for Local Democracy, Sarajevo".

Consulting services have included a Study of the current situation regarding the management of protected areas and eco-tourism (the "Study 1"). Drafts of both documents, Study 1 and the Guidelines, were the basis for joint working and training during the Second Workshop held in November 2011. Under the supervision of the Project Management Team (PMT), the enhanced documents have been used for the synthesis of the results achieved into the final joint versions of both documents intended for both countries.

"Guidelines for integrated management of natural resources and sustainable tourism development" are designed to help ENGOs for the practical application of the Convention on Biological Diversity and other relevant International Conventions and Directives applicable to the legislation of both countries (SRB-BIH).

Although the contents and the form of the Guidelines are subject to adjustment to the needs of ENGOs, the Consultants have divided the Guidelines, in accordance with the ToR, into two parts as follows:

- **Chapter 1 - "Guidelines on good international (IUCN) and local practices"** intended for environmental NGOs and other activists of the Third Sector in the field of nature protection and eco-tourism, and
- **Chapter 2 - "Guidelines for the management of protected areas and sustainable tourism"**, intended for cooperation and action of the ENGOs towards other stakeholders and interested parties in the field of eco-tourism (PA managers, NGOs, local governments, tourism organizations and agencies, local community - providers of accommodation and food).

The approach is based on the idea that NGO-reader is given, in Chapter 1 - a tested basic knowledge-base of topics: policy, planning and decision making; natural, cultural and historic resources; preservation of natural resources; environmental protection; eco-tourism experience; community as a host; facilities for eco-tourism; marketing; research and education; public awareness; cooperation for sustainable tourism and cross-border cooperation, as well as a reliable platform for action at the target groups in eco-tourism through the guidelines given in Chapter 2

In developing of these Guidelines, the experiences were used from the project "Conservation and Management of the Special Nature Reserve Zasavica as a tool for sustainable rural development", financed by the Dutch Government. The Guidelines are based on two fundamental IUCN editions: "Guidelines for Management Planning of Protected Areas" (2003) and "Sustainable Tourism in Protected Areas - Guidelines for Planning and Management" (2002), excerpts from the new "Guidelines for managers of protected areas" by prof. L. Amidžić, the rich contributions from "Wigwam" by Z. Bibanović, and other sources as shown in the References.

Poglavlje 1 - Smernice iz dobre međunarodne (IUCN) i domaće prakse

1. Politika, planiranje i odlučivanje

1.1 Planiranje turizma u zaštićenim područjima

1.1.1 Planovi, politika i planiranje u zaštićenim područjima

U ovim smernicama se koriste sledeći ključni izrazi za planiranje:

- **Politika** je pisani tok preduzimanja mera koji je usvojen i sprovodi ga zainteresovana strana, kao što je upravljač područja;
- **Planiranje** je proces kojim se politika strukturiše tako da omogućava sprovođenje;
- **Plan** je dokument koji jasno definiše politiku, ciljeve područja, postupke donošenja odluka i mere neophodne za sprovođenje te politike;
- **Plan upravljanja** je sredstvo kojim se pokazuje kako područje treba zaštитiti, koristiti, razvijati i upravljati njime;
- **Proces planiranja** se sastoji od faza kroz koje treba proći u pripremi plana, što obično uključuje učešće javnosti i rasprave u svim fazama.

Svako prirodno područje i zaštićeno područje zahteva plan kojim se opisuje kako će se upravljati turizmom i pratećim razvojem. Plan predstavlja željeno buduće stanje ili ustrojstvo zaštićenog područja i najefikasniji i ispravan put u takvu budućnost. Takav plan detaljno izlaže specifične opšte i posebne ciljeve koji važe za to područje, koji su utvrđeni u njegovom temeljnog zakonodavstvu, uredbama ili državnoj politici, opisuje ciljeve razvoja turizma, a takođe definiše i upravljačke mere, pripremu budžeta, finansiranje i zoniranje područja koji su neophodni za postizanje tih ciljeva.

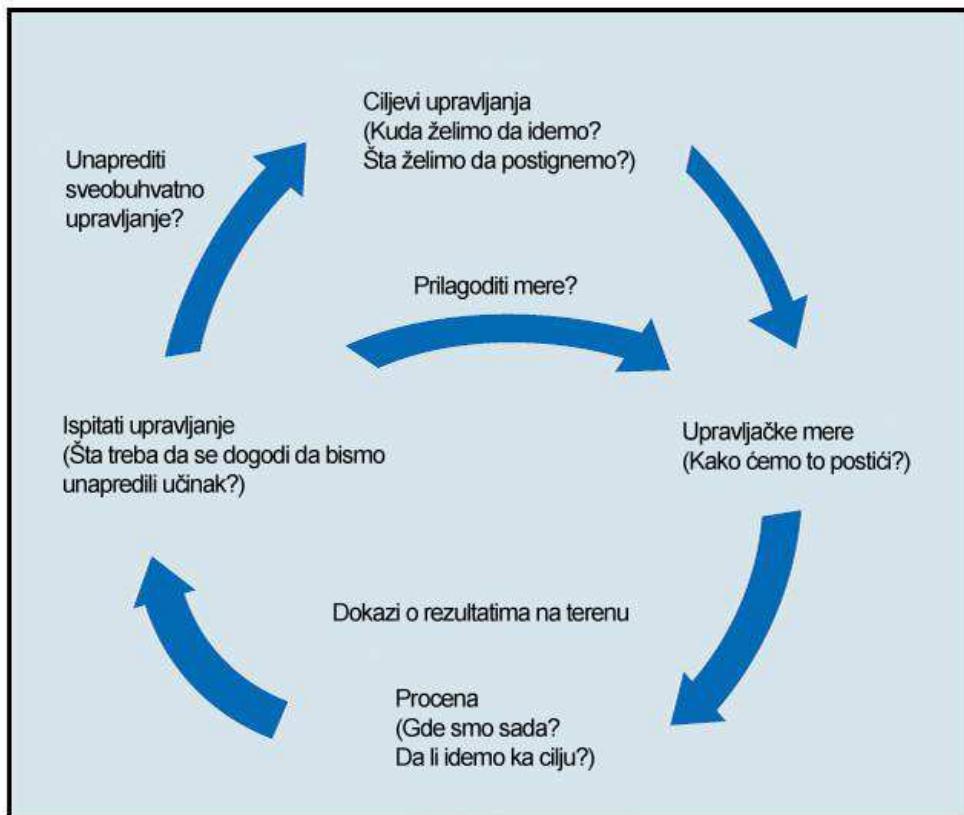
U izvesnom smislu, planovi za upravljanje turizmom u zaštićenim područjima pokušavaju da izvuku maksimalnu korist od turizma, a pritom smanje troškove. Politika turizma je važna komponenta koja između ostalog predstavlja obavezan segment planova i programa upravljanja zaštićenim područjima.

U prošlosti, planiranje upravljanja zaštićenim područjima radilo se *ad hoc*: često je dolazilo do individualnog razvoja bez sveukupnog strukturisanja politike ili cilja. Kako su ograničenja ovakvog pristupa postala očigledna, sačinjen je jedan veliki plan, koji se najčešće naziva *master plan*, po ugledu na pristup koji se koristi u prostornom i regulacionom planiranju. 1980-tih godina, došlo je do reakcije u smislu korišćenja naprednjeg pristupa, sa strateškom izjavom o ciljevima, politici i merama, koja se ponekad zasnivala na "vežbanju vizije".

U međuvremenu značaj planiranja upravljanja je porastao, tako da upravljači imaju obavezu izrade detaljnih planova i programa upravljanja, kao i programa poslovanja, odnosno finansijskih planova.

U stvaranju procesa planiranja važno je da se usvoji procedura koja je razumljiva, koja se može odbraniti, gde se odluke mogu dokazati i gde su eksplicitno dati vrednosni sudovi svojstveni u planiranju zaštićenog područja. Pre svega, neophodno je da su svi nosioci interesa uključeni u proces na odgovarajući način.

Slika 1.1 Sistem za planiranje upravljanja u zaštićenim područjima¹

Donošenje upravljačkih odluka o turizmu u zaštićenim područjima nije lako; ono obuhvata ne samo upravljače zaštićenih područja već i lokalno stanovništvo, lokalnu samoupravu, korisnike resursa, posetioce, naučne i stručne institucije itd.. Da bi se obezbedilo da svaka interesna grupa može da doprinese postupku donošenja odluka svojim specifičnim znanjem, od bitnog je značaja je *učešće javnosti*, koje je saglasno zakonu, omogućeno obavezom :

- predлагаča akta o zaštiti određenog područja da organizuje uvid u predloženu studiju zaštite ;
- upravljača zaštićenog područja da stavi na javni uvid predloženi desetogodišnji plan upravljanja.

¹ Izvor: "Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management", WCPA, IUCN, Gland, Switzerland, and Cambridge, UK, UNEP, WTO, 2002

Upravljači zaštićenih područja su u skladu sa zakonskim obavezama, izradili skup smernica i najboljih načina za sprovođenje upravljanja, koje koriste pri izradi planova i programa upravljanja, a većina se može naći na Internetu. I druge publikacije, kao što su smernice za najbolju praksu u zaštićenim područjima IUCN i WCPA², takođe daju izvestan broj tema koje se odnose na planiranje upravljanja³.

1.1.2 Turizam u Planu upravljanja

Plan upravljanja područjem je planski akt za utvrđivanje politike upravljanja. Taj plan je sveobuhvatan po karakteru i obuhvata pitanja zaštite, unapređenja, korišćenja, i promocije područja. Plan upravljanja područja obuhvata i planiranje turističke delatnosti sa razvojem turističke infrastrukture, signalizacije i mera očuvanja i promocije prirodnih vrednosti kroz turističku delatnost.

Pitanju turizma i rekreacije u zaštićenim područjima najviše pažnje se posvećuje u delu koji se odnosi na „*planirane aktivnosti na održivom korišćenju prirodnih vrednosti, razvoju i uređenju prostora*“ u okviru plana upravljanja. Ovo pitanje može biti i preciznije obrađeno u posebnom planu turizma u zaštićenom području, koji nastaje iz ovakvih aktivnosti i mera.

Da li je poseban plan turizma u zaštićenom području potreban, u kom obimu i koliko je detaljan, zavisiće od složenosti pitanja koje treba razmotriti. Ovaj plan može precizirati specifične primere sprovođenja upravljanja u turizmu koje treba primeniti, lokaciju objekata, politiku vodjenja poslovanja u turizmu, visinu naknade koja se isplaćuje radnicima u turizmu, itd.

Ova tema se može dalje razrađivati kroz još *specijalizovanije planove ili strategije* čija je svrha da usmeravaju turizam i rekreaciju u zaštićenom području. Primeri su Plan za korišćenje od strane posetilaca, Proces upravljanja aktivnostima posetilaca (VAMP), Model upravljanja za optimizaciju turizma (TOMM), Granice prihvatljivih promena (LAC) ili Plan upravljanja uticajem posetilaca (VIM)⁴ (v. 2.2.-„Upravljanje izazovima turizma u zaštićenim područjima“).

Imajući u vidu potencijalnu složenost izrade plana turizma, važno je da je politiku i planove turizma potrebno integrisati sa planovima na različitim nivoima, da njihovi odnosi treba da budu jasni, i da sve upravljačke mere u različitim planovima treba da su koordinirane.

U nastavku je dato nekoliko **smernica** koje mogu da se koriste za usmeravanje razvoja politike i plana turizma u zaštićenim područjima:

- Prirodno i kulturno okruženje u okviru zaštićenog područja treba da čine osnovu za sve druge svrhe i vrednosti koje utiču na područje i njegove upravljače. Ova osnovna preim秉stva ne smeju biti ugrožena;

² WCPA (World Commission on Protected Areas) – Svetska Komisija za zaštićena područja

³ IUCN je objavila opšte smernice o obliku i sadržaju planova upravljanja, 2003.

⁴ Plan za korišćenje od strane posetilaca -Visitor Use Plan, Proces upravljanja aktivnostima posetilaca - Visitor Activity Management Process (VAMP), Model upravljanja za optimizaciju turizma - Tourism Optimisation Management Model (TOMM), Granice prihvatljivih promena - Limits of Acceptable Change (LAC), Plan upravljanja uticajem posetilaca - Visitor Impact Management Plan (VIM)

Smernice za ponudu duhovne kulture - tradicionalni duhovni obrasci

U prekograničnim zaštićenim područjima regiona CBC SRB-BiH su zastupljeni različiti identiteti, izuzetno bogatstvo pravoslavno-hrišćanskog i muslimanskog nasleđa sa aspektima narodne religioznosti (od mitologije do običaja godišnjeg i životnog cikulsa).

Takođe, prisutno je mnoštvo sakralnih prirodnih lokacija (stene, izvori, pećine – Sv. Save, vrhovi "Molitve", drveće –zapisi).

Izvor: Nada Pešić, Kamera Gora – Prijepolje (komentari na nacrt Smernica)

- Turizam u zaštićenom području zavisi od održavanja visokog kvaliteta životne sredine i kulturnih uslova u tom području. Ovo je od suštinskog značaja za održavanje ekonomskih prednosti i kvaliteta života koje donosi turizam;
- Upravljač zaštićenog područja postoji da bi zaštitio vrednosti zbog kojih je ovo područje proglašeno zaštićenim i to (između ostalog): aktivnim upravljanjem turizmom i turistima; podelom odgovornosti za upravljanje sa privrednicima u turizmu, lokalnim zajednicama i posetiocima, kao i obezbeđenjem potencijalnih ekonomskih mogućnosti za razvoj turizma;
- Posetioci zaštićenih područja očekuju da u njemu nađu objekte, programe i mogućnosti za rekreaciju i učenje, međutim, ne može se izaći u susret svim zahtevima, zato što neka od tih očekivanja mogu biti u suprotnosti sa opštim i posebnim ciljevima zaštite područja;
- Posetioci aktivno traže najbolji kvalitet usluga koje mogu da dobiju za novac koji imaju. Ne moraju nužno tražiti najjeftinije mogućnosti koje im stoje na raspolaganju;
- Posetioci žele da im se pruže različite rekreativne mogućnosti, međutim, ne mogu sva područja, niti treba, da odgovore na svaki zahtev;
- Planiranje bi trebalo da se odvija u regionalnom kontekstu određenog zaštićenog područja i da se isti usvoji. To znači da, kao deo procesa planiranja turizma u zaštićenom području, treba popisati sve vrste turizma koje postoje u drugim zaštićenim područjima, te da u planiranju treba uzeti u obzir i zahteve turizma i pravila u okolnim područjima regiona;
- *Upravljanje očekivanjima posetilaca je zajednička odgovornost upravljača područja i putničkih, odnosno turističkih agencija.*

Upravljanje očekivanjima posetilaca – doprinos lokalnog stanovništva

U velikom broju zaštićenih područja putničke agencije nemaju interes da pružaju svoje usluge. Posetioci su pojedinci i manje ciljne grupe koji koriste resurse domaćinstva i planinarskih kuća. To su retko posećena planinska područja koja imaju veliku vrednost.

Smernice za eko domaćinstva

Ponuda poljoprivrednih proizvoda visoke prirodne vrednosti, odmora, rekreacije, upoznavanje sa tradicionalnom kuhinjom, zanatima, rad u seoskoj privredi, učešće u ritualima i svetkovinama, upoznavanje okoline.

Smernice za ruralna staništa

Objekti narodnog graditeljstva i njihovo prirodno okruženje čine ambijentalnu celinu i pružaju mogućnosti za različite programe.

Izvor: Nada Pešić, Kamera Gora – Prijepolje (komentari na nacrt Smernica)

1.1.3 Razrada opštih i posebnih ciljeva

Opšti ciljevi su ovde definisani kao osnovna deklarisana društvena svrha za koju je zaštićeno područje uspostavljeno.

Posebni ciljevi su eksplizitnije izjave o onome što treba postići.

Ciljevi za zaštićeno područje daju opšti okvir politike upravljanja turizmom u tom području.

Osnovni ciljevi su često definisani u zakonodavstvu, nacionalnim strategijama i u pravnim aktima regionalnih i lokalnih nosilaca interesa ili preko drugih strateških dokumenata.

Nekada su ciljevi nedovoljno jasni (npr. da treba "štiti resurs") ili sadrže konfliktne elemente (na primer: „Sistem nacionalnih parkova SAD-a je napravljen tako da obezbedi uživanje u resursima parkova, pri čemu ih ostavlja neoštećene za buduće generacije“⁵) i takve formulacije ne treba koristiti.

Iako uopšteno napisani ciljevi pružaju osećaj društvene svrhe, oni ne moraju biti dovoljno specifični da bi usmeravali upravljanje turizmom. S obzirom da razvoj turizma u zaštićenim područjima ima i druge važne društvene ciljeve (npr. da poboljša lokalne ekonomski prilike ili unapredi kvalitet života), neophodno je razraditi konkretne opšte i posebne ciljeve za ove i druge svrhe. Da bi se izmerio napredak u pravcu postizanja ciljeva, potrebno je napraviti *indikatore za praćenje*. (videti takođe odeljak 8.1 – „Istraživanje“).

Definisanje opštih i posebnih ciljeva je prvi korak u procesu planiranja i najteža komponenta u planiranju područja za turizam. Oni moraju da odražavaju fundamentalnu svrhu zaštićenog područja. Ciljevi navedeni u planu upravljanja treba da odražavaju značaj koji se pridaje atributima zaštićene zone od strane raznih interesnih grupa, kao i da tumače zakone ili uredbu o proglašenju zaštićenog područja.

Što je veći broj grupa ljudi i njihovih interesa uključen u usavršavanje cilja, teže će biti da se postigne dogovor. Ipak, isplati se prevazići ovu prepreku, s obzirom da se preostali deo procesa planiranja posle toga može obaviti sa lakoćom.

Formulacija ciljeva je veoma važna. To treba da budu specifične, merljive izjave koje pružaju smernice za donošenje odluka o odgovarajućim nivoima, vrstama i obimu turizma i razvoju turizma. Preciznije, ciljevi treba da imaju pet karakteristika: (1) orientisani ka ishodu; (2) vremenski ograničeni; (3) specifični; (4) merljivi; i (5) dostižni. Tabela 1.1 prikazuje **smernice** za razvoj odgovarajućih ciljeva zaštićenog područja.

Smernice za uspešno postavljanje ciljeva planiranja zaštićenog područja prikazane su u narednoj tabeli.

⁵ „Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management”, WCPA, IUCN, Gland, Switzerland, and Cambridge, UK, UNEP, WTO, 2002, str. 44

Tabela 1.1 Smernice za uspešno postavljanje ciljeva planiranja zaštićenog područja

Karakteristike	Smernice	Primeri
Orijentisani ka ishodu	<ul style="list-style-type: none"> - Ciljevi se bave rezultatima ili izvršenjem neke aktivnosti. Oni opisuju šta treba da se izvrši, ali ne i kako. - „Kako“ je deo kreativnosti lokalnog upravljača zaštićenog područja, kao i stručne teorije i prakse. 	<ul style="list-style-type: none"> - „Omogućiti da 3.000 posetilaca godišnje ima priliku da posmatra divlje vrste “od međunarodnog značaja po najsavremenijim standardima - „Održavati prosečnu godišnju populaciju od 500 divljih životinja“ - „Povećati prosečno ekološko znanje posetilaca za 50% u roku od 5 godina
Vremenski ograničeni	<ul style="list-style-type: none"> - Opšti i posebni ciljevi treba da održavaju ili da idu ka željenom budućem stanju. - Potrebno je definisati vremenski okvir za neki cilj. - Vremenski ograničeni ciljevi obezbeđuju pravac koji je potreban za razvijanje odgovarajućih upravljačkih mera i zahtevaju odgovornost. 	<ul style="list-style-type: none"> - „Tokom sledećih pet godina, obezbediti da 3.000 posetilaca godišnje ima mogućnost da posmatra divlje vrste od međunarodnog značaja po najsavremenijim standardima - Tokom sledeće 3 godine, prihod od rada u turizmu u području treba da se povećava 4% godišnje
Specifični	<ul style="list-style-type: none"> - Ciljevi treba da obezbede svim stranama jasnu viziju o tome šta treba izvršiti. - Nakon što se nosioci interesa slože sa određenim ciljem, svakome će biti jasno šta to znači, i svako postaje odgovoran za svoju ulogu u postizanju cilja. 	<ul style="list-style-type: none"> - „U toku sledeće 3 godine, prihod od rada u turizmu u području treba da se poveća za 4% godišnje. (Vremenski okvir je fiksan, povećanje je eksplicitno, a izraz „prihod od rada“ ima podeljeno značenje).)
Merljivi	<ul style="list-style-type: none"> - Merljivi ciljevi obezbeđuju jasnu osnovu za napredovanje u proceni. - Merljivi ciljevi omogućuju upravljačima da odrede gde je potrebno uložiti napor u budućnosti. - Oni pokazuju koje elemente u zaštićenom području treba nadzirati, gde i koliko često. 	<ul style="list-style-type: none"> - „Tokom naredne 3 godine, prihod od rada u turizmu u području treba da se poveća 4% godišnje (Pokazuje da lokalni prihod od rada treba da se meri najmanje jednom godišnje u toku prve tri godine plana zaštićenog područja)
Dostižni	<p>Ciljevi moraju biti realni u vremenskom okviru plana područja.</p> <p>Ciljevi moraju biti dostižni sa raspoloživim finansijskim sredstvima i osobljem</p> <p>Ciljevi predstavljaju kompromis izmedju idealistične vizije (na pr. bez ugrožavanja resursa područja) i realnosti uticaja turizma.</p> <p>Dostižni ciljevi daju motivaciju za akciju.</p> <p>Realni ciljevi daju upravljačima, posetiocima i organizatorima osećaj doglednog dostignuća.</p> <p>Usredsređujući se na željene, a ne na postojeće uslove, ciljevi ukazuju na poboljšanje uslova.</p> <p>Dostižni ciljevi mogu zahtevati kompromise između savršenog sveta i realnog sveta.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - „Povećati prosečno ekološko znanje posetilaca za 50% u roku od pet godina“

Izvor: prema Schoemaker, 1984.

1.1.4 Karakteristike uspešnih procesa planiranja zaštićenih područja

Uspešan proces planiranja ima nekoliko karakteristika koje upravljači treba da imaju u vidu kada započinju pripremu novog ili ažuriranog plana za zaštićeno područje. U tabeli 1.2 istaknuti su najvažniji kriterijumi sa **smernicama** za njihovo sprovođenje i primedbama kao objašnjenje.

Tabela 1.2 Smernice za uspešno planiranje

Kriterijumi	Smernice za planiranje	Primedbe
Jasnoća u izradi plana	<p>Navesti kako treba upravljati zaštićenim područjem.</p> <p>Navesti kako postupati u slučaju iznenađenja.</p> <p>Navesti kako će se povećati i rasporediti finansije i osoblje.</p> <p>Navesti kako će se obavljati monitoring.</p> <p>Navesti specifičan vremenski okvir.</p> <p>Obezbediti periodično preispitivanje.</p>	<p>Osoblje u zaštićenom području može da se promeni, a dokument će "nadživeti" svakoga.</p> <p>Obezbeđuje kontinuitet između promena u vlasti</p>
Orijentisan ka implementaciji	<p>Obezbediti sve uslove za realizaciju tokom procesa planiranja.</p> <p>Navesti uloge i odgovornosti.</p> <p>Raditi sa političarima, interesnim grupama i lokalnim zajednicama kako bi se obezbedilo sprovođenje.</p>	<p>Planovi se pišu da bi se izvršile promene ili stvorili novi uslovi.</p> <p>Ovo se dešava samo ako se realizuju. Bez implementacije, planovi su beskorisni.</p>
Društveno prihvatljiv	<p>Tražiti mišljenje ljudi koji imaju različite interese.</p> <p>Koristi procese za građenje konsenzusa.</p> <p>Koristi tehničku pomoć za planiranje.</p> <p>Društvena prihvatljivost povećava mogućnost za realizaciju</p>	<p>Oni koje planovi pogađaju moraju ih smatrati prihvatljivim, kao i oni koji imaju "pravo veta".</p> <p>Konsenzus ne mora biti jednoglasnost.</p>
Orijentisan ka obostranom učenju	<p>Pribavite od posetilaca informacije o očekivanim iskustvima / programima / objektima.</p> <p>Odredite kako planovi za područja i poslovni planovi utiču jedni na druge, zajednički definisite turistički proizvod i zajedno izradite marketinške planove.</p> <p>Upravljači treba da istaknu dozvoljenu misiju područja, implikacije različitih strategija upravljanja i pristupe za ublažavanje.</p> <p>Naučnici treba da utvrde uzročno-posledične odnose, i društveno-ekološke posledice preduzetih mera.</p> <p>Odrediti značaj koristi i vrednosti od građana.</p> <p>Tehnike koje omogućavaju nosiocima interesa da postanu svesniji problema, povećavaju njihovu sposobnost da generišu inovativne pristupe.</p>	<p>Omogućavanje različitim grupama javnosti i nosiocima interesa da se udruže, pruža se mogućnost za uzajamno učenje i uvažavanje.</p> <p>Dijalog između svih zainteresovanih pomaže da dođe do aktivnog međusobnog učešća.</p> <p>Izbegavajte da potcenjujete nadležnost građana.</p> <p>Korisno je obezbediti niz mesta za ovakvo učenje, a ne da to budu samo formalna mesta.</p> <p>Ne treba zaboraviti osoblje upravljača i volontere koji su uključeni .</p>
Odgovornost i podeljeno vlasništvo	<p>U svim fazama procesa planiranja, koristiti mnoge tehnike učešća (npr. radionice, izlete, "otvorena vrata", "fokus" grupe, savetodavne komisije, itd.)</p> <p>Odrediti odgovornosti za grupe nosilaca interesa.</p> <p>Podsticati učešće nosilaca interesa u identifikaciji problema, evaluaciji alternativa i implementaciji.</p> <p>Razmenjivati informacije (npr. o brifinzima ili sastancima), a ne samo davati informacije (npr. prezentacije, nacrte planova) – na taj način se omogućuje doslednije učešće nosilaca interesa.</p>	<p>Sprovođenje plana će se mnogo poboljšati ako svi nosioci interesa preuzmu odgovornost i steknu osećaj pripadnosti tom planu.</p> <p>Javnost je ta koja "poseduje" plan, a ne upravljač.</p> <p>Neke radionice mogu trajati i po nekoliko dana da bi se izgradio jak osećaj pripadnosti.</p>

Predstavnik širokog interesa	Dopustite da turizam u zaštićenom području utiče, ali i trpi uticaj od mnogih političkih i društvenih interesa na nacionalnom nivou i na nivou zajednice. Ostvariti širok raspon vrednosti i interesa kroz učešće javnosti. Sprovedi analizu nosilaca interesa da bi se identifikovale tipične vrednosti koje su pod uticajem plana.	Aktivno angažovanje nosilaca interesa obezbeđuje podršku. Čak i oni koji se suštinski protive ciljevima područja, mogu imati koristi kada vide da se pošteno upravlja njihovim interesima.
Orijentisan ka građenju odnosa	Koristite proces planiranja da jačate odnose, obezbedite posvećenost zajednice i da izgradite podršku za finansiranje i za osoblje. Pokažite lokalnim zajednicama kako mogu imati koristi od turizma u zaštićenom području. Radije tražite informacije, nego da ih dajete: na taj način gradi se veće poverenje.	Upravljači treba da prevaziđu nepoverenje ili druge probleme, otvorenošću. Otvorena komunikacija je neophodna za zajednicu i za upravljača.

1.1.5. Priprema i sprovođenje plana

Kada se dogovor o planu ili politici jednom postigne, on mora da se realizuje. Prvi korak je da se saopšti svim nosiocima interesa. Obično se objavljen dokument distribuira svima koji su uključeni u razvoj i sprovođenje plana ili politike. U poslednje vreme mnogi upravljači zaštićenih područja postavljaju svoje planove na internet sajtove, radi lakše i brže distribucije.

1.2 Uključivanje nosilaca interesa

Ko su nosioci interesa?

Turizam koji se zasniva na zaštićenom području ima mnogo nosilaca interesa. Svaka grupa ima svoje posebne vrednosti i ciljeve – zapravo, sopstvenu “kulturu”. Ovaj složeni mozaik interesa zainteresovanih strana stalno postavlja zahteve u pogledu upravljanja područjima. Grupe koje imaju direktni interes za politiku upravljanja zaštićenim područjima i turizmom, odnosno koje su na različite načine njome pogodjene, uključuju:

- Planere i upravljače ZP
- Volontere u ZP
- Posetioce ZP
- Zaposlene u ZP
- Lokalne zajednice
- Starosedeoce
- Zemljoposednike (na tom području i oko njega)
- Stanovnike (na tom području i oko njega)
- Zainteresovane za izvlačenje resursa
- Ministarstava Vlade
- Srodne, a ponekad konkurentne državne organe
- Privatni sektor koji pravi profit
- Nevladine organizacije (NVO)
- Ekološke grupe
- Organizacije za ekonomski razvoj
- Koncesionare, nosioce licenci i dozvola
- Ugostiteljstvo
- Putničke i turističke agencije (turopolator)
- Turističke organizacije (za promovisanje destinacija)
- Obrazovne institucije
- Istraživačka društva, udruženja
- Sredstva javnog informisanja

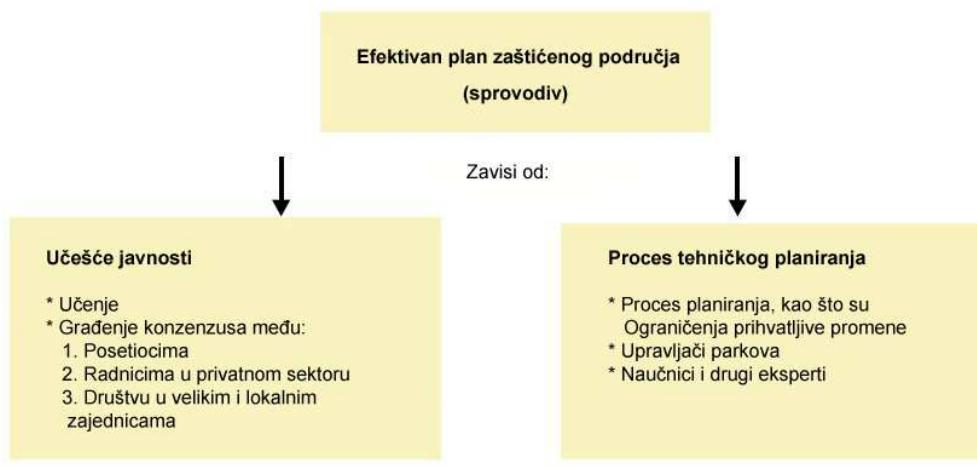
Među svim tim zainteresovanim stranama, četiri grupe su posebno važne u upravljanju turizmom u zaštićenim područjima. One čine nosioce interesa i to su: (1) društvo u celini, uključujući lokalne zajednice i NVO, (2) upravljači zaštićenih područja, (3) putničke i turističke agencije (turooperatori) i (4) posetioci i korisnici. Svaka grupa sagledava turizam u zaštićenim područjima iz svoje sopstvene jedinstvene perspektive.

Uključiti razne nosioce interesa

Planiranje zaštićenog područja obuhvata dva različita, ali povezana, domena: (1) tehničku komponentu, i (2) element učešća javnosti - nosilaca interesa opisanih u prethodnom odeljku. Ključ uspeha je integracija ova dva ulazna elementa u jedan koherentan proces planiranja. Slika 1.2 ilustruje ovaj odnos i stavlja javno učešće u istu ravan sa tehničkim procesima planiranja.

Uspešno planiranje obično uključuje sve grupe na takav način da svaka može konstruktivno doprineti različitim komponentama procesa i na taj način osetiti "pripadnost" planu. Celokupan proces donošenja odluka mora biti sačinjen tako da je nosilac interesa uključen tokom celog procesa, a ne samo dodat procesu, posle činjeničnog stanja. Građenje konsenzusa je potrebno za prihvatanje dodele javnih resursa za sprovođenje plana ili preuzimanje upravljačkih mera, a ponekad i za ograničenje javne upotrebe zaštićenog područja. Zbog toga je razvijanje programa za uključenje nosilaca interesa važan element uspeha.

Svaki program učešća treba da bude sastavljen tako da zadovolji specifične potrebe situacije, a ne nametanjem unapred određene metodologije koja je možda dobro funkcionala u drugim uslovima. Važno je takođe da se izbegnu prazna obećanja: upravljači ne treba da kažu nosiocima interesa da žele njihovo učešće, a zatim budžetom to sasvim ograniči. Tako se gubi kredibilitet za ceo projekat. Upravljači treba takođe da objasne proces donošenja odluka i planiranja jednostavnim, svakodnevnim jezikom.

Predložene **smernice** za ovaj proces navedene su u tabeli 1.3.

Tabela 1.3 Smernice za program uključivanja nosilaca interesa

Faza 1 Rano uključenje	Konsultujte se nezvanično da biste odredili koja se glavna pitanja postavljaju. Procenite nivo javnog interesovanja, najverovatnije nosilaca interesa. Identifikovati ključne pojedince.
Faza 2 Početno planiranje	Napraviti tabelu upravljačevog procesa za donošenje odluka. Identifikovati nosioce interesa i javnost. Odrediti potrebe za razmenom informacija. Razjasniti ciljeve angažovanja javnosti
Faza 3 Izrada programa za javno učešće	Izabratи detaljne metode učešćа nosilaca interesa. Uspostaviti internu komunikaciju upravljačа. Poveriti resurse. Raspoređiti i dodeliti poslove.
Faza 4 Implementacija programa	Sprovesti program. Nadgledati program učešćа javnosti. Oceniti rezultate učešćа.
Faza 5 Učešće javnosti nakon donošenja odluke	Razraditi zahteve posle donošenja odluke (barem obavestiti javnost o odluci, i kako su korišćeni njihovi komentari). Sprovoditi kako se zahteva.

Koncept eko mreže

Dosadašnjom inventarizacijom u zaštićenim područjima Programskog područja i eko turističkih potencijala u dolini rijeke Drina došlo se do slijedećih zaključaka:

- Realni potencijali za razvoj eko turizma postoje ali nisu dovoljno iskorišteni
- Unutar destinacije ne postoji „integrirana turistička ponuda“ koja bi se razvijala na principu objedinjavanja turističkih atrakcija, fizičke i komunikacijske infrastrukture, smještajnih kapaciteta različitih nivoa i kategorija i drugih pratećih sadržaja u jedinstvenu i prepoznatljivu ponudu.
- Slabosti su nedostatak saradnje između poduzetnika i nedovoljne institucionalne podrške umrežavanju poduzetnika.
- Potražnja postoji i to je prilika za razvoj eko turizma
- Moguća ograničenja u razvoju regija jesu međuentitetske razlike u poslovnim standardima, razvijenost infrastrukture i institucionalnim uvjetima poslovanja.
- Potrebno je uspostaviti po prvi put u BiH interesnu saradnju između aktera kroz jasno definisane turističke i druge proizvode, a koji će se kroz uspostavu mehanizama umrežavanja razvijati.
- Cilj je integrisati trenutno rascjepkane i nepovezane individualne elemente u jedinstvenu ponudu (Programskog područja).

Članovi eko mreže su:

- Poduzetnici i NVO-i koji nude turističke atrakcije (sportska i kulturno-umjetnička društva, planinari, ribolovna i lovna društva...), seoska domaćinstva kao proizvođači različitih proizvoda ali registrirani za te djelatnosti...
- Prateće usluge – ponuđači hrane, pića, obrtnici, dobavljači tradicionalnih proizvoda, smještajni kapaciteti, zabavni sadržaji...
- Turistički distribucijski sistem – organizatori putovanja, putničke agencije, turooperatori.

Kod izrade eko mreže najvažniji postulat je da je to proces koji omogućava da svi partneri trajno i aktivno preuzimaju aktivnu ulogu i time preuzimaju vlastiti dio odgovornosti za razvoj turizma.

Preduslov za uspjeh Eko mreže je da vlasništvo nad njom imaju svi subjekti: lokalna uprava (općina), privreda, obrazovne institucije (škola), zdravstvo, NVO-i i doslovno svaki pojedinac u općini, a koji je dio mreže.

Proces izrade Eko mreže može biti podijeljen u više faza:

- Identifikacija partnera (u sklopu radionica)
- Uključivanje općinskih organa
- Procjena stanja uz identifikaciju turističkih resursa
- Određivanje prioriteta
- Izrada akcionog plana za prioritetne oblasti

Eko mreža je vlasništvo svih aktera i važnost i značaj Eko mreže mora da bude prepoznata u Programskom području. Ključ za uspjeh je uključivanje lokalnih zajednica u početnoj fazi pa sve do realizacije formiranja Eko mreže.

Uključivanje lokalnih zajednica u izgradnju Eko mreže prepostavlja:

- Članovi zajednice mogu biti sjajan izvor informacija i kreativne energije u općini/opštini.
- Učešće pojedinaca i svih interesnih grupa je ključno za uspješnu implementaciju Eko mreže, obzirom da u svijetu ne postoji primjer uspješnog turističkog proizvoda kojeg ne podržava lokalna zajednica.

Očigledno je da upravljanje i finansiranje Eko mrežom traži i kreiranje dodatnih izvora finansiranja kroz komercijalne aktivnosti i joint venture između privatnog i javnog partnerstva. Komputersko eko turističko mapiranje općine i internet treba da budu centralni stub cijelog sistema.

Turistička djelatnost BiH nalazi se u fokusu interesovanja velikog broja međunarodnih organizacija koje putem donatorskih sredstava finansiraju veliki broj aktivnosti u turizmu. Postoje i grant sredstva u okviru EU (IPA fondovi) i drugi donatori.

Ruralna područja pokazuju veću osjetljivost na socioološke, ekonomske, prostorne i druge zahtijeve koje sa sobom donosi razvoj turizma. Jedno od najvećih izazova je kako upravljati ruralnom turističkom destinacijom. Privatni sektor ne može upravljati destinacijom jer bi trka za profitom nadmašila održivi razvoj. Ali praksa je pokazala da ni javni sektor – jedinice lokalne uprave i turističke zajednice ne mogu ispunjavati funkcije menadžmenta turističke destinacije.

Početak rješavanja problema podrazumijeva slijedeće radnje:

- Organiziranje osnovne strukture Eko mreže,
- Srednjoročni plan razvoja (politika razvoja)
- Otvaranje ifo-prodajnog centra (kuće)
- Verifikacija promotora, identifikacija nosioca aktivnosti (NVO)
- Rješavanje osnovnog finansiranja kroz fondove međunarodnih donatora, EU programa, državnih izvora finansiranja, sufinansiranje lokalne zajednice, komercijalno finansiranje...

Eko mreža može biti organizovana kao NVO ili zadruga.

Prilikom održavanja radionica potrebno je kroz razgovore sa različitim sudionicima u eko turizmu definisati status Eko mreže u cilju samoodrživosti.

Zakonodavstvo Bosne i Hercegovine nije prilagođeno potrebama razvoja turizma u ruralnim prostorima pomoću modela javno-privatnog partnerstva te je u ovom trenutku teško predložiti odmah primjenljiv model.

Prema zaključcima istraživanja Svjetske turističke organizacije – WTO, objavljenima u publikaciji Public-Private Sector Cooperation, javni i privatni sektor imaju 4 glavna područja koja nude mogućnosti saradnje:

- Unapređenje atraktivnosti destinacije
- Unapređenje efikasnosti marketinga
- Unapređenje produktivnosti destinacije
- Unapređenje upravljanja destinacijom

Preporuke iz iste publikacije su ulagati kontinuirane napore u dva komplementarna smjera:

- Rad na poboljšanju operativne efikasnosti turističke destinacije putem saradnje svih aktera
- Rad na stvaranju održivog uspjeha putem javnog i privatnog partnerstva.

Opis poslovanja info-prodajnog centra (kuće) se poklapa sa navedena 4 glavna područja moguće saradnje javnog i privatnog sektora kao i sa navedenim smjerovima pravaca kontinuiranog rada.

Izgradnja i otvaranje zadružne prodavnice (kuća) na turistički frekventnom mjestu u lokalnim zajednicama, kao prodajnog, interpretativnog i edukativnog centra, bi bio neophodna prepostavka za rad na navedenim aktivnostima.

Buduće radionice na tu temu bi dale odgovor titulara tj. voditelja kuće (zadruga, NVO, javno-privatni sektor...) i načini održivosti (dostupni fondovi i drugi načini sufinansiranja).

Na kraju napominjemo primjer grada Maribora koji je u posljednjoj deceniji povukao oko 400 miliona eura iz dostupnih fondova EU. To je bio razlog da Grad Sarajevo formira delegaciju čiji je zadatak da se na licu mjesta (u Mariboru) upozna sa navedenim iskustvima. Grad Maribor je ponudio svu moguću pomoć oko buduće edukacije i prenošenja iskustava u povlačenju sredstava iz dostupnih fondova.

Aktivnosti umrežavanja eko turističkih aktera	Lokalne zajednice Programskog područja
Napraviti inventar lokalnih turističkih resursa i tipičnih lokalnih proizvoda u domenu eko turizma	
Mapirati potencijalno nove eko turističke potencijale izvodive uz minimalna ulaganja	
Ustanoviti listu zainteresiranih članova eko mreže u lancu ponude eko turizma	
Radionica – Definiranje pravne norme, vizije i misije te principa rada eko mreže sa prijedlozima modaliteta finansiranja	
Identifikovanje lidera eko mreže u lokalnoj zajednici uvezivanje sa lokalnim liderima i resornim ministarstvima	
Trening za lidere eko mreže: primjeri dobre prakse umrežavanja, promocija principa održivog eko turizma te njihova implementacija na terenu	
Workshop – strategija intervencija za sve općine na destinaciji Sarajevo (Kanton Sarajevo)	
Radionice za lokalne zajednice u smislu izrade plana aktivnosti, rokova, budžeta...	
Rezultati implementacije plana aktivnosti – praćenje i izvještavanje	
Seminar – izgradnja kapaciteta mreže te razmjena iskustava lidera	
Aktivnosti medijske promocije eko mreže, web stranica i elektronski bilten eko mreže.	

Aktivnosti na razvoju Ekoturističke mreže za jugoistočnu Evropu (EN-SEE) podrazumijevaju:

- razvoj putovanja, povezujući značajnija zaštićena područja da bi se stimulirao privredni rast u ruralnim sredinama;
- utvrđivanje eko-turističkog informativnog sistema;
- stimulirati marketing i promociju;
- razvoj ljudskog resursa i obuka kadrova;
- institucionalno jačanje na regionalnoj i prekograničnoj razini;
- utvrđivanje održivih indikatora i sistem nadgledanja sa ciljem poboljšavanja ponude.

Izvor : Wigwam Travel & Consulting d.o.o. Sarajevo, 2011

Eko turizam i prostorni razvoj

Prostorno planiranje brdsko-planinskog područja uz poljoprivredu, vodoprivredu, šumsku privredu, saobraćaj, energetiku i druge osnove treba da uzme u obzir i turizam kao sastavni dio razvoja Bosne i Hercegovine.

Prostorni planovi se rade dugoročno, sa ciljem zaštite prirode, ali i ruralnih područja kako bi se postigao sklad između sela i pejzaža.

Glavni elementi prostornog plana su:

- granice područja;
- plan kategorije zaštite;
- plan namjene prostora;
- plan uređenja pejzaža;
- plan saobraćajne infrastrukture i povezivanja sa širim prostorom;
- plan uređenja sela;
- plan prostornog razvoja eko-turizma.

Uključivanje turista u lokalni život će biti lakše ukoliko se ponude jeftiniji i lakši uslovi boravka, oslanjajući se na:

- politiku prihvata gostiju od strane stanovnika;
- politiku uređivanja prostora za boravak (odmor) manje važnosti (mali kampovi na imanjima, kušaonice...);
- snabdijevanje izletnika namirnicama na selu;
- korištenje kolektivnih smještajnih kapaciteta raznih udruženja (naročito planinarski domovi i objekti šumarstva);
- podršku svim inicijativama koje čine da turizam uzme učešća u lokalnom životu.

«Turizam i komplementarne djelatnosti pozicionirane su kao bitan element (faktor) realizacije tri osnovna strateška cilja razvoja u periodu do 2015. godine: Sarajevo Metropola, Sarajevo kao ambijent ugodnog življenja i, naročito ambijent unosnog poslovanja

Turizam je značajan u:

- rekonstrukciji i jačanju ekonomске osnove
- dinamiziranju ekonomskog razvoja
- povećanju ukupnog bogatstva Grada i Kantona
- povećanju »ekonomске sigurnosti građana»

Tri četvrtine površine Kantona Sarajevo su veoma slabo naseljeni planinski predjeli od kojih se veliki dio namjerava zakonski zaštititi kao prirodna vrijednost.

U funkciji poboljšanja turističke ponude, neophodno je sve potencijale koji proističu iz prisutnosti raznih civilizacija na području Grada - Kantona Sarajevo revalorizirati uz maksimalnu saradnju sa arheologima , historičarima , historičarima umjetnosti, urbanistima, arhitektama, a posebno turističkim djelatnicima i staviti u funkciju proširenja nove kulturne i eko turističke ponude.

Izvor : Wigwam Travel & Consulting d.o.o. Sarajevo, 2011

Motivacija nosilaca interesa

Dugoročna održivost zaštićenog područja i njegovog upravljača zavisi od podrške vlasti i naroda. Turizam u područjeovima je ključna komponenta razvoja te podrške. Svi planeri i upravljači, u javnom i u privatnom sektoru, treba da razumeju stav nosilaca interesa u pogledu datog područja.

Svaka kategorija nosilaca interesa ima svoje motive i perspektive po pitanju koristi od turizma u zaštićenim područjima, fiziološke, psihološke, socijalne, ekonomski ili ekološke.

Perspektive i motivacije nosilaca interesa date su ukratko po grupama u Tabeli 1.4.

Tabela 1.4. Stav nosilaca interesa po pitanju turizma u zaštićenim područjima

Grupa	Motivacije
Društvo i lokalne zajednice	Preraspodela dohotka i bogatstva Obezbeđenje mogućnosti lokalnim firmama da imaju koristi od lokalnih resursa Povećanje mogućnosti za zapošljavanje Doprinos boljem kvalitetu života Zarada deviznih sredstava Pomaganje razvoju zajednice Promovisanje očuvanja prirodne i kulturne baštine Održavanje i pomirjanje, tj. čuvanje kulturnog identiteta Obezbeđenje mogućnosti obrazovanja za članove društva Promovisanje prednosti zdravog života Širenje globalnog razumevanja, svesti i poštovanja Stvaranje uslova za zapošljavanje i prihod Promovisanje očuvanja i zahvalnosti za nasleđe
Specifičnosti za lokalne zajednice	Obezbeđenje dodatnog prihoda Kao izvor zapošljavanja Povećanje poštovanja za lokalne tradicije, kulturne vrednosti, lokalnu sredinu Pristup boljim uslugama Unapređenje samopoštovanja
Upravljači / stručnjaci u zaštićenim područjima	Promovisanje očuvanja Razvijanje zahvalnosti za nasleđe Generisanje prihoda (da bi se ostvario profit ili smanjili operativni troškovi) Stvaranje uslova za zapošljavanje i prihod Učenje od drugih Izgradnja saveza sa lokalnom zajednicom Razvijanje dugoročne održive privredne aktivnosti Upravljanje izvlačenjem resursa Podsticanje istraživačkog rada Stvaranje pozitivnog iskustva Generisanje ponovne posete
Putničke / turističke agencije (turopolatori)	Raditi profitabilno Odgovoriti na zahteve tržišta Identifikovati ciljna tržišta Razviti ciljna tržišta Iskoristiti prednosti na tržištu Razviti proizvode za ciljna tržišta Obezbediti usluge za tržišta Dat podršku posetiocima i pomoći im da shvate važnost resursa
Turisti	Poboljšanje ličnih iskustava, koja uključuju: ☐ kognitivne ciljeve (na primer, učenje o prirodi i divljim životinjama) ☐ afektivne koncepte (na primer, sticanje duhovnog mira) ☐ psihomotorne želje (na primer, vežbanje) Osećaj ličnog ispunjenja Korisnost po zdravlje Učestvovanje u društvenom iskustvu Kvalitetno provoditi vreme sa vršnjacima Upoznati ljude sličnih interesovanja Postići izgradnju grupe / tima Postići povezanost članova porodice Istraživanje porodične istorije Pružanje prilike za udvaranje Reafirmisanje kulturnih vrednosti Promovisanje konzervacije i očuvanja

Efikasan i sveobuhvatan plan upravljanja za područje mora uključiti razumevanje i uvažavanje percepcija ovih grupa. U slučaju neprepoznavanja i neobraćanja svim pokretačkim snagama turizma, dobićemo kratkovidog upravljača koji uzima u obzir samo mali broj potencijalnih korisnika. Kada se to desi, postoji mogućnost da dođe do neprijatnih političkih problema. Veoma je bitno da učešće javnosti bude centralna komponenta celokupnog donošenja plana upravljanja.

Proces koji se koristi za identifikaciju vrednosti, biranje između alternativa i donošenje odluka mora biti otvoren, participativan, pravičan i vidljiv. One nosioce interesa čijim stavovima nije dat prioritet, moramo uveriti da su njihova mišljenja ipak u potpunosti razmotrena.

Učešće nosilaca interesa

Postoje mnoge tehnike za učešće javnosti. Tokom angažovanja nosilaca interesa, nekada je poželjno koristiti različite tehnike.

Kao opšte pravilo, što je veći stepen uključenosti:

- Potrebno je više vremena i energije od strane osoblja ;
- Potrebno je više novca da se podrži proces;
- Učesnici traže detaljnije i sofisticirane informacije o vrednostima i resursima;
- Veće je očekivanje nosilaca interesa da će se njihov doprinos ceniti i koristiti; i
- Veće je vidljivo obavezivanje da će se koristi rezultati, da će nosioci interesa biti stalno informisani i da će biti objašnjena sva odstupanja od preporuka ili odluka.

S obzirom da su stavovi raznih nosilaca interesa često u konfliktu, od ključnog je značaja da nosioci interesa znaju koji su ciljevi upravljača zaštićenog područja najvažniji i zašto. O ovome se govori u nastavku.

1.3 Upravljanje konfliktom

Razumevanje konflikta u zaštićenim područjima

Konflikti se javljaju kada se dve ili više grupe takmiči za slične resurse i jedna grupa utvrđi da druga grupa ometa njenu težnju ka postizanju određenog cilja - kao što je rekreacija, lov ili ubiranje ploda. U okviru upravljanja rekreacijom, konflikt se može posmatrati kao *ometanje cilja*. Poneki sukob je neizbežan u zaštićenim područjima, tako da je glavno pitanje sa kojim se suočavaju upravljači, kako da se to reši.

U daljem tekstu govori se o četiri glavne vrste konflikata do kojih može doći:

Sukobi između posetilaca i upravljača: Upravljači imaju najveću odgovornost za zaštitu vrednosti u zaštićenim područjima, tako da njihovo gledište može doći u sukob sa onim što traže posetioci / turisti u području. Na primer, upravljači će možda željeti da se smanji uticaj ljudi na navike divljih životinja, pa će postaviti ograničenja posetiocima gde i kako mogu da posmatraju i fotografišu životinje. Posetioci će možda željeti da pridu što bliže životnjama da bi snimili dobru fotografiju. Na taj način, ove dve grupe jedna drugoj ometaju cilj. Upravljači mogu da pomognu da se smanji konflikt tako što će dati objašnjenja (npr. zašto je važno da se posetioci drže podalje od divljih životinja).

Sukobi između rekreativaca u istoj aktivnosti: Konflikti se mogu javiti u okviru jedne rekreativne aktivnosti. Oni se mogu pojaviti kada je na nekom prostoru gužva ili kada se neka grupa ponaša na

način za koji drugi smatraju da je neprikladan, neprihvatljiv ili neugodan. Do konflikta unutar rekreativne grupe može doći zbog različitog stepena veština / iskustva među rekreativcima. Na primer, amateri sa naivnim pristupom mogu da iznerviraju iskusne fotografе prirode. Zoniranje, obrazovanje i informisanje, disperzija korišćenja (dekonzentracija) ili sprovođenje propisa može smanjiti takve sukobe.

Sukobi između rekreativaca koji se bave različitim aktivnostima: Konflikti se mogu javiti između različitih rekreativnih aktivnosti (npr. između ljudi koji se bave motorizovanom i nemotorizovanom rekreacijom, kao i između ljudi koji se bave *aktivnom rekreacijom*, kao što je biciklizam ili vožnja na četiri točka, i one koji se bave *pasivnom rekreacijom*, kao što je posmatranje divljih životinja, fotografija ili proučavanje prirode). Zoniranje, bilo prostorno ili vremenski, je jedan od najboljih načina za prevazilaženje ovakvih sukoba.

Tabela 1.5 Procena tehnika za učešće zajednice

Tehnike	Ciljevi				Procena			
	Davanje informacija	Primanje informacija	Razmena informacija	Participativno donošenje odluka	Nivo kontakta sa zajednicom	Mogućnost upravljanja posebnim interesima	Nivo komunikacije u oba smera	Mogućnost rešavanja konfliktova
Informativni pamfleti i brošure	•				VV	V	V	V
Prezentacije i kompjuterske simulacije	•				V	V	V	V
Medijska kampanja	•				VVV	V	V	V
Nacrt dokumenta (planovi i politika)	•				V	V	V	V
Preispitivanje planova i publikacija		•			V	V	V	V
Političko ekološka procena		•			V	VV	V	VV
Telefoni za informacije	•	•			VV	VV	VV	V
Zapisnici o razgovorima	•	•			V	V	V	VV
Intervju sa pojedinačnim nosiocima interesa	•	•			V	VVV	VVV	VV
Glasanje i anketiranje putem telefona		•						V
Ture sa vodičem	•	•	•		VV	VV	V	VV
Javni sastanci	•	•	•		VV	V	VV	V
Sastanci nosilaca interesa	•	•	•	•	V	VV	VVV	VVV
Savetodavne komisije	•	•	•	•	V	VVV	VVV	VVV
Fokus grupe	•	•	•	•	VV	VVV	VVV	V
Radionice	•	•	•	•	VVV	VVV	VVV	VVV

Ključ: • Najprikladniji za postizanje ciljeva; V ograničeno ispunjavanje; VV umereno ispunjavanje; VVV dobro ispunjavanje

Izvor: Hall i MacArthur (1998) prilagođeno iz raznih izvora

Sukobi između rekreativnih i ne-rekreativnih aktivnosti: Veliki konflikti se mogu javiti između rekreativnih i ne-rekreativnih aktivnosti (na primer, u onim zaštićenim područjima u kojima se zemlja koristi za poljoprivredu, stočarstvo ili gazdovanje šumama). Posmatrači divljih životinja i drvošeće često imaju suprotstavljene stavove o korišćenju zaštićenih područja. Pažljivo zoniranje, upravljanje posetiocima i ne-rekreativnim aktivnostima, kao i informisanje o tome zašto je određena aktivnost dozvoljena, može pomoći da se smanji obim sukoba.

U zaštićenim područjima gde se delatnosti kao što su tradicionalni vidovi poljoprivrede smatraju delom predeonog nasleđa i gde se podržava divlji životinski svet (uglavnom područja V kategorije

IUCN), takve informacije treba da ističu prednosti očuvanja koje mogu doneti neki načini korišćenja resursa. U mnogim područjima zabranjene su ne-rekreativne aktivnosti i samim tim eliminisan je konflikt na licu mesta, ali se on premešta na širu političku scenu.

Tehnike za učešće javnosti radi smanjenja sukoba tokom planiranja

S obzirom da do konflikta za vreme rekreacije dolazi zbog ometanja cilja, postoje dva osnovna pristupa rešavanju sukoba. Jedan je da se razvije razumevanje ciljeva, a zatim uspostavi režim upravljanja koji će omogućiti ispunjenje cilja, bez mešanja sa ciljevima drugog. Drugi je da se pokuša sa promenom ciljeva. Da bi se rešile razlike, mora da postoji zajednička vrednosna skala. Postoji više pristupa: sve od prisiljavanja jedne grupe ili interesa na kapitulaciju, ili bar kompromis, na čvrstoj poziciji, do konstruktivnijeg zajedničkog pristupa.

Tabela 1.5 ocenjuje niz tehnika za učešće zajednice. Kako je poneki konflikt neizbežan, kod rešavanja istog, pažnju treba usmeriti na upravljanje, a ne na prevenciju.

Takođe, nemoguće je sve konflikte uspešno rešiti. Rešavanje konflikata zahteva od upravljača da koristi razna sredstva i da uključi u proces upravljanja one koji su pogodjeni konfliktom. Obično, rešavanje konflikta podrazumeva bolju i češću komunikaciju. U nekim slučajevima, formalno rešavanje sukoba, putem pregovaranja i arbitraže, pomoći će da se problemi reše. U drugim slučajevima, mogu biti uspešni manje formalni procesi saradnje i zajedničko rešavanje.

Ishod spora će verovatno uključiti jedan od sledeća tri pristupa:

Zabrana pojedinih aktivnosti: Zabrana je kontroverzan, ali ponekad neophodan pristup. Međutim, kada potencijalni posetnici jednom nauče pravila, mogu da biraju da li će posetiti određeno područje ili ne.

Razdvajanje delatnosti vremenski ili prostorno: Uobičajen ishod planiranja je privremeno i posebno zoniranje. Zoniranje je relativno lako za razumevanje, saopštavanje i implementaciju.

Pružanje informacija i obrazovanje: Informacije se mogu upotrebiti radi uticaja na ciljeve posetilaca i na njihove aktivnosti. Međutim, posetnici koji čvrsto drže do svojih stavova, često ne žele da prihvate obrazovne programe.

Kada se prihvati odluka o tome kako postupiti u vezi sa konfliktom, sledi akcija koja mora biti u skladu sa odlukom. Na primer, ako je doneta odluka o zoniranju ili je zabranjena neka aktivnost ili je uveden sistem dozvola, upravljači područja treba da obezbede sprovođenje. Iako neki ljudi možda neće prihvati te odluke, neminovno postoji potreba za izvršenjem. Možda će čak biti potrebno koristiti zakonska ovlašćenja i policiju za sprovođenje dogovorenih mera.

2. Zaštita prirodnih i kulturno - istorijskih resursa

2.1 Zaštita prirodnog i kulturnog nasleđa

Turizam zasnovan na zaštićenim područjima može biti ključni faktor za podršku očuvanju prirodnog i kulturnog nasleđa. On može da stvori novčana sredstva putem naplaćivanja ulaznica i usluga, lokalnih taksi i na mnoge druge načine, koja se mogu direktno koristiti u cilju zadovoljenja ili smanjenja troškova zaštite, održavanja kulturne tradicije i obezbeđenja edukacije.

Indirektno, prikazujući ekonomsku vrednost koju turizam u zaštićenom području može doneti nekoj zemlji ili regionu, on može da izgradi javnu i političku podršku za očuvanje prirodnog nasleđa.

Turizam kojim se dobro upravlja može takođe da pomogne u zaštiti i obnovi kulturnog nasleđa zajednice ili regiona. Zaštićena područja treba da odigraju važnu ulogu u pogledu kulturno istorijskih objekata. U mnogim zaštićenim područjima postoje značajni istorijski, arhitektonski i arheološki resursi. Ovo je naročito slučaj sa zaštićenim područjima II, V i VI kategorije (IUCN) u Evropi, koja postoje u zaštićenim područjima i često sadrže čitavo bogatstvo atraktivnih ljudskih naselja, kao i tradicionalna obeležja kao što su kameni zidovi i ambari.

Turizam može da obezbedi prihod za pomoć održavanju ili popravci takvih značajnih objekata i obeležja pejzaža. Taj prihod se može sakupiti direktno, na primer, naplaćivanjem ulaznica ili naknada za korišćenje, ili indirektno preko lokalnih taksi.

Kulturno nasleđe se takođe ogleda u lokalnim tradicijama. Turisti ponekad traže autentičan doživljaj. Stoga je možda moguće podstaći lokalne zajednice da održavaju ili ponovo uvedu važne kulturne svečanosti, tradicije ili manifestacije, pa čak i da preduzmu restauraciju kulturno istorijskih objekata. Mnoge su prednosti takvih aktivnosti.

One će obogatiti turistički doživljaj u zaštićenim područjima ili u njihovoj blizini, i na taj način podstaći turiste da ostanu duže i troše više. Prisustvo kulturne raznolikosti može da pomogne da se promeni ponašanje turista, da se promene obrasci korišćenja i da se medju članovima turističke zajednice nađu zagovornici očuvanja. Štaviše, lokalne zajednice mogu imati koristi kada se održavaju lokalne tradicije i vrednosti i kada se podstiču da budu još ponosniji na svoje zajednice ili regije.

Zaštita prirodnih, kulturnih, istorijskih i duhovnih resursa

Sabori, zavetina, zapisi, sveta prirodna mesta, verski praznici i rituali privlače veliki broj posetilaca koji su motivisani verski ili željom da upoznaju kulturu i duhovnost jedinstvenih ljudskih zajednica.

Bogatstva kulturnog i duhovnog nasleđa u prekograničnim zaštićenim područjima su: manastiri, crkve, džamije, gradine, crkvine, grčka groblja, ostaci utvrđenih gradova, kule, karavanski putevi, tradicionalne kuće i pomoćne zgrade, valjarice, predmeti od drveta, vune, kamena, konoplje, vodenice, itd...

Samo u zaštićenim područjima opština Prijepolje i Nova Varoš nalazi se 17 ostataka utvrđenih gradova

Izvor: Nada Pešić, Kamera Gora – Prijepolje (komentari na nacrt Smernica)

Zaštita prirodnog i kulturnog nasleđa

- Štiti ekološke procese i vodne sливове
- Čuva biodiverzitet (uključujući gene, vrste i ekosisteme)
- Štiti, čuva i vrednuje kulturne resurse i dobra
- Kreira ekonomsku vrednost i štiti resurse koji inače nemaju neku vidljivu vrednost za stanovništvo ili predstavljaju pre trošak nego korist
- Prenosi vrednosti zaštite, putem edukacije i objašnjavanja
- Pomaže da se posetiocima i stanovnicima područja koja se posećuju lakše saopšte i tumače vrednosti prirodnih resursa i dobara i kulturnog nasleđa, čime se stvara nova generacija odgovornih potrošača

- Podržava istraživanje i razvoj dobrog sprovođenja zaštite životne sredine i sistema upravljanja kako bi uticali na rad putničkih i turističkih agencija, kao i na ponašanje posetilaca na destinacijama
- Unapređuje lokalne objekte, saobraćaj i komunikaciju
- Pomaže da se razvije samofinansirajući mehanizam za funkcionisanje zaštićenog područja

2.2. Upravljanje izazovima turizma u zaštićenim područjima

Do negativnih posledica od turističkih poseta može doći i zaista dolazi, ali mnogima od njih se može kompetentno upravljati i mogu se ublažiti. Nosioci interesa u zaštićenom području su u poziciji da mere pozitivne i negativne ishode turizma i određuju u kojoj meri su prihvatljive negativne posledice, te predlažu kako se mogu rešiti. Postoje tri vrste troškova u turizmu: finansijski i ekonomski, društveno-kulturni i ekološki.

Upravljanje rizikom i bezbednošću

Svaka vrsta aktivnosti u prirodi (rekreacije na otvorenom) nosi neki rizik. Bavljenje takvim rizikom je sastavni deo upravljanja turizmom u područjima. Upravljanje rizikom od posetilaca znači sistematsku identifikaciju, analizu i kontrolu širokog spektra rizika od poseta, koje ugrožavaju upravljača ili njegovu sposobnost da postigne ciljeve.

Upravljanje rizikom

Rizik, u najširem smislu, obuhvata izloženost nekom nemernom događaju ili situaciji koja može dovesti do gubitka. Za upravljača zaštićenog područja taj gubitak može biti vrlo jednostavan, kao što je bol zbog lake povrede ili veoma složen, kao što je tužba zbog potencijalnog uzroka nezgode koja se može završiti na sudu. Rizik se često izražava formulom:

$$\text{Rizik} = \text{Učestalost incidenta} \times \text{Ozbiljnost posledica}.$$

Rizik ima neki element šanse da se dogodi, ali "upravljanje rizikom" uključuje predviđanje i kontrolu. Predviđanje je bitno kod upravljanja rizikom, jer ako smo proaktivni, moguće je smanjiti nivo rizika. Koncept kontrole podrazumeva preduzimanje mera: samo promišljenim preduzimanjem mera neka organizacija može da smanji verovatnoću rizika i ograniči negativne posledice istog.

Sprovođenje efektivnog upravljanja rizikom od poseta u praksi je važno kod upravljanja zaštićenim područjima. Mnogi vidovi aktivnosti i rekreativne posetilace nose sa sobom rizik kao nerazdvojivi deo: ustvari, to može biti sastavni deo rekreativne. Međutim, mogućnost da dođe do tužbe i isplate za teške telesne povrede, do agresivnog teranja takvih tužbi po sudovima, kao i ozbiljnijeg obraćanja sudovima, što se sada dešava u mnogim zemljama, znači da je važno da se opasnosti identifikuju na sistematičan način.

Zajednička odgovornost

Upravljači zaštićenih područja treba da razumeju svoje postojeće i potencijalne posetioce, kao i šta oni žele i šta rade. Upravljanje posetiocima je pristup planiranju i pružanju usluga orientisan ka klijentu koji uzima u obzir potrebe posetilaca, njihova očekivanja i zadovoljstvo. Tehnike upravljanja posetiocima su korisne da se shvate faktori koji dovode do incidenata (npr. nedostatak iskustva, ili spremnost posetilaca da rizikuju).

Sprečavanje incidenata koji ugrožavaju javnu bezbednost, a kada je neophodno pružanje javne bezbednosti, kao i slanje službi za traganje i spašavanje, treba da bude zajednička odgovornost između upravljača zaštićenog područja, turoperatora i drugih nosilaca interesa, posetilaca i korisnika.

Upravljači područja

- Identifikuju i rešavaju prioriteta pitanja vezana za rizik, a koja se tiču životne sredine, infrastrukture, komunikacija, karakteristika posetilaca i upravljanja programom
- Planiraju upravljanje rizikom od poseta i javnu bezbednost za svoje područje odgovornosti
- Organizuju ciljanu edukaciju prevencije i informativne programe koji podstiču oslanjanje na samog sebe
- Saopštavaju organizatorima putovanja, nosiocima interesa, posetiocima i drugim korisnicima koje su posebne opasnosti u tom području
- Uspostavljaju i održavaju odgovarajući nivo službi za traganje i spasavanje
- Uspostavljaju kooperativne sporazume, obuku i komunikaciju sa drugim sektorima državnih organa, nevladnim organizacijama (NVO), turooperatorima, koncesionarima i davaocima usluga

Turooperatori

- Identifikuju, i kada je primereno, rešavaju prioriteta pitanja rizika koja su bitna za njihovo poslovanje
- Planiraju upravljanje rizikom od poseta i javnu bezbednost za svoje poslovanje
- Sprovode ciljanu preventivnu edukaciju i informativne programe za svoju klijentelu
- Saopštavaju svojoj klijenteli i upravljačima područja koje su posebne opasnosti vezane za to područje
- Uspostavljaju odgovarajući nivo službi za traganje i spašavanje, uključujući i obuku zaposlenih jer su oni ti koji treba prvi da reaguju
- Uspostavljaju kooperativne sporazume, obuku i komunikaciju sa upravljačima područja, državnim institucijama, NVO-ma i pružaocima usluga

Posetioci / turisti

- Prepoznavaju rizik koji je sastavni deo njihovih aktivnosti i obezbeđuju znanje, veštine i fizičku spremnost za učestvovanje
- Treba da su obučeni, pravilno opremljeni i ako je potrebno, spremni da se snađu u vanrednim situacijama dok ne stigne stručna pomoć
- Traže i obraćaju pažnju na savete upravljača područja i turooperatora koji se odnose na rizike i pripremu za postupanje u slučaju pojave istih

Posetioci / turisti treba da poštuju i da se pridržavaju propisa, informativnih brošura, ograda i znakova. Upravljači područja i turooperatori moraju da daju veliki prioritet sprečavanju incidenata kako bi stvorili mogućnosti za kvalitetan doživljaj posetilaca i ograničili njihovu podložnost odgovornosti.

Izvor: Parkovi Kanade, 2002.

Upravljanje rizikom

Pod vanrednom situacijom smatra se neka nenormalna situacija koja zahteva neodložno reagovanje mimo normalnih procedura za sprečavanje ili ograničavanje povreda lica ili štete nanete fizičkoj imovini ili životnoj sredini. Planiranje u vanrednim situacijama, koje može da se preklapa sa pitanjima javne bezbednosti (kao što je procena rizika i prevencija, službe za traganje i spasavanje), bavi se razvijanjem proaktivne i reaktivne reakcije na događaje koji su česti, ali sa malim uticajem i posledicama (npr. zabava koja predugo traje, lomovi ruku ili nogu).

Takođe se bavi širim programiranjem u vanrednim situacijama za događaje koji se ređe dešavaju, ali imaju veći uticaj i posledice (npr. poplave, oluje, požari, odroni zemljишta i lavine). Reakcija je pre svega reaktivna. Kroz ranije opisanu procenu rizika, moguće je identifikovati ovakvu vrstu događaja, i izraditi planove za vanredne situacije.

Program za upravljanje rizikom od poseta

U suštini, ocenjivanje rizika zahteva:

- Procenu – šta može da podje naopako?
- Kontrolu – šta se može učiniti po tom pitanju?
- Finansiranje - na koji način se to može platiti?

Pristup koji se ovde zagovara sastoji se u tome da se razvije program za upravljanje rizikom od poseta koji obuhvata široko razumevanje rizika i raspoređuje vreme osoblja i sredstava na isplativ način kako bi se smanjili mogući incidenti.

Komponente programa za upravljanje rizikom od poseta obuhvataju:

- Obuku osoblja;
- Inspekciju i identifikaciju područja rizika;
- Umrežavanje sa pravnim savetnicima, osiguravajućim društvima i drugim organima;
- Izveštavanje o incidentima.

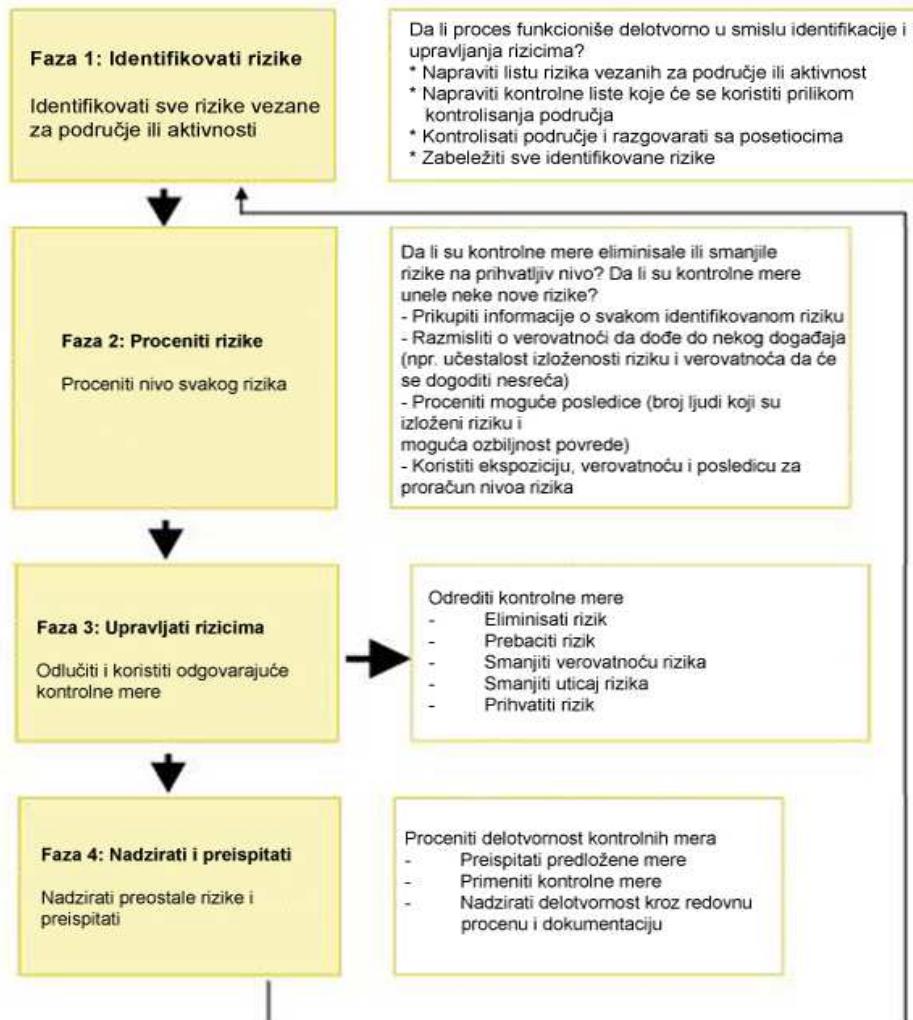
Glavni elementi takvog programa su:

- **Izjava o politici** u kojoj se izlažu opšti i posebni ciljevi, strategije i pokazatelji učinka (da bi se lakše pratilo u kojoj meri su ciljevi postignuti);
- **Strukturisan proces** radi: (1) identifikacije rizika, (2) procene istih, (3) upravljanja njima, i (4) praćenja dešavanja i preispitivanja politike⁶. Ovaj proces je prikazan u obliku smernica na slici 6.1. Moguć je i alternativni pristup koji je nešto složeniji i ima sedam faza⁷.

⁶ (ANZECC, 2001).

⁷ "Proces za upravljanje rizikom od poseta u parkovima Kanade" (2002)

Slika 2.1 - Smernice za proces upravljanja rizikom

Izvor: prilagođeno iz ANZECC, 2001.

2.3. Principi upravljanja posetiocima u zaštićenim područjima

Turizam u zaštićenim područjima zavisi od kvaliteta prirodnih i kulturnih resursa područja. Moramo pažljivo upravljati uticajem posete na ove resurse, usmeravati ga i gde god je moguće ublažiti. Čak i mali nivo rekreativnog korišćenja može dovesti do negativnih uticaja, a celokupna rekreacija u principu uvek ima nekog uticaja. Neki efekti turizma u zaštićenim područjima, kao što je stvaranje prihoda, mogu biti poželjni i stvarni razlozi za podršku području. Prema tome, izvestan stepen uticaja može biti prihvatljiv.

Glavno pitanje sa kojim se suočavamo u planiranju turizma u zaštićenim područjima je određivanje stepena uticaja koji je prihvatljiv. Takve odluke, sve dok su naučno zasnovane, predstavljaju vrednosne sudove o relativnoj vrednosti ustupaka koji su napravljeni. Do koje mere se može narušiti prirodna sredina da bi se isplatio privredni rast i bolji kvalitet života od turizma u zaštićenim

područjima? Šta bi uticalo na prirodne i kulturne resurse kada ne bi postojao turizam u zaštićenim područjima i kada bi se resursi koristili u neku drugu svrhu?

Da biste lakše odgovorili na ovakva pitanja, u Tabeli 2.1 dati su ključni principi za upravljanje posetiocima.

Tabela 2.1 - Principi upravljanja posetiocima

Princip	Opis
1. Odgovarajuće upravljanje zavisi od ciljeva	<ul style="list-style-type: none"> - Ciljevi obezbeđuju konačne izjave o ishodu upravljanja zaštićenim područjem. - Oni identifikuju adekvatnost mera koje preduzima upravljač i ukazuju na prihvatljive resursne i društvene uslove. - Oni omogućavaju procenu uspešnosti upravljačkih mera. - Specifični ciljevi će verovatno biti u većoj meri sporni nego opšti. - Proces uspostavljanja ciljeva je u suštini politički, tako da je učešće javnosti veoma bitno
2. Raznolikost resursnih i društvenih uslova u zaštićenim područjima je neizbežna i može biti poželjna	<ul style="list-style-type: none"> - Uticaji, nivoi korišćenja, i očekivanje odgovarajućih uslova skloni su promenama (npr. uticaj kampa na periferiji naspram centra zaštićenog područja). - Raznolikost životne sredine utiče na korišćenje od strane posetilaca i nivo uticaja (npr. topografija, vegetacija, pristup). - Upravljači mogu da identifikuju ovu raznolikost, a zatim donose odluke o atraktivnosti iste i na taj način odvoje tehničke odluke od vrednosnih sudova. - Verovatnije je da će se važne vrednosti sačuvati ako se za obezbeđenje različitih mogućnosti za rekreaciju sklučivo koristi zoniranje.
3. Upravljači su usmereni da vrše uticaj na antropogene promene	<ul style="list-style-type: none"> - Zaštićena područja često čuvaju prirodne procese, kao i osobine, tako da su upravljači uglavnom orijentisani na upravljanje antropogenom promenom jer ona izaziva najviše poremećaja. - Antropogena promena može dovesti do uslova koji se smatraju nepoželjnim. - Neke promene su poželjne i mogu biti razlog za proglašenje područja. Na primer, mnoga zaštićena područja su stvorena da pruže mogućnosti za rekreaciju i lokalni ekonomski razvoj. - Upravljači određuju koje mere su najdelotvornije u smislu uticaja na količinu, vrstu i mesto antropogenih promena.
4. Uticaj na resursne i društvene uslove je neizbežna posledica ljudskog korišćenja	<ul style="list-style-type: none"> - Čak i mala količina rekreativnog korišćenja može dovesti do nesrazmerno velikih biofizičkih ili društvenih uticaja, tako da bilo koji nivo ili bilo kakvo korišćenje dovodi do nekakvog uticaja. - Mnogi uticaji su svrsishodno projektovani, na primer, obezbeđenje određenog nivoa ekološke edukacije za posetioce područja. - Upravljači moraju da se upitaju: "Koliko uticaja je prihvatljivo ili poželjno?" - Postupak za određivanje prihvatljivosti uticaja je uopšte od ključnog značaja za planiranje i za upravljanje posetiocima. - Upravljači moraju da primenjuju odgovarajuće mere da bi stvorili i upravljali ovakvim prihvatljivim nivoom uticaja.
5. Uticaji mogu biti vremenski ili prostorno isprekidani	<p>Uticaji koji nastaju usled korišćenja od strane posetilaca ili usled mera upravljača mogu se pojaviti izvan zaštićenih područja ili ne moraju biti vidljivi odmah, već tek kasnije (npr. zabrana korišćenja može da izmesti tu vrstu korišćenja u druga područja; ili loša obrada vode može imati za posledicu zagađenje vode nizvodno).</p> <ul style="list-style-type: none"> - Projektantima je potrebno solidno poznavanje odnosa između korišćenja i uticaja da bi predvideli odnose u različitim razmerama i tokom vremena.

6. Mnogo promenljivih vrednosti utiče na odnos između korišćenja i uticaja	Mnoge promenljive vrednosti, sem nivoa korišćenja, utiču na odnos korišćenje / uticaj u zaštićenim područjima (npr. ponašanja posetilaca, način putovanja, veličina grupe, sezona, i biofizički uslovi). Edukacija i informativni programi, kao i propisi čiji je cilj da ograniče ponašanje posetilaca, mogu biti neophodni, pored ograničenja korišćenja.
7. Mnogi problemi upravljanja ne zavise od broja korisnika	- Problemi upravljanja koji se odnose na gustinu ljudskog korišćenja često imaju relativno jednostavna tehnološka rešenja (npr. parkiranje, toaleti, snabdevanje vodom). Međutim, odnos prema upotrebi nije uvek linearan. Na primer, objekti projektovani za nekolicinu korisnika mogu da imaju veliki uticaj, dok objekti projektovani za mnoge više korisnika imaju srazmerno manji dodatni uticaj. - Slično tome, društveni uslovi (npr. zadovoljstvo posetilaca) nisu uvek zavisni od gustine.
8. Ograničavanje korišćenja je samo jedna od mnogih opcija upravljanja	- Politika ograničenja korišćenja je samo jedna od brojnih mogućih mera upravljača i jedna je od mera koja se najviše nameće upravljačima zaštićenog područja. - Postoje mnoga pitanja vezana za primenu ograničenja korišćenja, kao što je izbor odgovarajućih tehnika raspodele ili racionalizacije. - Ograničenje korišćenja može da ima velike političke probleme zbog toga što je potrebno odlučiti ko neće dobiti pristup i kako će pristup biti dodeljen
9. Proces donošenja odluka treba da odvoji tehničke odluke od vrednosnih sudova	- Mnoge odluke upravljača zaštićenih područja su tehničke prirode (na primer, lokacija staza, projekat vizitorskog centra). Međutim, druge odluke odražavaju vrednosne sudove (na primer, odluka da se ograniči korišćenje i kako, odluke o vrstama objekata, mogućnostima koje se pružaju za turizam). - Proces donošenja odluka treba da odvoji pitanja "postojećeg stanja" od pitanja "željenih uslova."

2.4. Metodološki okviri za upravljanje posetiocima zaštićenih područja

Tokom 1970-ih, nosivi kapacitet je unapređen kao tehnika za upravljanje turizmom u osjetljivim sredinama. Ovo je podstaklo upravljače da pokušaju da reše problem posećivanja tako što bi samo postavili ograničenje broja posetilaca na osnovu unapred određenog nivoa, izведенog iz ekoloških, socijalnih i drugih analiza.

Međutim, ovaj pristup ima ozbiljna ograničenja. To je u osnovi restriktivan koncept, zasnovan na granicama i ograničenjima. Rezultat takvog pristupa može biti utisak da se radi protiv ciljeva zaštićenog područja, a ti ciljevi su zacrtani da bi podsticali odgovarajuće uživanje posetilaca i valorizaciju resursa kroz korišćenje.

Kada su ograničenja ovog pristupa postala očigledna, razvijen je izvestan broj usavršenijih okvira kako bi se obezbedila struktura za upravljanje posetom i turizmom u zaštićenim područjima.

Izbor okvira za upravljanje

Neki okviri koji su korišćeni u raznim delovima sveta su:

- 1) Granice prihvatljive promene (LAC)
- 2) Upravljanja uticajima posetilaca (VIM)
- 3) Doživljaj posetilaca i zaštita resursa (VERP)
- 4) Proces upravljanja aktivnostima posetilaca (VAMP)

5) Spektar mogućnosti za rekreaciju (ROS)

6) Model optimizacije turizma (TOMM).

Postoji literatura o svakom pristupu, a za one koje to više interesuje, njihove prednosti i mane su dokumentovane u Prilogu D Smernica br. 8 IUCN-a⁸, u kojem se upoređuju i suprotstavljaju ovi okviri.

Kada se usvoje pristupi poput ovih, javlja se izvestan broj izazova:

- Svi oni zahtevaju osoblje, sredstva i vreme za implementaciju;
- Često postoje praznine u naučnim saznanjima o uticaju posetilaca, pa se sud mora donositi subjektivno ili sa ograničenim informacijama; i
- Mere koje se zahtevaju od upravljača ne preuzimaju se uvek, čak i kada su granice daleko premašene, zbog nedostatka kadrovskih resursa ili zato što upravljač nije voljan da se suoči sa teškom odlukom.

Dok ove smernice upoznaju čitaoca sa postojanjem okvira i njihovim glavnim karakteristikama, upravljači koji imaju nameru da ih primene trebalo bi da konsultuju odgovarajuću dokumentaciju i kontaktiraju projektante sa iskustvom u primeni istih. U daljem tekstu je pomenuta LAC tehnika. Karakteriše je široka upotreba i prihvatanje, kao i postojanje obilja literature i iskustva na raspolaganju početnicima kao pomoć kod primene.

Proces planiranja granica prihvatljive promene (LAC)

Veoma je važno postaviti ciljeve turizma u zaštićenim područjima. Sve naredne aktivnosti, kao što je izgradnja objekata, razvoj rekreativnih programa i dodeljivanje nivoa turističke usluge, proističu iz ovih ciljeva.

LAC nudi način da se to uradi, a da se ne usredsređuje toliko na odnose između nivoa korišćenja i uticaja, već na određivanje poželjnih ekoloških i društvenih uslova za aktivnost posetilaca, kao i na mera koje treba da preduzme upravljač da bi se postigli ti uslovi. Koristi se proces koji je sistematičan, eksplicitan, odbranljiv i racionalan i podrazumeva učešće javnosti.

3. Zaštita životne sredine

3.1. Uticaji na životnu sredinu

Turizam će, kao i mnogi drugi vidovi razvoja, uvek proizvoditi uticaj na životnu sredinu, čak i u sasvim maloj meri, uprkos velikom trudu upravljača zaštićenih područja. Takvi uticaji se javljaju kako na nivou lokacije, tako i na širem području.

Kako se turizam u zaštićenim područjima dovodi u životnu sredinu koja je po svojoj prirodi osetljiva, veoma je bitno da se procena uticaja obavi što preciznije unapred, kako bi se utvrdilo da li su uticaji

⁸ "Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management", IUCN, 2002

prihvatljivi. (Prilikom ove procene, međutim, važno je uzeti u obzir do kakvih bi uticaja na životnu sredinu došlo kada bi zaštićeno područje i njegov turizam, trebalo zameniti nekom drugom vrstom korišćenja zemljišta, kao što je poljoprivreda, šumarstvo, rudarstvo ili urbanizacija).

Tabele 3.1 i 3.2 prikazuju dva načina navođenja širokog spektra rizika po životnu sredinu.

Tabela 3.1 Negativni uticaji ljudskog delovanja na životnu sredinu u ZP

-Pravljenje staza (i uništavanje)	-Čamci koji oštećuju obale
- Kampovi (i uništavanje)	- Gubitak staništa
- Smeće	- Emisije i zagađenje vazduha
- Gužva	- Sakupljanje drva za ogrev
- Staze i vozila za rekreaciju	- Vizuelni i uticaj buke
-Uticaji od nagomilavanja (koncentracija)	- Preterivanje u ribolovu, premalo ribolova
-Problemi sa otpadom koji ostavljaju ljudi	- Uticaj na vegetaciju
-Uznemiravanje divljih životinja, navikavanje ili uticaj	- Oštećenja peščanih dina / grebena
-Sukobi korisnika	- Nabijanje tla ili erozija
-Zagađenje voda (fizičko, hemijsko ili biološko)	- Veći rizik od požara
- Prekomerni razvoj	- Oštećenja arheoloških nalazišta
- Korov, gljivice i invazivne vrste	- Gaženje (ljudi ili konj)
- Čvrsti i ljudski otpad	- Promjenjeni vodeni tokovi
- Kulturni vandalizam	- Uzimanje suvenira (flora, fauna, itd)

Izvori: Cole , Petersen i Lucas, 1987; McNeely i Thorsell, 1989; Buckley i Pannell, 1990; Dowling, 1993; Wight, 1996

3.2. Ekološki rizici od turizma

Do negativnih posledica od turističkih poseta može doći i zaista dolazi, ali mnogima od njih se može kompetentno upravljati i mogu se ublažiti. Nosioci interesa u zaštićenom području su u poziciji da mere pozitivne i negativne ishode turizma i određuju u kojoj meri su prihvatljive negativne posledice, te predlažu kako se mogu rešiti.

Postoje tri vrste troškova u turizmu: finansijski i ekonomski, društveno-kulturni i ekološki.

Tabela 3.2 Ekološki rizici od turizma

Element	Primeri rizika od turističkih aktivnosti
Ekosistemi	Izgradnja smeštaja, vizitorskih centara, infrastrukture i drugih usluga ima direktni uticaj na životnu sredinu, počev od uklanjanja vegetacije, uznemiravanja životinja, uništavanje prirodnih staništa, promena režima voda itd. - Staništa divljih životinja se mogu značajno promeniti (turističke staze, lovišta, područja za uzgoj, itd) zbog raznih vrsta turističkog razvoja i korišćenja.
Tlo	Do nabijanja tla može doći u nekim područjima koja se puno koriste. - Dolazi takođe do pomeranja tla i erozije, koje može da se nastavi i nakon nestanka uzroka.
Vegetacija	Koncentrisano korišćenje oko objekata ima negativan uticaj na vegetaciju. - Saobraćaj može imati direktni negativne uticaje na životnu sredinu (npr. nestajanje vegetacije, prenošenje korova, uznemiravanje životinja). - Učestalost požara se može povećati zbog turista i načina upravljanja područjem.
Voda	- Povećane potrebe za svežom vodom i njena veća potrošnja. - Ispuštanje kanalizacionih voda ili odlaganje smeća u reke i jezera - Ispuštanje nafte i goriva iz plovila.

	<ul style="list-style-type: none"> - Plovila sa propellerskim pogonom mogu uticati na neke vodene vrste.
Vazduh	<p>Motorizovani saobraćaj može da izazove zagađenje od emisija (iz aviona, voza, broda ili automobila). Individualna ložišta povačavaju emisiju štetnih gasova, čađi i dima.</p>
Divlje životinje	<p>Lov i ribolov može da promeni dinamiku populacija.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Lovci i ribolovci mogu zahtevati uvođenje stranih vrsta, kao i povećanje populacija ciljnih životinja. - Uticaji se javljaju i kod insekata i malih beskičmenjaka, od dejstva saobraćaja, introdukovanih vrsta, itd - Do uznemiravanja od strane posetilaca može doći kod svih vrsta, uključujući i one koje ne privlače posetioce. - Postoji nekoliko vrsta poremećaja: ubijanje, hvatanje, ranjavanje, buka, uznemiravanje, uništavanje legla itd. - Uticaj može trajati i posle prvog kontakta (npr. pre nego što se otkucaji srca vrate u normalu ili pre nego što ptice slete ili sisari nastave sa razmnožavanjem ili jelom). - Udarac broda ili propeler može povrediti ili ubiti vodene sisare. - Navikavanje na ljudе može da izazove izmenjeno ponašanje divljih životinja, kao što je približavanje ljudima zbog hrane.

3.3. Troškovi zaštite životne sredine u zaštićenim područjima

Tabela 3.3 daje pregled vrsta troškova vezanih za zaštićena područja. Štaviše, postoji još jedna opasnost: da će vlada ili upravljači zanemariti ona zaštićena područja koja imaju veliku vrednost za očuvanje resursa, ali ograničenu privlačnost za turiste.

Strategije ekoturizma i održivog turizma su projektovane da upravljaju posećivanjem zaštićenog područja, da maksimalno povećaju prednosti i smanje na najmanju meru negativne uticaje na životnu sredinu pre nego što se oni pojave. To se najbolje postiže kroz dobro osmišljene strategije planiranja.

Ključna stvar je da treba biti osetljiv na kumulativne uticaje, da se sprovodi adaptivno upravljanje (posmatrajući upravljačke mere kao eksperimente) i da se postigne konsenzus među nosiocima interesa o tome koliki uticaj je prihvatljiv i gde u zaštićenom području. Naredna poglavija ovih Smernica opisuju neka od sredstava koja stoje na raspolaganju za tu svrhu.

Tabela 3.3 Pregled vrsta troškova kojima su izložena zaštićena područja

Troškovi	Opis
Direktni troškovi	Obuhvataju izgradnju objekata i prateće infrastrukture, uređenje, održavanje i administraciju lokaliteta.
Ekološka degradacija	Degradacija vezana za korišćenje lokaliteta; na pr. erozija tla, zagađenje voda i uznemiravanje divljih životinja.
Kongestija (Pretrpanost)	Dodatni korisnik nameće troškove svim drugim korisnicima jer se smanjuje osamljenost.
Troškovi prirodnih resursa	Troškovi zemljišta i srodnih resursa.
Smanjena dobrobit meštana	Negativan uticaj na lokalno stanovništvo zbog ograničenog pristupa resursima u zaštićenom području.
Troškovi oko mogućnosti za iskorišćenje resursa	Vrednost resursa je nestala zbog rekreacije ili zaštite prirode; komercijalna vrednost resursa je izgubljena za društvo.

Izvor: Brown 2001, citat Binkley and Mendelsohn 1987; Ceballos-Lascurain, 1996; Walsh, 1966.

Turizam i životna sredina u Bosni i Hercegovini

U BiH je realiziran projekat, u sklopu programa EU (PHARE), procjene prirodnih vrijednosti kojim je predviđeno stvaranje četiri velika nacionalna parka i to: Prvi, Nacionalni park Igman, Bjelašnica, Treskavica, Visočica; drugi, Prenj, Čvrsnica, treći, proširenje NP Sutjeska na cijelu Zelengoru i četvrti NP Vranica.

Predviđeni Parkovi prirode: Ozren, Zvijezda, Konjuh, Romanija, Jahorina, Šator, Grmeč, dolina Une... Po tom projektu predlaže se zaštita od 22% do 26% ukupne teritorije BiH. U usporedbi sa Hrvatskom to na prvi pogled izgleda mnogo, ali za BiH je to minimum. Navedenim planom se takođe predlagala zaštita cijelog gornjeg toka rijeke Neretve !

U Nacrtu finalnog izvještaja sa finansijskom analizom o ustanovljenju Nacionalnog parka Igman-Bjelašnica, koji je uradio 2001. godine Esa Puustjarvi (Helsinki) napravljena je projekcija prihoda i rashoda Parka, ali je potom izvještaj ocijenjen slabo operativnim.

U Popisu Svjetske kulturne i prirodne baštine UNESCO iz Bosne i Hercegovine se nalazi Svjetska prirodna baština, kanjon rijeke Tare (koji Bosna i Hercegovina dijeli sa Crnom Gorom), Svjetska kulturna baština Stari most i okolna urbana zona u Mostaru i spomenik kulture, most Mehmed-paše Sokolovića u Višegradu. Kao ozbiljni kandidati za upis na listu Svjetskih kulturnih vrijednosti - UNESCO, spominju se jedinstvene srednjovjekovne nadgrobne nekropole stećaka, a kao potencijali iz Bosne i Hercegovine spominju se i Počitelj, staro jezgro grada Sarajeva (Spomenik multikulturalnosti), Jajce, Stolac...

Uticaj turizma na životnu sredinu

Turizam je jedina djelatnost koja može valorizirati pješčane plaže, zanimljive geološke i geomorfološke oblike, vidikovce, zaštićene biljne i životinske vrste, močvare, bare, pejzaž, nekropole stećaka, zalazak ili izlazak sunca na planinama ili dolinama, odnosno one prostore za koje druge privredne djelatnosti ne pokazuju veće interesovanje.

Sukobljavanje turizma i neke druge privredne djelatnosti u određenom prostoru podrazumijeva prednost turizma, zato što on nije nepovratni potrošač prirodnih vrijednosti. Dobro isplanirani turizam može biti čak i faktor unapređenja zaštićenog prirodnog prostora.

Zaštita prostora za budući razvoj eko-turizma u narednim vremenima biće vodeći princip zaštite prirode. Novi kriterijum prilikom izrade prostornih planova je - turistička zaštita prirode.

Aktivnosti koje prati globalna zaštita prostora su: zaštita zona divljine (sa biljnim i životinjskim svjetom), zaštita vodotokova od izvora pa koliko je to moguće niz tokove rijeka, zaštita arhitektonskih vrijednosti, ambijentalne cjeline (stambena kultura kvartova u napr. Kreševu, Jajcu, Travniku, Nadmlini ili Vratnik u Sarajevu...), zaštita pejzaža, rekonstruirane utvrde u kojima je dozvoljena turistička djelatnost po strogu utvrđenim pravilima, seoske i trgovinsko-zanatske kuće i sl.

Izvor : Wigwam Travel & Consulting d.o.o. Sarajevo, 2011

4. Doživljaj (iskustvo) u eko-turizmu

Ekoturizam je iskustvo putovanja, koje prvo i pre svega, pomaže putnicima da bolje razumeju jedinstvene prirodne i kulturne sredine širom sveta. Danas postoje stotine specijalizovanih tura i smeštaja (lodža) u područjima prirode, koji omogućavaju malim grupama da sa lokalnim vodičima vide jedinstvena okruženja i kulture.

Iskustva (doživljaji) u ekoturizmu sa najviše uspeha proistekli su iz inovacija naučnika, arhitekata i lidera lokalnih zajednica, kao i iz autohtonog dizajna.

- Lokalni stanovnici su postali akcionari i vlasnici ekolodža ili ugostiteljskih objekata u prirodi i organizatori eko-tura u lokalnom okruženju. Programi ekoturizma lokalnih zajednica pojavili su se širom sveta, nudeći putnicima priliku da se upoznaju sa različitim kulturama, društvenom i kulturnom ugroženošću sa kojima se suočava lokalno stanovništvo, kao i sa njihovim poimanjem

- lokalne ekologije. Ovi programi mogu da pomognu lokalnim zajednicama u pogledu zdravstvene zaštite, obrazovanja i očuvanja lokalne tradicije.
- U seoskim sredinama sa bogatim prirodnim resursima, posebno u Evropi, ekoturizam može biti održiva alternativa sve manjem prihodu od poljoprivrede, nudeći posetiocima prirodno i seosko iskustvo i time delimično ublažavati ekonomski teškoće.

4.1. Karakteristike dobre eko-ture

- Pruža informacije, pre putovanja, o kulturi i okruženjima koja će biti posećena.
- Nudi napisana uputstva o odgovarajućoj garderobi i ponašanju pre odlaska i verbalno za vreme putovanja.
- Nudi temeljno upoznavanje, po dolasku turista, o geografskim, društvenim i političkim osobinama destinacije, kao i o ekološkim, društvenim i političkim izazovima.
- Nudi iscrpno vođenje tokom celog putovanja sa dobro obučenim lokalnim vodičima.
- Nudi mogućnost upoznavanja i komuniciranja sa lokalnim zajednicama u okruženju koje nije samo komercijalno mesto za kupovinu ili prodaju.
- Razvija razumevanje za svakodnevni život lokalnog stanovništva i tradiciju, upućuje u to o kojim pitanjima je umereno razgovarati i to unapred, pre kontakta sa zajednicom.
- Pruža mogućnost za doprinose lokalnim NVO.
- Obezbeđuje da su sve ulaznice za park plaćene u celosti.
- Nudi objekte za smeštaj projektovane u skladu sa lokalitetom.

4.2. Objašnjenje ekološke destinacije

Ekoturisti obično traže iskustva koja pružaju osećaj bliskosti sa prirodnim atrakcijama i lokalnim stanovnicima koji su ih prvi doveli do odredišta. Svaka destinacija koja ima za cilj da privuče takve turiste mora da zaštitи svoje resurse, a u isto vreme da omogući osećaj integracije sa lokalnom zajednicom. Obično se misli, iako nepravilno, da su turistički privrednici isključivo odgovorni za zaštitu životne sredine i lokalnih zajedница. Međutim, neophodna je intervencija drugih nosilaca interesa na regionalnom i nacionalnom nivou.

Prvo i najvažnije, državni organi su odgovorni za planiranje, donošenje odgovarajuće politike i zoniranje, kojima će se sprečiti preterana izgrađenost destinacija.

Državni organi su takođe odgovorni za sisteme prerade otpadnih voda, otpada i za energetske resurse. Budući da je tako, u njihovom je najboljem interesu da zahtevaju održiviji i ekološki zdrav pristup. Ako ne postoji efikasna kontrola ili se ne sprovode zakoni u oblasti zaštiti životne sredine i ako se prirodna područja razvijaju bez predostrožnosti, u nekim slučajevima će doći do neadekvatno izgrađenih objekata.

Čak je i u udaljenim područjima, gde je ekoturizam često razvijen, ipak je neophodno odrediti standarde za izgradnju koji su prihvaćeni u saradnji sa lokalnim nosiocima interesa, posebno sa predstavnicima lokalnih zajednica.

Ako se planiraju mega-turistički kompleksi sa zidanim, zatvorenim kompleksima, golf terenima, klubovima "samo za goste", i uslugom u stilu "sve uključeno", ne može se očekivati da će takva područja biti odgovarajuća za ekoturizam.

Koncept eko-destinacije je nov i u tom smislu još nisu napisane nikakve smernice. Zapravo se problem pojavio zbog toga što su vlade tražile da se promoviše ekoturizam na destinacijama koje su već bile razvijene, bez ikakvih osnovnih principa koji bi mogli privući ekoturistu, a ponekad i bez ikakvog poštovanja za životnu sredinu ili lokalne zajednice.

Planiranje i upravljanje destinacijom određuje kakvi su izgledi za napredovanje ekoturizma na tom mestu. Međutim, i dalje se veoma retko može videti integrисano planiranje i upravljanje regionalnim turizmom, da ne pomirjemo strategije koje ističu ekološka i socijalna pitanja.

Planiranje eko-destinacije zavisi od osnovnih podataka o socijalnim i ekološkim faktorima, strategije zoniranja, propisa koji mogu da spreče namernu zloupotrebu osetljivih ekosistema, lokalnog učešća u izradi skupa standarda radi ograničenja prihvatljive promene i dugoročnog monitoringa.

Kada se jasno isplanira razvoj, mnogo je verovatnije da će pojedinačni biznisi uspeti u svojim ciljevima pružanja ekološki senzitivnih tura i smeštaja koji obezbeđuju korist lokalnim zajednicama. Upravljanje je apsolutno neophodno na datom odredištu kako bi se obezbedila dugoročna usklađenost tura i smeštaja sa ljudima i životnom sredinom te oblasti.

4.3. Karakteristike ekološke destinacije

- Prirodne karakteristike sačuvane u zaštićenom predelu.
- Mala gustina i izgrađenost, uz postojanje obilja prirodnih područja, bez dominacije izgrađenog pejzaža.
- Dokaz da turizam ne nanosi štetu prirodnim sistemima kao što su vodeni tokovi, močvare i područja divljine.
- Uspešni lokalni mali biznisi, uključujući kioske sa hranom i druge vrste zanatskih preduzeća u vlasništvu lokalnog stanovništva.
- Puno zona namenjenih za rekreaciju na otvorenom koje su projektovane tako da zaštite osetljive resurse, uključujući biciklističke staze, pešačke staze ili pešačke platforme koje podjednako koristi lokalno stanovništvo i posetnici.
- Uspešni lodževi, hoteli, restorani i preduzeća u vlasništvu lokalnog stanovništva, koji pružaju pravo gostoprимstvo sa srdačnim, motivisanim osobljem.
- Razne lokalne manifestacije i događaji koji pokazuju postojanje vrednosti prirodne sredine i kulturnog nasleđa lokalne zajednice.
- Čisti nepretenciozni javni objekti koji koriste kako turisti tako i lokalno stanovništvo, kao što su javni tuševi i toaleti.
- Prijateljski odnos između lokalnog stanovništva i posetilaca na mestima gde se ljudi prirodno sreću, kao što su lokalne prodavnice ili klupe pored reke ili jezera.

4.4. Smernice za planiranje ekoloških destinacija

- Master plan za celu oblast razvoja turizma i prostorni plan posebne namene zaštićenog područja treba da odrede zelene zone, pešačke staze kroz prirodu, šetne staze, područja za pristup javnosti, kao i jasna pravila o gustini izgradnje koja je dozvoljena u zonama različite namene.
- Zone koje se mogu koristiti za turizam treba da budu jasno određene, kao i zone koje nisu predviđene za turizam.

- Planovi i procedure za upravljanje posetiocima treba da obuhvate primedbe javnosti u fazi projektovanja i implementacije, sa programima za monitoring koji omogućavaju redovno razmatranje korišćenja za potrebe turizma i korekciju problema kada do njih dođe.
- Nosioci interesa se apsolutno moraju javno konsultovati u pogledu vrste razvoja turističke infrastrukture kakav odgovara lokalnoj zajednici, koristeći lokalne neutralne posrednike (npr. ENVO) koji razumeju gledišta zajednice i koji neće unapred davati prednost određenom razvojnom pristupu.
- Integrисано planiranje prirodnih resursa treba da ponudi stanovnicima razne alternative za održivi ekonomski razvoj i van ekoturizma.

4.5. Smernice za upravljanje ekološkom destinacijom

- Obezbediti odgovarajući budžet za očuvanje popularnih turističkih prostora i izdvojiti sredstva turističke naknade za očuvanje istih.
- Turistička preduzeća treba da plate naknadu za posledice turizma, od koje će se finansirati infrastrukura za preradu čvrstog otpada, kapaciteti za preradu otpadnih voda i drugi objekti javnog karaktera za potrebe gostiju
- Turistički objekti treba da dobiju jasan podsticaj za očuvanje električne energije i vode.
- Procenu uticaja na životnu sredinu treba da prate programi monitoringa uticaja. Ovi programi treba da su povezani sa sistemima za izdavanje poslovnih licenci i sertifikaciju.
- Dobro održavane pešačke staze i prostori za kampovanje treba da obezbede jasno označena pravila za korišćenje sa malim uticajem.
- Propisi za javne površine treba da precizno navedu koja vrsta vozila je dozvoljena u određenim zonama, ograničenja brzine, kazne za odlaganje smeća ili zagađenje, jasna pravila za ograničenje vožnje van puta, kontrolu broja posetilaca dozvoljenog u zoniranom području, kao i uputstva o tome kako i kada da se mogu posmatrati divlje životinje. Smernice treba da navedu šta je neprihvatljivo.
- Programi obuke su neophodni da bi obezbedili lokalnom stanovništvu priliku da pokrenu sopstveni biznis.
- Pristupačni programi stanovanja treba da omoguće da lokalni stanovnici ne budu isključeni iz sopstvenih zajednica zbog naduvavanja cena nekretnina.

4.6. Definicija eko lodž⁹

Ekolodž je turistički objekat za smeštaj koji ispunjava sledeće uslove:

- Čuva životnu sredinu, kako prirodnu tako i kulturnu.
- Za vreme izgradnje ima minimalan uticaj na prirodno okruženje.
- Uklapa se u specifičan fizički i kulturni kontekst tako što se veoma vodi računa o obliku, pejzažnoj arhitekturi i boji, kao i o korišćenju arhitekture tipične za lokalitet.
- Koristi alternativna, održiva sredstva za dovođenje vode i smanjuje potrošnju vode.
- Omogućava pažljivo rukovanje i odlaganje čvrstog otpada i otpadnih voda.

⁹ Adaptirano iz Mehta Luis et al, "Međunarodne smernice za ekolodž", International Ecolodge Guidelines,

- Zadovoljava svoje energetske potrebe kroz pasivni dizajn u kombinaciji sa savremenim rešenjima radi bolje održivosti.
- Nastoji da radi zajedno sa lokalnom zajednicom.
- Nudi interpretativne programe za edukaciju zaposlenih i turista, vezane za prirodno i kulturno okruženje.
- Doprinosi održivom lokalnom razvoju kroz istraživačke programe.

4.7. Karakteristike upravljača eko lodža¹⁰

- Obezbeđuje obuku na radnom mestu za članove zajednice i lokalne vodiče.
- Koristi većinom lokalno osoblje, a izbegava da daje sve ključne odgovornosti pojedincima školovanim u gradovima ili strancima.
- Pravi programe za učenje stranog jezika posle radnog vremena (da bi pomogli osoblju da nauči jezik kojim govore posetioци) pri čemu se angažuje lokalni kadar sa fakultetskom diplomom i iskustvom u nastavi jezika.
- Nastoji da gosti doprinesu edukaciji kadrova i projektima za razvoj zajednice, uključujući obrazovanje ili zdravstvo.
- Podstiče zainteresovane članove zajednice da prenose svoje znanje o području, a lokalne vodiče podstiče da se mešaju sa gostima u vreme predviđeno za druženje.
- Podržava iskustvo upoznavanja posetilaca sa sredinom, organizovanjem poseta lokalnim farmama, obdaništima, projektima pošumljavanja, farmama leptira i na druge načine radi promovisanja održivosti u regionu.
- Promoviše sistem kako bi gostii finansijski doprineli očuvanju područja prirode u regionu.
- Insistira na reciklaži svega od otpadaka sa stola do plastike, papira i metala.
- Koristi alternativne izvore energije gde god je to moguće.
- Koristi biorazgradive deterdžente i izbegava upotrebu toksičnih materija kad god je to moguće.
- U svojim prostorijama ne drži životinje u kavezima, niti egzotične životinje.

5. Potencijalne koristi od ekoturizma za lokalnu zajednicu

5.1. Potencijalne koristi od turizma u zaštićenim područjima

Turizam u zaštićenim područjima proizvodi koristi i troškove. Ove posledice često imaju složeno uzajamno dejstvo. Odgovornost je planera zaštićenog područja da maksimalno iskoristi prednosti, a smanji troškove.

Zaštićena područja se osnivaju prvenstveno da očuvaju neku vrstu biofizičkih procesa ili uslove kao što su divlje vrste, staništa, prirodni pejzaž ili kulturno nasleđe, kao što je kulturna tradicija zajednice. Turisti posećuju ova zaštićena područja da bi razumeli i cenili vrednosti zbog kojih je to područje osnovano i da bi stekli lična zadovoljstva.

¹⁰ isto

Planiranje i razvoj turizma ima za cilj da iskoristi interesovanje koje pokazuju turisti u smislu da: unapredi ekonomске mogućnosti, zaštiti prirodno i kulturno nasleđe i unapredi kvalitet života svih zainteresovanih strana. U nastavku se daje kratak opis.

Potencijalne koristi od turizma u zaštićenim područjima

Potencijalne koristi od turizma u zaštićenim područjima su:

- Povećanje broja radnih mesta za lokalno stanovništvo
- Povećanje prihoda
- Stimulisanje novih turističkih preduzeća, kao i stimulacija i širenje lokalne privrede
- Podsticanje lokalne proizvodnje robe,
- Osvajanje novih tržišta i priliv deviznih sredstava
- Poboljšanje životnog standarda i uslova života
- Generisanje lokalnih prihoda od poreza
- Omogućavanje zaposlenima da nauče nove veštine
- Uvećavanje sredstava za finansiranje zaštićenih područja i lokalnih zajednica

5.2. Poboljšanje kvaliteta života

Lokalna zajednica kao zajednica turističkog domaćina poboljšava kvalitet života tako što:

- Promoviše estetske, duhovne i druge vrednosti vezane za dobrobit
- Podržava edukaciju o životnoj sredini za posetioce i lokalno stanovništvo
- Utvrđuje atraktivna ekološka mesta kao destinacije, za stanovnike i za posetioce, što može da podrži i druge nove kompatibilne aktivnosti, od ribolova do pružanja usluga ili privrede koja se bazira na proizvodima
- Unapređuje razumevanje među kulturama
- Podstiče razvoj kulture, zanata i umetnosti
- Povećava nivo obrazovanja lokalnog stanovništva
- Podstiče ljudе da nauče jezike i kulturu stranih turista
- Podstiče lokalno stanovništvo da ceni svoju lokalnu kulturu i životnu sredinu

5.3. Jačanje ekonomskih mogućnosti

Turizam može da poveća broj radnih mesta i prihod u lokalnom području ili regionu. Često se smatra izvorom deviznih sredstava, naročito zbog toga što zaštićena područja imaju tendenciju da privuku međunarodne turiste.

Država često koristi turizam za ekonomski razvoj jer je pokretanje turističke delatnosti relativno jeftinije u poređenju sa proizvodnjom. Da bi se ostvarile ekonomski mogućnosti, moraju se ispuniti dva uslova:

- (1) moraju postojati proizvodi i usluge na koje turisti troše novac, i
- (2) neophodno je da se smanji iznos koji "curi" iz lokalnog područja.

"Curenje" može biti ozbiljan problem, jer često mali procenat pripadne lokalnim zajednicama. Dakle, turizam treba da bude što je moguće više samodovoljan, smanjivanjem zavisnosti od roba i usluga koje dolaze izvan regiona.

Neki turistički razvojni programi vezani za zaštićena područja mogu imati velike početne troškove, ali mogu stvarati značajne prihode na duži period.

Ako bi područje u ovom smislu trebalo unaprediti, procena troškova i prihoda (C/B analiza) mora pokazati da, ne samo da bi ovi troškovi biti nadoknađeni, već bi i troškovi dodatnog osoblja, projektovanja, objekata i održavanja takođe bili nadoknađeni. Može se generalno očekivati da bi procenjeni troškovi u prvim godinama premašili procenjeni dobitak, ali bi u narednom periodu korist nadmašila troškove.

Prihod od turizma u popularnim zaštićenim područjima mogao bi se koristiti za pomoć u finansiranju drugih područja koja ne mogu da privuku toliko turista ili gde je veliki broj turista neprimeren.

Upravljači zaštićenih područja treba da teže ka politici razvoja turizma koja podržava dugoročni ekonomski razvoj i podstiče ponovne posete. Treba da pokušaju da maksimiziraju lokalno zapošljavanje, društvene i kulturne prednosti, kroz veću potrošnju posetilaca i malo lokalno "curenje".

5.4. Smernice za ostvarenje ekonomске koristi

Smernice za ostvarenje ekonomске koristi su:

- Povećati broj posetilaca: Povećanje posećenosti je rizično ukoliko finansijska korist od posetilaca ne prevaziđa njihove troškove. Ono može da poveća druge uticaje, neke u negativnom smislu.
- Produciti boravak: Duži boravak pruža veće mogućnosti da se prodaju domaći proizvodi i usluge.
- Privući bogatija tržišta: Različite marketinške taktike mogu dovesti potrošače koji su zaista sposobni da potroše.
- Povećati kupovinu, tj. potrošnju po posetiocu: Ako ponudimo više lokalno proizvedene robe za prodaju, koja je, direktno i indirektno dostupna posetiocu, pomažemo da se poveća potrošnja posetilaca i lokalni prihod.
- Obezbediti smeštaj: Troškovi noćenja su relativno veliki i plaćaju se na lokalnom nivou. Lokalni smeštaj takođe povećava potrošnju na hranu, lokalnu robu i usluge.
- Obezbediti vodič ili druge usluge: S obzirom da mnoge turističke aktivnosti u zaštićenim područjima zahtevaju puno informacija, to daje dobru priliku za usluge vodiča.
- Manifestacije domaćina: Umetnička dela, zanati i svečanosti koji se zasnivaju na lokalnoj kulturi mogu da povećaju lokalni ekonomski uticaj.
- Kupovina domaće hrane i pića: Kada posetnici, osoblje područja i zaposleni u turizmu konzumiraju lokalno proizvedenu hranu i piće, oni obezbeđuju značajan prihod lokalnim poljoprivrednicima.

Izvestan odliv rashoda van lokalnog područja je neizbežan, jednostavno zbog toga što se sva hrana, roba i usluge ne proizvode lokalno. Međutim, planeri turizma bi trebalo da što više smanje

ovaj odliv. Bez obzira na strategiju koja se primjenjuje, važno je da su lokalne zajednice uključene u planiranje zbog ekonomskog uticaja i načina merenja uticaja.

Turizam i siromašni

Prvi statistički podaci o strukturi zaposlenih radnika u turizmu objavljeni su u bivšoj državi Jugoslaviji 1955. godine, kada je navedeno da u turističkim preduzećima radi 1115 radnika i službenika. Žene su činile 38% zaposlenih (425 radnika) što je ocijenjeno kao pozitivan odnos zaposlenih po polnoj strukturi.

Razvoj turizma utiče na uvjete života značajnog broja siromašnih u svijetu.

Turizam ima četiri potencijalne prednosti za rast u korist siromašnih:

- ima potencijal za povezivanje sa drugim lokalnim preduzećima jer klijent dolazi do destinacije
- zapošljava u velikom procentu žene
- ima potencijal za razvoj u siromašnim zemljama i regionima koji imaju male druge mogućnosti za konkurentan izvoz
- turistički proizvodi se mogu razvijati na bazi prirodnih i kulturnih resursa, a to su sredstva kojima neke siromašne zemlje raspolažu.

Izvor : Wigwam Travel & Consulting d.o.o. Sarajevo, 2011

6. Izgradnja objekata i infrastrukture

6.1. Osetljivi razvoj infrastrukture i usluga

Sva zaštićena područja zahtevaju određeni nivo infrastrukture za pružanje usluga posetiocima. To nekad može da bude samo znak sa informacijama unutar rezervata prirode, a nekad nešto veoma istaknuto, kao na primer selo ili mali grad od značaja za turizam unutar zaštićene oblasti. Sva infrastruktura mora se postaviti pažljivo, jer u protivnom može biti vrlo nametljiva.

Objekti i konstrukcije koje su u vezi sa turizmom takođe moraju biti veoma pažljivo dizajnirani i upravljeni. Oni treba da odražavaju vrednosti zaštićenog područja i da budu u jasnom skladu sa politikom područja.

Zasavica, Specijalni rezervat prirode, Sremska Mitrovica

Kulturno i ekološki osetljive konstrukcije pojačavaju doživljaj posetilaca rezervata

Menadžeri zaštićenih područja moraju da prihvate činjenicu da oni upravljaju kulturnim i prirodnim područjem, kao i lokacijom koja često prepostavlja veoma različito stanje od onoga koje je ranije preovladavalo. Neka zaštićena područja pružaju mogućnost "urbanističkih džepova" u okviru veće matrice životne sredine i kulture. Infrastrukturom i uslugama služe se ljudi koji trenutno koriste prostor, često na vrlo drugačiji način od onoga kako se koristio ranije.

Ove usluge zadovoljavaju potrebe kao što su sanitarije, dostava hrane, smeštaj, informacije, transport i bezbednost. Ključ je u pružanju usluga koje najbolje zadovoljavaju potrebe posetilaca, dok u isto vreme smanjuju negativne uticaje.

Dok su neka zaštićena područja retko posećena, druga primaju veliki broj posetilaca, koji daleko prelazi obim lokalnog stanovništva. Na primer, u Nacionalnom Parku Kakadu u Australiji, hiljade ljudi svakodnevno posećuju Centar za posetioce u jeku sezone, dok je pre 30 godina, pre otvaranja prvog dela parka, samo šačica ljudi posećivala ovu oblast na godišnjem nivou. U slučaju velikog broja nacionalnih parkova u Velikoj Britaniji (područja II kategorije IUCN), broj posetilaca se javlja u rasponu od 10 do 20 miliona godišnje.

Jasno je da usluge posetiocima stimulišu korišćenje područja i takođe ga usmeravaju. Dakle, gde god je moguće, infrastruktura područja i usluge posetiocima treba da pomognu u poboljšavanju razumevanja ključnih tema i vrednosti područja od strane posetilaca. Dobar dizajn omogućava udobnost posetiocima i njihovu reakciju na ovo posebno mesto koje posećuju. Posetioci koji se osećaju zbrinutim će više ceniti područje i verovatno će pomoći u njegovoj zaštiti. U poslednjim decenijama se stavlja sve veći naglasak na tačku gledišta potrošača. Potrebe posetilaca područja su sada pažljivo ispitane kroz planiranje i istraživanje i praćene kroz kartice sa komentarima i anketama o zadovoljstvu područjem.

Zaista, znak zaštićenog područja kojim se dobro upravlja je da se planiranje infrastrukture i usluga za posetioce zasniva na razumevanju potreba postojećih i potencijalnih korisnika.

Dobar dizajn je veoma važan jer su dobro dizajnirana preduzeća i najuspešnija. Ona bolje funkcionišu, i privlače više posetioca. Osim toga, dobar dizajn ne mora da bude i skup. Često uspeh zavisi od jednostavnih rešenja i lakog održavanja.

6.2. Kulturno osetljivi dizajn i funkcionisanje

Kulturno osetljivi dizajn i funkcionisanje su neophodni za pružanje usluga posetiocima. Ovo zahteva strpljenje, toleranciju i osećaj pravičnosti od strane menadžera zaštićene oblasti, ali pre svega zahteva osetljivost na pitanja i vrednosti nasleđa.

Tabela 6.1 Smernice iz povelje ICOMOS-a iz 1999. godine

Element	Smernice
Autentičnost	Važno je zadržati autentičnost. Programi za tumačenje treba da: Povećaju poštovanje i razumevanje tog kulturnog nasleđa; Predstave značaj kulture na relevantan i pristupačan način; Koriste odgovarajuće, podsticajne i savremene oblike obrazovanja, tehnologije i ličnog objašnjavanja Podstaknu visok nivo javne svesti i podršku nasleđu.
Zaposlenje	Turizam treba da: donosi korist domaćoj zajednici i pruži važnu motivaciju i obezbedi sredstva za održavanje svog nasleđa i kulturnih navika; Promoviše ravnomernu raspodelu koristi od turizma, kroz obrazovanje, obuku i stvaranje mogućnosti za zapošljavanje Podstiče obuku i zapošljavanje lokalnih vodiča i prevodioča. Menadžeri bi trebalo da: Pažljivo lokalizuju potencijalni uticaj posetioca na karakteristike, integritet i biodiverzitet mesta, lokalni pristup i socijalnu / ekonomsku / kulturnu dobrobit lokalne zajednice, i Odaberu puteve cirkulacije da bi se održao integritet mesta.
Poštovanje	Poštovanje svetosti duhovnih elemenata, vrednosti i načina života domaćina. Poštovanje prava i interesa zajednice, vlasnika imovine i urođeničkih naroda, koji mogu imati tradicionalna prava na sopstvenu zemlju, ili žele da ograniče određene aktivnosti, navike ili pristupe. Podsticanje i pomaganje svih strana u razumevanju i rešavanju konfliktnih pitanja. Konzervacija bi trebalo da obezbedi ponudu kvalitetnog sadržaja za posetioce i članove lokalne zajednice, kako bi doživeli i razumeli nasleđe i kulturu zajednice, iz prve ruke.

Kultura	Podsticanje posetiocima da dožive šire kulturno / prirodno nasleđe u regionu. Uključivanje svih strana, uključujući lokalne i / ili domorodačke zajednice je neophodno da bi se postigla održiva industrija turizma
Ekonomski povraćaj	Izdvojiti značajan deo prihoda na zaštitu, očuvanje i prezentaciju mesta, i obavestiti posetioce o ovoj raspodeli. Osigurati da distribucija i prodaja zanatskih proizvoda ide u korist domaće zajednice.
Zadovoljstvo posetioca	Osigurati jedno vredno, zadovoljavajuće i prijatno doživljaj za posetioca, Predstaviti kvalitetne informacije radi optimizacije razumevanja kulturnog nasleđa od strane posetioca i potrebu za njegovom zaštitom. Obезбедити одговарајућа постројења за удобност, безбедност и добробит посетилача. Osigurati da promocija turizma stvoriti realna očekivanja. Umanjiti oscilacije u posetama turista, pa čak i sam protok u mogućoj meri.
Konsultacije i evaluacija	Neprekidno istraživanje i konsultacije su važni za razumevanje i uvažavanje naslednog značaja samog mesta. Uključiti lokalne zajednice u planiranje očuvanja i turizma, i uspostaviti ciljeve, strategije, politike i protokole. Proceniti uticaj turizma na samo mesto ili zajednicu.

Izvor: ICOMOS, 1999. godina, Web stranica: <http://icomos.org/tourism7charter.html>

Međunarodni savet za spomenike i lokalitete (ICOMOS) razvija različite pristupe za očuvanje i korišćenje kulturnog nasleđa. Na primer, organizacija je razvila smernice, odnosno povelje, za postupanje sa širokim spektrom situacija, uključujući:

- Istorische vrtove i pejzaže
- Istorische gradove
- Arheološko nasleđe
- Podvodnu kulturnu baštinu
- Spomenike
- Kulturni turizam

ICOMOS je izradio povelju o kulturi i turizmu 1999. godine, ključne elemente upravljanja koji su prikazani u Tabeli 6.1.

Nasleđe je širok pojam, koji obuhvata ne samo divlje životinje i predele, već i istorijske lokalitete, arhitektonske odlike, kolekcije, stare i sadašnje kulturne običaje, uključujući ceremonije, rituale, događaje, čak i jezike, tradicionalno znanje i životna iskustva. Osim toga, različite nacije, narodi i pojedinci imaju različita shvatanja o nasleđu: za neke, to su zgrade i strukture; za druge način i kultura života. Neke zajednice smatraju da istorijsko nasleđe datira iz perioda od pre, recimo 150 godina ili više, dok je za druge dovoljno i manje od 50 godina.

Zato kulturne specifičnosti nasleđa, treba obratiti veliku pažnju na shvatanje vrednosti nasleđa pre pristupa klasifikaciji zaštićenih oblasti. Dok turizam može obezbediti poseban podstrek u pravcu očuvanja tih područja, čineći ga popularnim i obezbeđivanjem sredstava, menadžeri zaštićenih područja trebalo uvek da shvate posebne potrebe kulturnih oblasti svih vrsta. Kulturni resursi označeni kao nasleđe u okviru zakona će zahtevati posebnu pažnju, ali s obzirom na to da se kulturni uticaj turizma može proširiti i izvan određene oblasti nasleđa, uvek postoji potreba za pažljivim razumevanjem i upravljanjem kulturnog uticaja. Ključno pitanje za menadžere je ko je uključen u donošenje odluka koje utiču na kulturno nasleđe, i koji je proces donošenja odluka.

6.2.1 Zaštita i korišćenje postojeće baštine

Postoje u osnovi četiri pristupa zaštiti i korišćenju izgrađenog nasleđa:

- Očuvanje: stabilizacija i zaštita postojećih struktura i artefakata;
- Obnova: popravka strukture i artefakata, gde zamena nedostajućih delova treba da se skladno integriše u celinu;
- Re-kreacija: stvaranje nove strukture ili artefakata koji verno zamenjuju one koji su izgubljeni, uništeni ili suviše osetljivi da bi se koristili; i
- Adaptacija: restauracija dela strukture, ali i sa promenama u njenom drugom delu, da bi se poboljšala njena korisnost, na primer za turizam.

Turistička upotreba izgrađene baštine otvara teška tehnička pitanja, kao što su smeštanje ljudskog kretanja, širenje informacija posetiocima, sigurnost i bezbednost za objekte i ljude, nabavka hrane, i usluge, kao što su struja, sanitarije i voda. Potrebe zaposlenih moraju se takođe uzeti u obzir.

Zahtevi vezani za turizam mogu se rešavati u okviru obnovljenih i adaptiranih zgrada, iako se često traže maštovita rešenja. Očuvanje i restauracija izgrađene baštine moraju biti veoma pažljivo planirani i izvedeni: Cilj treba da bude da se turisti obezbede na najbolji mogući način, koristeći dobru interpretaciju, uz obezbeđivanje visokog kvaliteta očuvanja nasleđa.

Smernice za bilo koji novi objekat (za turističku upotrebu, na primer) u kontekstu izgrađenog istorijskog nasleđa uključuju:

- Raditi u skladu sa karakterom postojećih objekata;
- Biti naklonjen lokalnom stilu i materijalima (mada to nije nespojivo sa savremenom arhitekturom);
- Obratiti pažnju na postavljanje i
- Uključiti zainteresovane strane u pronalaženje arhitektonskog rešenja.

6.2.2 Interpretacija i obrazovanje vezano za kulturno nasleđe

Kulturno nasleđe stvarno oživjava za posetioce samo kroz dobro osmišljeno i sprovedeno tumačenje i obrazovne programe. Tumačenje je potrebno kako bi se dočarao značaj određene oblasti posetiocima i članovima domaće zajednice, kao i potrebu za njegovom konzervacijom. Tumačenje treba da ima za cilj razvijanje svesti i poštovanja prema vrednostima kulturne baštine, današnje zajednice, autohtonim starateljima nasleđa, kao i pejzaža i kulture u okviru kojih ovo nasleđe je evoluiralo. Ona treba da pomogne u razvoju podrške za brigu o lokaciji. Profesionalno planirani program za tumačenje nasleđa uključuje: pažljivo utvrđivanje tema za tumačenje, izbor medija za predstavljanje tema; prezentacija materijala i ocenjivanje prezentacije. U izboru teme, menadžeri treba da napomenu da pojedini vidovi nasleđa u okviru zaštićene oblasti imaju različite nivoe značaja, od lokalnih do međunarodnih. Programi tumačenja bi trebalo da predstave taj značaj na način relevantan za posetioce, ali i za lokalne zajednice. Posetilac treba uvek da bude obavešten o kulturnim vrednostima određenog resursa.

6.3. Ekološki osetljivo projektovanje i funkcionisanje

6.3.1 Standardi i smernice

Turistički objekti i programi u okviru zaštićenih područja treba da deluju kao nosioci standarda u ekološki osetljivom dizajnu i funkcionisanju.

Tabela 6.2 Smernice za ekološki i kulturno osetljive objekte

Aspekt	Smernice
Procene uticaja na životnu sredinu	Razmotriti da li su potrebne zakonske ili neformalne procene životne sredine, uključujući i ekološke, socijalne, kulturne i ekonomске evaluacije. Razviti plan za ublažavanje uticaja, ako je to potrebno.
Dizajn pejzaža i okruženja	Razviti plan konteksta - ispitivanje cele okoline i zajednice, uključujući vrednovanje stavova i sredstva Razviti plan menadžmenta za područje, uključujući i odnos sa okolnim / susednim zaštićenim područjem, rešavanjem zoniranja i pristupa. Razviti plan područja, fokusirajući se na detaljni projekat. Ovo bi trebalo da minimizira poremećaje u području, fizičke upade i intervencije. Sađenje vegetacije radi stvaranja prirodnog okruženja koje pruža stanište za ptice, sisare i druge životinje. Korišćenje autohtonih biljnih vrsta za pejzažno uređenje. Uzeti u obzir kulturne aspekte lokaliteta. Obezbediti veze (za korišćenje zemljišta, cirkulaciju ljudi, obližnje staze, druge objekte, udaljene kampove, itd.).
Gradnja objekata	Dimenzije treba da budu u razmeri sa postojećom vegetacijom i topografijom. Smernice dizajna treba da prepoznaju istoriju mesta, kulturne karakteristike, kao i karakteristike starosedelačkog dizajna, boje, itd Objekti bi trebalo da budu izgrađeni u skladu sa energetskom efikasnošću, korišćenjem obnovljivih izvora energije gde god je to moguće.
Očuvanje resursa i potrošnje	Dizajnirati i upravljati uslugama tako da se minimizira korišćenje vode, energije i drugih resursa, a da se smanji količina otpada, otpadnih voda, buke i drugih emisija. Podstići korišćenje obnovljivih izvora energije. Razmisiliti o pristupu permakulture (koji imitira povezanost i raznovrsnost flore i faune u eko sistemima) radi pretvaranja otpada u resurse.
Materijali	Materijali treba da budu prirodni, u skladu sa okruženjem i da se lako održavaju. Materijali koji se koriste u izgradnji bi trebalo da imaju "poreklo", kako bi se osiguralo da oni potiču iz održivih proizvodnih sistema, ili bi trebalo da se recikliraju gde je to moguće. Osigurati da se iskoriste svi materijali dopremljeni radi izgradnje na lokaciji - primeniti uslov "bez otpada" na izvođača radova.
Nove tehnologije, kao i one sa malim uticajem na životnu sredinu	Koristiti nove tehnologije u gradnji i poslovanju gde i kad god je to moguće, praktično, isplativo, i gde neće izazvati negativan efekat na nekom drugom mestu (npr. kontrola "pametne" sobe i senzori, stakla sa niskim propuštanjem topline, slobodno hlađenje / grejanje, solarna energija / energija vетра / mikro-hidro, elektronska kontrola radi uštede energije, ponovna upotreba proizvedene topline, itd.) Koristiti nove tehnologije, koje su efikasnije kod samostalne opreme i vozila, kao i u objektima.
Usluge	Razvoj i primena određenog standarda usluga kako bi se zadovoljile potrebe svih učesnika-posetilaca, agencija, privatnog sektora, osoblja.
Kontrola kvaliteta	Ako su smernice i uslovi rada upravljača zaštićenog područja jasne, izveštavanje ili odluke treba takođe da bude jednostavne i jasne. Trebalo bi da se vodi osnovna evidencija (idealno bi bilo još pre početka izgradnje) radi procene uticaja koji se mogu javiti kao posledica izgradnje i delovanja. To mogu biti veoma jednostavna zapažanja, ili pak vrlo kompleksna. Utvrđiti uslove rada i rokove, tako da investitor / koncesionar mogu sebi dozvoliti da uđa u kvalitet i zadovoljstvo posetilaca, kao i da dobiju razuman povrat od investicije. Inicirati redovne sastanke sa rukovodiocima i operaterima postrojenja radi rešavanja tekućih problema ili pitanja.

Dobar dizajn i dobromereno funkcionisanje može da poveća lokalnu svest, kao i svest posetioца o ključnim vrednostima područja i pokaže svim posetiocima posvećenost menadžmenta zaštićenog područja zaštiti životne sredine. Ovo se može postići:

- Smanjivanjem negativnih uticaja na životnu sredinu od usluga posetiocima;
- Stvaranjem atmosfere u kojoj se posetoci osećaju kao da su na jednom posebnom mestu, i
- Davanjem primera ekološki osetljivog dizajna i radne prakse, radi obrazovanja i prikaza vrednosti i praktičnosti održivih, inovativnih i efikasnih rešenja.

Potreba za detaljima, kao i nivo detalja svakog aspekta planiranja i projektovanja će varirati u skladu sa individualnim okolnostima. Tabela 6.2 daje smernice za ekološki i kulturno osetljiv dizajn i funkcionisanje. Tabele 6.1 i 6.2 su dva primera nekih praktičnih vrednosti.

6.3.2 Projektovanje javnih i privatnih objekata

U toku je stalna rasprava o odgovarajućoj kombinaciji operativnih pristupa objektima za posetioce. Najčešći učesnici su: upravljač područja, koncesionar, grupe prijatelja područja, nevladine organizacije i lokalna zajednica. Međutim, u situacijama kada je zemlja uglavnom u privatnom vlasništvu, usluge smeštaja i ugostiteljstva mogu biti obezbeđene od strane privatnog sektora bez direktnе kontrole upravljača zaštićenog područja (koji ipak može da odredi lokaciju i oblik te usluge koristeći ovlašćenja koja ima kroz sistem upravljanja i prostornog planiranja – prostorni plan područja posebne namene). Koja god opcija da je izabrana, objekti treba da budu projektovani i njima upravljanju na najosećajniji i najefikasniji mogući način, prateći uputstva iz tabele 6.2.

U nastavku se razmatraju ključni aspekti projektovanja prostora za kampovanje, smeštaja pod krovom, objekata za interpretaciju i saobraćajnica.

Prostori za kampovanje

Mnoge zemlje obezbeđuju prostore za kampovanje unutar zaštićenih područja, počevši od osnovnih camping prostora u udaljenim područjima, do velikih izgrađenih camping prostora sa velikom infrastrukturom. Postoje uputstva velikih svetskih parkova koja opisuju ulogu kampovanja u nacionalnim parkovima, razvoj strategije usluga, projektovanje, izgradnju, održavanje i funkcionisanje camping područja.

Objekti vezani za potrebe kampovanja u divljini ili izolovanim i udaljenim oblastima trebalo bi da su što jednostavniji, odgovarajući za nivo upotrebe, i odgovarajući u odnosu na stepen dozvoljenog uticaja. Dobro dizajniran objekat za kampovanje u izolovanim i udaljenim oblastima može da smanji ljudski uticaj na udaljene sredine koje su osetljive, na primer, jednostavni toaleti sa nepropusnim septičkom jamom su poželjna opcija. Kategorisani kampovi često imaju tuševe, perionicu veša, igralište za decu, kao i objekte za interpretaciju. Svi oni treba da slede principe senzitivnog projektovanja u životnoj sredini (tabela 6.2).

Odlaganje otpada je važno pitanje za sve kampove. Čvrsti otpad zahteva deponije izvan zaštićenih područja, tako da je veoma poželjno planiranje smanjivanja stvaranja otpada. Toaleti sa automatskim razgradnjom mogu značajno umanjiti problem odvoda kanalizacije. Mnoga zaštićena područja u blizini gradova i naseljenih mesta, posebno mogu da iskoriste prednost programa prikupljanja i recikliranja metala, papira i stakla. Drugi mogu da naprave sopstvena rešenja, kao što je zabrana korišćenja limenki i boca za sve udaljene oblasti za planinarenje ili vožnju kajakom. Privatni sektor može pružiti kompletan assortiman hrane i zaliha u paketima koji su lagani, lako zapaljivi ili prenosivi

do izlaska iz zaštićenog područja. Rezultat je virtualno otklanjanje problema smeća u unutrašnjosti zaštićenog područja.

Smeštaj pod krovom

Mnogi posetioci zahtevaju noćenje. Ako je zaštićeno područje malo, najbolje ih je smestiti po okolnim gradovima, selima ili kućnom smeštaju, a isto će se primeniti i u slučaju zaštićenih područja, obično II, V ili VI kategorije (IUCN), koji sadrže takva naselja u okviru svojih granica. U takvim slučajevima, postoji posebna potreba za dobrim saobraćajnicama, po mogućству i javnim prevozom, kako bi se omogućio pristup i prevoz unutar zaštićenog područja, a posebno do fokalnih tačaka, kao što su informativni centri i polazne tačke pešačkih staza, kao i toaleti.

Postoji snažna debata o osnovanosti dopuštanja izgrađenog smeštaja u zaštićenim područjima kategorija I do IV (u principu, njihovo prisustvo u zaštićenim područjima kategorija II, V i VI nije sporno). U ranim danim nacionalnih parkova, podrazumevalo se da turizam baziran na zaštićenim područjima i izgrađen smeštaj idu zajedno. Danas, takođe, mnogi od većih parkova i rezervata grade smeštaj u parkovima kako bi opslužili svoje posetioce. U mnogim drugim zemljama, međutim, postoji protivljenje ovakvom smeštaju u zaštićenim područjima i smatra se da takva izgradnja treba da se izvede u obližnjim zajednicama.

Postoje sledeći dobri argumenti za lociranje izgrađenog smeštaja (u rasponu od zgrada u stilu odmarališta do apartmanskog smeštaja ili bungalova) u okviru kategorija I do IV zaštićenih područja, naročito kada su u pitanju velike oblasti:

- Menadžeri zaštićenog područja imaju bolju kontrolu nad smeštajnim kompleksom i načinom na koji posetioci koriste zaštićeno područje;
- Posetioci provode većinu ili sve svoje vreme u okviru zaštićene oblasti, što bi trebalo da uveća njihovo poštovanje prema toj oblasti, a pored toga postoji manja potreba za korišćenjem bilo kakvog prevoza;
- Dobro dizajniran smeštaj i uslužni objekti mogu da privuku posetioce nedovoljno iskorišćenim područjima; i
- Putem naknada i drugih finansijskih aranžmana, zaštićeno područje ima koristi od novca potrošenog na smeštaj i ishranu.

Protivno tome, može se reći da je:

- Turistički smeštaj sam po sebi izvan karaktera suštinski prirodne sredine, te je često vizuelno nametljiv i potencijalno dovodi do zagađenja;
- Turistički objekti zahtevaju niz usluga, obično obezbeđenih prilaznim putevima, koje stvaraju sekundarni uticaj na zaštićeno područje;
- Turistički smeštaj nosi u sebi potencijal za rastom i kada se jednom uspostavi, teško može da se kontroliše;

Omogućavanjem postojanja centra turističke delatnosti izvan zaštićenog područja, a u blizini postojećih naselja, lakše je ostvariti korist za lokalno stanovništvo (naročito žene, koje treba da budu blizu svoje dece) i smanjiti njihovu potrebu da putuju na posao.

Odluke o lokaciji smeštaja u odnosu na zaštićeno područje uključuju i mnoga druga pitanja, naročito finansijska. Troškovi izgradnje su uvek veći u udaljenim krajevima. Tamo gde postoje samo sezonske posete, teško je privući kapital za takav poduhvat, bilo od vlade ili od privatnog sektora. Često su takođe, unutar zaštićenih područja zakupi dozvoljeni samo na određeno vreme, što čini projekat manje privlačnim za privatni sektor i ulaganje kapitala.

Ipak, gde god da se takav smeštaj pod krovom gradi, to bi trebalo da bude učinjeno na kulturno i ekološki osetljiv način.

Objekti za informacije, upućivanje i interpretaciju

Signalizacija, kao i ostale informacije i tumačenja mogu se koristiti da utiču na ponašanje posetioца i na taj način pomognu u upravljanju zaštićenim područjima, na primer tako što će čuvati osetljiva okruženja. Iako kretanje posetioца u vozilima ili pešice izaziva daleko veći uticaj nego sami znakovi, oni mogu biti napadni i nametljivi, pa mnogi upravljači zaštićenih područja vrše periodične revizije ne bi li sprečili preteranu upotrebu znakova. Neki agencije za zaštićena područja imaju politiku postavljanja signalizacije, kako bi se obezbedio standardizovan pristup celom području i u sistemu zaštićenih područja u celini. Neka zaštićena područja su stvorila posebne aranžmane sa lokalnim organima nadležnim za saobraćaj, tako da saobraćajni znakovi koji usmeravaju ka zaštićenom području i unutar istog sadrže standardne znakove obaveštenja i vođenja i dopunsku turističku siganilizaciju.

Centri za posetioce (vizitorski centri) predstavljaju velike investicije u zaštićenim područjima i obezbeđuju širok spektar usluga informacija, tumačenja, bezbednosti i rekreacije. S obzirom na to da su oni fokalne tačke za saobraćaj, trebalo bi da:

- budu adekvatno locirani, uglavnom u blizini ulaza u područje u slučaju zaštićenih područja kategorija I-IV i
- poštuju osnovne smernice izgradnje i funkcionisanja prikazane u Tabeli 6.2.

Iako centri za posetioce nisu od suštinskog značaja, oni se koriste da ispune važne zadatke u upravljanju, posebno u zaštićenim područjima koja privlače veliki broj posetilaca. Dosta takvih zaštićenih područja ima po dva ili više centara za posetioce, obično smeštenih u blizini glavnih ulaza u područje.

U prošlosti, centri za posetioce su retko tržišno usmeravani, takođe nisu pravljeni nikakvi aranžmani za dobijanje povratne informacije od posetilaca. Mnogi centri su počeli da zastarevaju i zahtevaju poboljšanje da bi i dalje stimulisali posetioce i ispunili svoju ulogu. Iz razloga što su skupi za izgradnju i funkcionisanje, često su najskuplja pojedinačna stavka u ulaganjima u zaštićeno područje. Postoji opasnost od promašene investicije, bilo zbog loše lokacije, prevaziđenog dizajna, neprikladne poruke ili nedostatka održavanja.

Najbolji od današnjih novih centara za posetioce nalaze se na mestima koja privlače najviše posetilaca i ispunjavaju mnoge funkcije. I pored potrebe da budu diskretno dizajnirani, pažljivo smešteni i ukusno uređeni, oni ipak moraju da funkcionisu. Drugim rečima, oni treba da "uvuku" posetioce u zgradu, ubede ih da obrate pažnju na ekrane sa informacijama i da ih isprate napolje, bolje informisane, u realnost samog zaštićenog područja. Stoga, da bi bili uspešni, centri za posetioce moraju imati jaku interpretativnu komponentu, pomoći posetiocima da razumeju značaj područja i na taj način pomoći upravljaču zaštićenog područja. Mnogi centri takođe sadrže prodavnice i restorane, pružajući korisne usluge posetiocima i važne izvore prihoda samom području. Vodeći računa o tome da se ne izgubi iz vida osnovna misija zaštićenog područja, pružanje usluga ove vrste može biti od koristi za sve zainteresovane.

6.4. Saobraćajna infrastruktura

Saobraćajna infrastruktura u okviru zaštićenih područja omogućava posetiocima pristup do određenih predmeta razumevanja, poštovanja i uživanja. U mnogim područjima takav saobraćaj je takođe važan kao vid usluge za lokalno stanovništvo. Međutim, to obično bude motorizovani saobraćaj, što može imati velike negativne uticaje. Buka, zagađenje i prašina mogu poremetiti divlje životinje, oštetiti vegetaciju i uticati na kvalitet vode. Posetioci, takođe, mogu biti izloženi uticajima saobraćaja, bilo da se nalaze u vozilima ili pod uticajem prolaska tih vozila.

Saobraćajna infrastruktura (putevi, staze, piste za sletanje, vezovi za čamce, itd) često imaju veoma značajan uticaj na zaštićena područja, čak i kada je njihova primarna namena da omogući bolji pristup menadžerima (npr. staze za sletanje koje potpomažu u nadgledanju požara). Staze za službenu upotrebu od strane upravljača su često delovi infrastrukture zaštićenog područja kojima je najteže upravljati. Izgradnja i održavanje infrastrukture ove vrste mogu biti skupi. Takođe, ona može izdeliti ekosisteme i ozbiljno uticati na kretanje divljih životinja. Dakle, njihovo projektovanje, trasiranje i upravljanje moraju biti pažljivo planirani, a posebno otkada postoji sve češći pritisak da se otvore za javnu upotrebu.

Mnoga zaštićena područja su nasledila neku infrastrukturu (npr. staze ili prolaze napravljene od strane poljoprivrednika, rudara ili drvoseča) i obično se teži da se zadrže ili neznatno modifikuju. Iako ovo može biti najlakša opcija, retko je i najbolja na duže staze. Pod uslovom da nema hitnih pitanja bezbednosti posetilaca, vredi razmotriti da li te puteve treba u potpunosti ukloniti.

Starija infrastruktura može biti nebezbedna, pogotovo sa povećanjem turističkog prometa, a to može dovesti i do udesa. Situacije u kojima starija saobraćajna infrastruktura nije u stanju da primi sve veći broj posetilaca, može biti podsticaj za inovativna rešenja. Na primer, hronična prenartpanost pristupnih puteva može biti rešena izgradnjom tunela kroz planinu, izgradnjom parkirališta na obodu područja odakle se putovanje nastavlja vozom, mini-vozom ili minibusom i sl..

U mnogim zaštićenim područjima, sistem puteva je u suštini deo javne putne mreže, a putevima upravljaju lokalni organi ili državna javna preduzeća. Kroz neka zaštićena područja zaista prolaze putevi I i II reda, pa čak i autoputevi. Ovo može da stvori probleme pristupnosti, troškova i komunikacije, jer se ljudi koji tranzitiraju kroz zaštićeno područje mešaju sa rekreativnim saobraćajem samog područja.

Takve situacije zahtevaju pažljivo pregovaranje, uslove i izradu plana, tako da se ciljevi zaštićenog područja i njegovog okruženja, ne dovode u pitanje.

Saobraćaj za potrebe eko-turizma

Od svih grana saobraćaja najveći značaj za razvoj turizma ima drumski saobraćaj.

U tom smislu saobraćaj za potrebe eko-turizma se mora jasno diferencirati na:

- javne pravce motoriziranog saobraćaja;
- kontrolirane pravce pješačkog, smučarskog ili jahačkog kretanja po određenim itinererima;
- službene odnosno privredne pravce motoriziranog kretanja i ostalog kretanja (eksplotacija šume i sl.).

Planiranje saobraćaja se vrši u više faza.

Prva faza podrazumijeva dogradnju i poboljšavanje postojećih puteva. Pri tome se preispituje način

korištenja, kako bi se smanjila nepotrebna kretanja privrednih vozila koja ometaju turistički saobraćaj. Ukoliko se djelatnosti sudaraju potrebno je odrediti najpovoljniju varijantu trase koja obezbeđuje najniži stepen konfliktnosti.

U drugoj fazi pristupa se projektiranju odabrane varijante, koja mora da bude ukomponirana u prirodnu sredinu, ne samo zato da je zaštititi, već da i oplemeni.

Planiranje saobraćaja podrazumijeva i:

- ograničavanje broja parking mjeseta;
- ograničavanje pristupa automobilima na određene prostore;
- odvajanje tihih aktivnosti (zone pješačenja i dr.) od bučnih aktivnosti (smještajni kapaciteti, saobraćaj i sl.);
- planiranje alternativnih pravaca;
- postavljanje eventualnih skijaških staza na terene koji iziskuju najmanje zahvate;
- koncentracija saobraćaja na prostore visoke apsorbacione moći kako bi se smanjio pritisak na druge "ranjivije" prostore.

Osim ovih mjera na turističkim itinererima različitih namjena (šetnje, planinski biciklizam, turno skijanje i sl.) poduzimaju se posebne pejzažno-estetske mjere u planiranju turističkog saobraćaja.

Izvor : Wigwam Travel & Consulting d.o.o. Sarajevo, 2011

6.5. Vrednovanje predloga za gradnju objekata

Upravljači zaštićenog područja se često suočavaju sa predlozima izgradnje objekata za različite namene, pa i rekreativnih objekata. Između ostalog, oni su dužni da daju mišljenje o izgradnji objekata na zaštićenom području. Investitorima koji traže dozvole za izgradnju ili na neki drugi način utiću na životnu sredinu obično se postavljaju pitanja o fizičkim aspektima predloženih objekata kako bi se pomoglo nadležnim državnim organima da utvrde potencijalni uticaj planiranog objekta na životnu sredinu, kao i njegovu opravdanost u odnosu na prostorni plan područja posebne namene i ostala planska akta nižeg reda. Postoji jedan spisak pitanja koja mogu biti postavljena u vezi sa izgradnjom vezanom za turizam u zaštićenim područjima. Ona su ovde prikazana u obliku ček-liste za korišćenje od strane upravljača, agencije i investitora:

Kontrolna lista pitanja za predložene objekte i usluge u zaštićenom području

- Da li je razmara izgradnje primerena za zaštićeno područje, kako fizički tako i po broju posetilaca i po vremenu posete?
- Kakav će biti uticaj na prirodu i životnu sredinu?
- Kako će se očuvati temeljne vrednosti i karakter područja?
- Da li postoje alternative u korišćenju zaštićenog područja, koje bi trebalo uzeti u obzir?
- Koliku ekonomsku vrednost će izgradnja doneti zaštićenom području i lokalnoj zajednici?
- Koliko će predložena izgradnja biti važna za ciljeve zaštićenog područja, i da li će podržati neke druge (tradicionalne) aktivnosti?
- Kakav će, ako ga bude, biti uticaj na saobraćaj?
- Kolika je potražnja za predloženim objektom ili uslugom, kao i vrednost za posetioce?
- Da li već postoje slični objekti u širem okruženju i koliko su iskorišćeni?
- Kakvi su predlozi za kasnije upravljanje i održavanje lokaliteta?

Odgovori na ova pitanja će pomoći u proceni potreba za predloženim objektima, kao i unošenju potrebnih izmena i dopuna.

7. Marketing u turizmu

7.1. Trendovi u turizmu

Potpuno je jasno da ni Srbija niti Bosna i Hercegovina u turističkoj ponudi, ne mogu učestvovati na nivou masovnog turizma. Jedini način učestvovanja u turističkoj industriji je segmentiranje turističkog tržišta i odabir ciljne grupe potencijalnih turista. Aktuelni trendovi u turizmu, mogu umnogome pomoći pri tom procesu i krajnjem izboru tržišne niše.

Trendovi u turizmu

Svjetsko turističko tržište fokusirano je na potrošačke preferencije koje se iz dana u dan mijenjaju. Za naklonost turiste bori se sve veći broj destinacija sa svojom raznovrsnom ponudom, a da pri tome udaljenost više ne predstavlja nikakav problem. Da bi se adekvatno odgovorilo na povećane zahtjeve turističke potražnje, subjekti turističke privrede nastoje poboljšati ponudu, smanjiti troškove, bolje informisati potrošače i ponuditi prepoznatljiv turistički proizvod.

Idealno provođenje slobodnog vremena u budućnosti mora biti ispunjeno sadržajima koji obogačuju život. Danas se interes turista, pogotovo onih iz udaljenijih zemalja, ogleda u želji da na jednom putovanju upoznaju i obiju više destinacija. Treba istaknuti da pod pojmom „odmor“ čovjek 21 stoljeća ne podrazumjeva isključivo odmaranje, već želi doživjeti novo okruženje.

Aktuelni trendovi u turizmu

- rast potražnje za inovativnim sadržajima
- povratak prirodi
- fizički i duševni oporavak
- naglasak na organsku hranu i nove sadržaje prehrane
- češća, kraća putovanja, „last minute“
- nezavisna putovanja – „uradi sam“

Odlike savremenog turiste

- ima iskustva sa putovanjima
- svjestan je kvaliteta
- ima razvijen osjećaj za okoliš
- ne kupuje putovanje, nego stil života
- preferira socio-kulturalnu različitost

Lična sigurnost postaje nosilac i polazni kriterij kod odabira destinacije ili usluge.

Razvoj novih komunikacijskih tehnologija stvara potrebu za sve kvalitetnijim informacijama koje moraju biti cijelovite i dostupne na sve većem broju medija. Potencijalni turisti su sve obrazovani i informatički pismeniji, te žele imati potpunu kontrolu nad informacijama i žele ih sami birati.

Turističko tržište se sve više raščlanjuje na posebne podskupine koje su definisane životnim stilom, različitim potrebama, posebnosti u turističkoj potražnji, isl. Avanturički sadržaji postaju sve traženiji, a uzbuđenje postaje osnova potražnje.

Takođe, treba istaći ponovno da se javlja sve veći interes za vezana ili kružna putovanja npr. avion-brod-autobus i posjeta više destinacija u paket aranžmanu, sa zadovoljenjem većeg broja sadržaja.

Prisutan je sve veći naglasak na organsku hranu i pojavu masovnog korištenja novih oblika hrane i pića zasnovanih na ekološki održivim oblicima proizvodnje. Takođe prisutna je potreba za sadržajima koji

garantuju eko imidž, bilo da se nudi eko sadržaj, bilo da se korištenjem nekog sadržaja ne zagađuje okolina. Priroda je sve traženija. Ponude sa boravcima u prirodi imat će prednost nad onim oblicima ponude koji nemaju toliko sadržaja vezanih sa čistom, izvornom prirodom.

Turist traži direktni kontakt sa lokalnim stanovništvom, želi upoznati kulturu života i sve ono što je karakteristično i specifično za to područje.

Treba obratiti pažnju na turiste, to jeste tržišni segment "treće dobi", jer njihove najznačajnije karakteristike su da češće putuju; da nerijetko biraju destinacije udaljenije od njihova mesta starnog boravka; da duže ostaju na odmoru; da kombiniraju dvije ili više destinacija na jednom putovanju; da žele sudjelovati u različitim aktivnostima i da troše više na putovanju.

Turistički potrošači su postali znatno iskusniji u turističkim putovanjima, oni traže individualniji pristup organizaciji putovanja i odmora te teže ostvarenju jedinstvenog doživljaja na odmoru.

Turistički potrošači postaju sve zahtjevniji, putuju češće, ali kraće i sve se više okreću specifičnim oblicima turizma u potrazi za novim doživljajima i *sigurnost, zdravlje, ekologiju i kulturu* smatraju glavnim faktorima na kojima se temelje suvremeni turistički tokovi. Oni predstavljaju trendove koji vode globalizaciji svjetskog turističkog proizvoda.

Iz gore navedenog možemo zaključiti da aktuelni trendovi u turizmu idu u korist Bosni i Hercegovini i Srbiji i da postoji dosta tržišnih niša koje se mogu pokriti i u kojima obje zemlje mogu sudjelovati. Vidljivo je da se najvažniji uslovi za kvalitetan odmor ne odnose više na klasične elemente turističke ponude: veličina sobe, luksuzna oprema itd, nego su najveću vrijednost dobiti ekologija, gostoljubivost, avanturizam, doživljaj...

Shodno navedenim trendovima aktuelnog turističkog tržišta i prednosti BiH u odnosu na njih, potencijalni tržišni segment može se definisati oko sljedećih tačaka:

Autentičnost turističkog doživljaja	ANTI-GLOBALNO
Vratiti se prirodi	ANTI-UMJETNO
Zbližavati se sa ljudima	ANTI-USAMLJENOST
Avanturizam	ANTI-UREDSKI
Radovati se	ANTI-STRES

Izvor : Wigwam Travel & Consulting d.o.o. Sarajevo, 2011

7.2. Marketing u turizmu zaštićenih područja

Definicija: Marketing je postupak povezivanja potražnje i ponude roba i usluga.

Primeri:

- informacije za turiste na veb sajtu;
- dogовори putničkih i turističkih agencija (organizatora putovanja, turooperatora); i
- sporazumi o promociji zaštićenih područja od strane Nacionalne turističke organizacije, regionalnih i teritorijalnih turističkih organizacija, zavoda za zaštitu prirode, organa lokalne samouprave i upravljača zaštićenih područja.

Učestalost korišćenja: Za zaštićena područja veoma je važno da razviju tržište klijenata koji su zainteresovani za okruženja i usluge koje ona mogu da ponude. Ipak, upravljači zaštićenih područja retko koriste profesionalni marketing za razvoj odgovarajućeg turističkog tržišta. Situacija se menja, s obzirom da upravljači zaštićenih područja imaju sve veće razumevanje za marketing i zapošljavaju osoblje obučeno za turizam. Najbolji pristup je *ciljni marketing*, (tj. slediti onaj sektor populacije koji je najpogodniji za korišćenje dostupnih resursa, usluga i proizvoda).

Upravljači zaštićenih područja mogu takođe razmatrati tzv. *de-marketing*, tj. pokušati da ubede potencijalne posetioce područja da idu negde drugde, tako što smanjuju promotivne aktivnosti ili promovišu alternativna mesta. Neka zaštićena područja u sistemu klastera eko-turizma podstiču posetioce da posete druga zaštićena područja u istom sistemu.

Koristi: Veći prihodi nastaju kada su posetnici zainteresovani i kada su saglasni sa politikom upravljanja područjem. Manje je konflikata ako posetilac odgovara sredini i uslugama koje mu stoje na raspolaganju u okviru zaštićenog područja.

Troškovi: S obzirom da upravljači zaštićenih područja treba da nastoje da razumeju karakteristike svojih posetilaca, njihove želje i potrebe, istraživanje i reklamiranje može biti skupo.

7.3. Saradnja u marketingu proizvoda i prodaja imidža

Zaštićena područja predstavljaju dragocenu "intelektualnu svojinu", kao imidž sa kojim korporacije žele da budu povezane. Na primer, imena zaštićenih područja su često veoma dobro poznata i cenjena. Pored toga, lokacije zaštićenih područja su atraktivne i vrlo poželjne od strane nekih preduzeća, kao što su reklamne agencije i producenti filmova. Brojna zaštićena područja u svetu imaju značajan prihod od prodaje licenci za korišćenje njihovog imena i imidža.

Saradnja u marketingu proizvoda je veoma popularan vid poslovanja, ali je retkost u zaštićenim područjima. Do takve saradnje dolazi kada se dva srodnna proizvoda reklamiraju i uzajamno prodaju proizvod. Kao primer u kontekstu zaštićenog područja može se navesti program zajedničkog tržišta između filmske kompanije i zaštićenog područja. Sarađujući na marketingu, svako od njih je na dobitku za svoj proizvod.

Međunarodni marketing program

Analitičari turizma procjenjuju da je danas lokalnim turističkim odredištima zbog pada turističke potražnje više nego ikada potrebna kvalitetna politika upravljanja ponudom, promocijom i prodajom proizvoda.

Udruženja putničkih agencija naglašavaju važnost i ulogu putničkih agencija koje zapravo same trebaju postati, i već postaju takve kompanije, koje ne samo da dovode turiste nego osmišljavaju i proizvode sadržaje te promociju i ponudu destinacije.

Nakon što se utvrde ciljevi poslovanja i definiraju bitni tržišni segmenti slijedeći strateški korak agencije je formiranje odgovarajuće kombinacije međunarodnog marketing miks-a, odnosno takve kombinacije instrumenata tržišnog nastupa koji će osigurati sposobnost destinacije da bude konkurentna na izabranom tržišnom segmentu.

Kombinacija marketing miks-a podrazumijeva i razmatranje četiri ključna (za destinaciju) instrumenta, a to su :

- proizvod,
- cijena,
- promocija, i
- kanali prodaje.

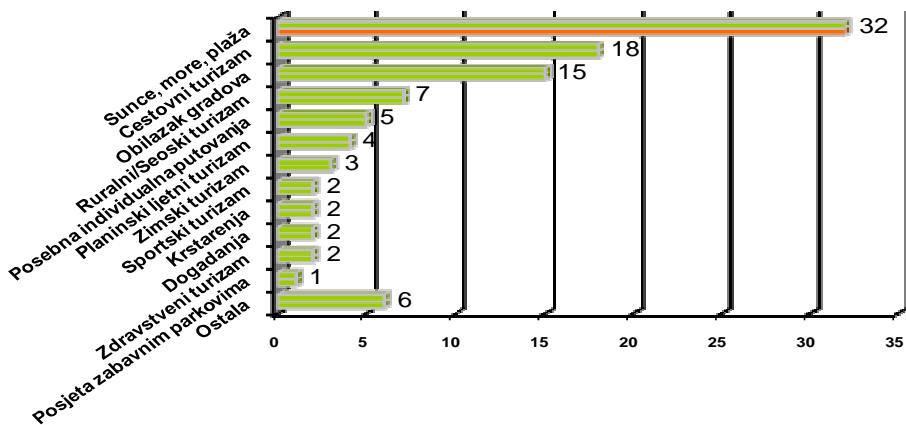
Pozicioniranje

Pozicioniranje je čin oblikovanja ponude tvrtke i imidža tako da oni zauzmu značajan i istaknuti konkurenčki položaj u svijesti kupaca.*

Da bi se izvršilo uspješno pozicioniranje, potrebno je odlučiti koliko će i koje razlike biti promovisane svojim

ciljnim kupcima. Značajno je istaći da razlike koje se potenciraju moraju biti evidentne i realne, da turisti imaju jasnu ideju i sliku tih razlika. Međutim, neophodno je i ograničiti broj tih razlika u cilju izbjegavanja konfuzije i haotičnosti u percepciji turista tj. potencijalnog korisnika.

Prvo pitanje koje se postavlja je šta se traži? Pomoć pri odgovoru na ta pitanja može se dobiti iz slijedeće strukture motiva putovanja u Evropi.*

Na datom grafikonu je jasno vidljivo da je u strukturi motiva putovanja, od zabilježenih cca 420 miliona turista u Evropi, na čelu nepriskosnoveni ljetni, odmorišni turizam.

Jasno je da u tom turističkom segmentu Bosna i Hercegovina (izuzev Neuma) nema resursne podloge. Međutim, ono što je važno za naše razmatranje je to da kategorija ruralni / seoski turizam čini 7% ukupnih motivskih putovanja, obilazak gradova 15%, a možda i najvažnije, individualna putovanja 5% od ukupnih putovanja u Evropi.

Visoki rast potražnje za kulturnim sadržajima na turističkim putovanjima naročito u Evropi je jedan od ključnih elemenata o kojem treba voditi računa u strategijama oblikovanja turističkog tržišta za međunarodno tržište.

Oko 37% međunarodnih putovanja uključuje neku vrstu kulturne aktivnosti, sa godišnjim porastom od 15% (UNWTO). Razvoj kulturnog turizma je proporcionalan i širenju znanja o vlastitim kulturnim vrijednostima ali istovremeno i obogaćivanje kvaliteta kulturnog života lokalnog stanovništva.

Brend i promocija turizma

Svjetska kinološka organizacija - FCI pozvala je sve zemlje Balkana da se dogovore u smislu standardizacije autohtonih pasmina. Odbijajući prijedlog Hrvata iz Hercegovine da se pas tornjak registrira kao hrvatski ovčarski pas, FCI je odgovorila da pas u Bosni i Hercegovini ne može da ima nacionalnost.

Nakon toga Unija kinoloških saveza BiH obavijestila je FCI da zajedno sa Hrvatskom podnosi zahtjev za priznavanje Hrvatskog i bosanskohercegovačkog psa tornjaka. Time je kao spriječeno priznavanje balkanskog psa tornjaka.

Generalna komisija Svjetske kinološke federacije – FCI sa sjedištem u belgijskom gradu Tuiu (2006) je napokon priznala psa tornjaka kao pasminu i 378 priznatu vrstu pod imenom Bosanskohercegovački pastirski pas – Hrvatski pastirski pas.

Komisija je u skladu sa svojim propisima tornjaka svrstala u "uvjetno priznatu pasminu". Period promatranja traje do 10 godina, a potom tornjak može dobiti status stalno priznate vrste.

Bosna i Hercegovina je time dobila jedinu autohtonu pasminu pasa (koja genetski varira na Balkanu sa sličnim pasminama), a Hrvatska koliko je meni poznato, petu autohtonu pasminu pasa.

Slučaj bosanskohercegovačkog psa tornjaka pokazuje organiziranost i snagu strukovnih udruženja u susjednim zemljama u odnosu na nas.

Slična situacija je i u oblasti zaštite brenda rakije šljivovice. Hrvatska je registrirala brend ljute rakije - Šljivovica, a Srbija je dobila pravo na brend rakije - Prepečenica.
Bosni i Hercegovini je samo ostao prostor da zaštitи brend meke rakije od šljive, koja se malo konzumira.

Ministar kulture u Vladi Republike Srbije Nebojša Bradić je za užičke „Vesti“ 28.5.2010. godine, dao intervju na temu očuvanje nematerijalnog kulturnog nasljeđa u kojem je zabilježeno da je Narodna skupština Republike Srbije na prijedlog Ministarstva kulture, početkom maja ove godine ratifikovala Konvenciju o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasljeđa, koja ima za cilj kako očuvanje nematerijalne kulturne baštine, tako i podizanje svijesti o njenoj važnosti na lokalnom i međunarodnom nivou...

Činjenica da su neke zemlje u Regionu pre Srbije nominovale određena artefakta na listu Uneska samo je podsticaj da radimo efikasnije i brže. Sigurno je da to možemo i da za to imamo potencijale, a Ministarstvo kulture će za tu namenu odobriti i posebna sredstva – rekao je ministar Bradić.

Ovo se može odnositi i na praksi u Bosni i Hercegovini kada se pokrenu aktivnosti i na zaštiti nematerijalne kulturne baštine.

Brend Programskog područja

Brend Programskog područja u turističkom smislu, izgrađuje se primjenom slijedećih principa:

- Realne koristi - osnovni motivatori ljudima koji odluče posjetiti neku zemlju.
- Emotivne koristi - kako posjetioc doživljavaju zemlju.
- Identitet - osnovne karakteristike koje opisuju zemlju.
- Stav - sažeto objašnjenje identiteta zemlje i na koji način se ona dopada posjetiocima, sa naglaskom na onom što je izdvaja i što je razlikuje od drugih. Ovo se obično koristi da se napr. ukratko pruže potrebne informacije reklamnoj agenciji i da se testiraju kreativni prijedlozi za marketinške kampanje, te da se osiguraju osnovne vrijednosti zemlje koje privlače posjetioce kao i ono što je izdvaja od drugih na odgovarajući način.
- Suština / vrijednost brenda - destilacija zemlji svojstvenog identiteta koja pruža osjećaj konkurentne diferencijacije.

Na osnovu anketiranja zainteresiranih strana u Bosni i Hercegovini i na osnovu telefonskog istraživanja tour operatora iz svijeta ključna dobra Bosne i Hercegovine su:

„Netaknuta priroda“

Ovo samo za sebe nije jedinstveno ali širina i mir slikovitog, prelijepog i čistog predjela, naročito u sprezi sa tradicionalnom kulturom, sve više postaje rijetkost u Evropi. Ljudi žele pobjeći iz svakodnevnog užurbanog života u evropskim metropolama.

U BiH se može promatrati životinski svijet ali je manja mogućnost u BiH vidjeti veće sisare, vuka, a posebno medvjeda nego u Sloveniji, Rumuniji... Domaći brend mogu poboljšati domaća hrana i piće, avanturističke aktivnosti i ekstremni sportovi.

„Kulturno nasljeđe“

Sve zemlje su bogate historijom - ali ono po čemu se BiH ističe od drugih u regionu je njena nevjerovatna raznolikost i osjećaj "spaja Istoka i Zapada" koji je danas uočljiv. Tu je i jedinstveni na svijetu, tajanstveni bosanskohercegovački nadgrobni spomenik – stećak, kandidat za upis na listu Svjetske kulturne baštine – UNESCO.

„Gostoljubivi ljudi“

Ono po čemu se BiH ističe je duboko ukorijenjena tradicija gostoljubivosti u cijeloj zemlji. Primjer običaj prazne šoljice za kafu postavljenoj za iznenadnog gosta. Vjerujemo da se neće desiti da sa razvojem globalizacije nestane i tradicije gostoljubivosti.

Primjena ovih vrijednosti u marketinškoj komunikaciji zavisi od prilike i ciljne grupe kojoj se obraćamo. "Prirodne" karakteristike mogu biti važnije za drvnu industriju, vodoprivrednu, planinarenje, a "gostoljubivost" i "kultura" mogu biti zanimljivi za posjetioce koje zanima historija ili kao promocija dobrog mesta za investiranje.

U analizi konkurenata na osnovu ključnih dobara Bosne i Hercegovine pozicija BiH Programskega područja u odnosu na druge turističke destinacije je :

- U kategoriji "Netaknuta priroda" Programsko područje BiH je u grupi konkurentnih zemalja sa Švicarskom, Austrijom, Albanijom, Slovenijom, Crnom Gorom, Hrvatskom, Slovačkom. Tako je Programsko područje Bosne i Hercegovine u prednosti naspram Španije, Rumunije, Turske, Bugarske, Italije, Češke, Srbije, Makedonije, Grčke i Mađarske.
- U kategoriji "Ljubazno, gostoljubivo" glavni konkurenti su Italija, Španija, Grčka, Turska, Hrvatska, Crna Gora. Bosna i Hercegovina je u prednosti sa Irskom, Makedonijom, Srbijom, Bugarskom, Albanijom, Austrijom i Češkom.

Najveća dobra Bosne i Hercegovine, po analitičarima, leže u četiri oblasti:

- Priroda (prelijepi pejzaži, relativno netaknuta priroda)
- Kultura (intrigantno kulturno nasljeđe, historijski gradovi, savremena kultura kao "spoj Istoka i Zapada")
- Ljudi / gostoljubivost (duboko usađena tradicija gostoljubivosti)
- Aktivnosti na otvorenom (naročito planinarenje, ribolov i rafting na rijekama)

Izvor : Wigwam Travel & Consulting d.o.o. Sarajevo, 2011

Eko turistički proizvod Bosne i Hercegovine

U marketinškom smislu turistička destinacija je država, rjeđe region, a najčešće mjesto koje u sebi sadrži više turističkih atrakcija koje se na tržištu mogu ponuditi kao turistički proizvod.

Šta je turistički proizvod?

Logično je da je definiranje proizvoda, onako kako ga vide potrošači, značajnije od pogleda na proizvod kakav imaju njegovi ponuđači. S tog stajališta najprimjerenija bi bila definicija da je turistički proizvod turističke destinacije jedan ukupni proizvod sastavljen od određenog broja elemenata kao njegovih konstituirajućih dijelova, a ti temeljni elementi turističkog proizvoda su:

- atraktivnost,
- pristupačnost, i
- uslovi za boravak.

Atraktivnost turističkog proizvoda podrazumijeva miks različitih elemenata prirodne atraktivnosti (klima, flora, fauna, zemljopisni položaj i sl.), kao i društvene atraktivnosti (kulturno-historijsko nasljeđe, antropogeni činioци, materijalna i nematerijalna kultura, gastronomija i sl.).

Pristupačnost turističkog proizvoda podrazumijeva troškove koji nastaju kod potražnje u nastojanju da se dođe do destinacije, ali i ekonomski aspekt boravka u destinaciji. Tu se misli na blizinu, ili udaljenost destinacije u odnosu na emitivno tržište. U tom smislu turistička ponuda zaštićenim dijelovima prirode (Prokoško jezero, Sarajevo I NP Sutjeska) danas se može vidjeti samo kao izletnički oblik iz već navedenih bliskih turističkih destinacija magistralnim saobraćajnicama iz Crne Gore, južnog Jadrana, Međugorja, Sarajeva... ali i kao jedno od mogućih odredišta automobilskih kružnih tura. Navedena odredišta su nedostupna za autobuske ture (loše saobraćajnice).

Uslovi boravka koji predstavljaju sve elemente od kojih je sastavljena turistička ponuda takođe ukazuju da Vrelo Bosne i NP Sutjeska u ovome trenutku na tržištu ponude i tražnje mogu biti postavljeni samo na mapu izletničkog turizma. Treba napomenuti da u uvjete boravka spada "klasična" lepeza ponude -

smještaj, prehrana, zabava, rekreacija, kulturna događanja i sl.

Početak valorizacije turističkih potencijala programskog područja je stvaranje više turističkih programa (proizvoda) koji bi oblikovali turističko tržište. Da bi se postojeći turistički resursi iskoristili potrebno ih je pretvoriti u turističke atrakcije koje su dostupne, adekvatno opremljene, adaptirane za obilazak gostiju i „upakovane“ u širu priču, mrežu ili kontekst.

Stvaranje kulturnog turističkog tržišta takođe zahtijeva formalnu i neformalnu saradnju nositelja interesa i lokalnog stanovništva u programskom području.

Razvoj eko turističkog tržišta koji koristi postojeće atrakcije, oblikuje turističko tržište područja, potiče posjetioce na duži boravak, turistički valorizira prostor i sl.

Stvaranje eko turističkih itinerera kroz programsко područje bilo bi vođeno ciljem povezivanja postojećih turističkih atrakcija u veće tematske i organizacione jedinice, time uključujući atrakcije u kulturne turističke proizvode.

Eko itinerer fokusirat će se kako na jedinstvenu kulturnu i vjersku raznolikost, tako i na tradicijsko jedinstvo regije, te pokušati da inkorporiraju elemente edukacionog, ekološkog i kulinarskog turizma. Konkretan sadržaj eko itinerera se određuje u konsultacijama sa lokalnim nositeljima interesa i lokalnim stanovništvom, koji će biti uključeni u definiranje reprezentativnih aspekata lokalne kulture.

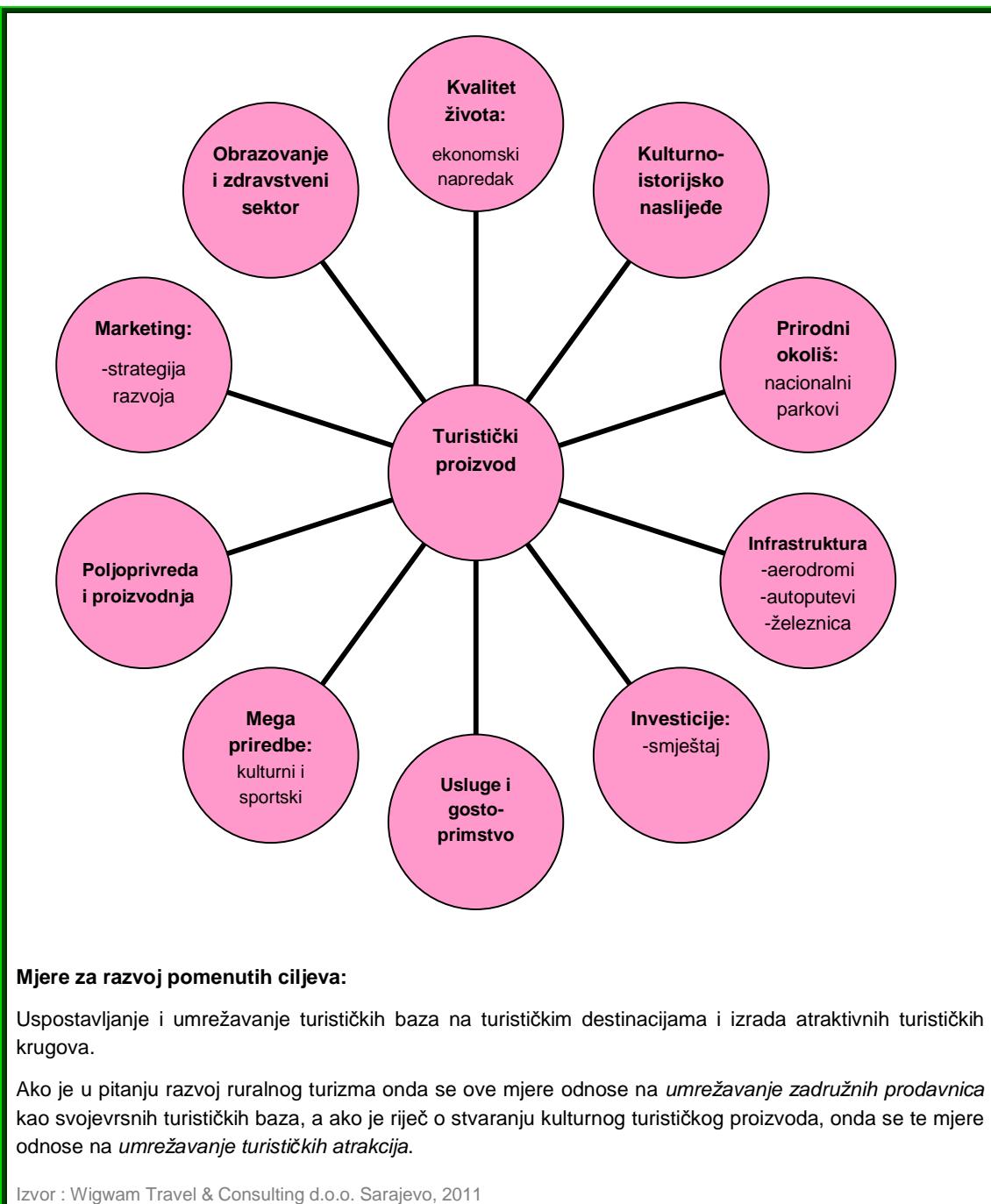
Još jednom treba naglasiti da razvoj itinerera ne namjerava dati konačni oblik regionalnom eko turizmu, već poduzeti značajan korak ka širenju ponude eko turističkih proizvoda.

Projektna web-stranica bi posjetiocima nudila mogućnost da stvore vlastiti odmor, unošenjem nekoliko varijabli – kao što su interesi, dostupno vrijeme, budžet, mjesto iz kojeg stižu – koje će stvoriti jedinstven itinerer, koji se može rezervirati na web-stranici.

Turistički proizvod se prezentira na revijalan način pazeći da se program odvija bez zamora uz zabavu, dobro raspoloženje i gostoljubivost i dobroćudnost učesnika. Daljim razvojem u stručnom smislu, eko turistički proizvodi područja bi se mogao nuditi i najzahtijevnijim gostima (veće platežne moći).

Politika oblikovanja turističkog tržišta za međunarodno tržište treba da zadovolji tri slijedeća cilja:

- Učiniti da zajednice budu ponosne na svoje područje, da budu svjesni svoje okolišne jedinstvenosti i da njeguju svoju kulturno-historijsku baštinu.
- Povećati sredstva za život u skladu sa okolišem. To znači poziv na direktnu prodaju u seoskim domaćinstvima, na kućnom pragu i zadružnim-kućama, različitim proizvoda koji se nude zajedno sa specijalitetima.
- Optimizirati eksploraciju resursa područja da bi se proizveo maksimum. Drugim riječima, kvalitet prirodnih resursa i kulturne baštine ne smije biti oštećen nego povećan kroz eko-turizam. To podrazumijeva kombinaciju poljoprivrede i turizma sa jedinstvenom BiH hranom i proizvodima proizvedenim na tradicionalan način.

8. Istraživanje, obrazovanje i izgradnja kapaciteta

8.1. Istraživanje

Istraživanje može da pruži nova znanja, uvid i postupke za upravljanje turizmom.

U toku programa istraživanja često se otkrivaju trendovi i modeli koji su dragoceni za planiranje i upravljanje. Svi nosioci interesa mogu imati koristi od istraživanja. Ove koristi su najočiglednije kada upravljač zaštićenog područja u istraživanje uključuje turističke ustanove i kada su celokupno osoblje zaštićenog područja kao i sve privatne turističke organizacije informisani o rezultatima istraživanja, tako da ih mogu koristiti u svom radu.

Postoji nekoliko ključnih **smernica** koje treba uzeti u obzir kod podsticanja i upravljanja istraživanjem turizma u zaštićenim područjima:

Razmislite o tome da uključite razne istraživače: Istraživanje može da obavi agencija ili zaposleni u preduzeću, konsultanti, univerzitetski profesori i studenti. Veoma dragoceno istraživanje je moguće dobiti, za veoma nisku cenu, stvaranjem dobrog i podsticajnog okruženja. Postoje i posebne smernice za pomoć upravljačima područja u koordinaciji i upravljanju istraživanjem u zaštićenim područjima¹¹.

Treba zauzeti otvoren stav prema istraživanju: Važno je da upravljači zaštićenih područja podstiču potencijalna istraživanja koja čine sastavni deo plana upravljanja („7. Prioritetni zadaci naučnoistraživačkog i obrazovnog rada“)¹²;

Neki upravljači to rade tako što održavaju inventar tema za potencijalna istraživanja koja bi bila od koristi za upravljanje područjem. Da bi bio koristan, inventar treba da obuhvata naslov istraživanja, opis teme, osobu za kontakt u okviru organizacije, eventualna mesta za istraživanje i informacije o dostupnosti finansijskih sredstava. Idealno bi bilo da inventar bude dostupan svim partnerima za potencijalna istraživanja u štampanom i elektronskom obliku.

Pokrenite postupak za dobijanje dozvole za istraživanje: Praćenje prirodnih pojava i procesa i naučna istraživanja vrše se na osnovu dozvole koju izdaje Ministarstvo i uz prisustvo upravljača. Mnogi upravljači zaštićenih područja redovno sprovode ovaj postupak kako bi ustanovili da li su teme odgovarajuće, radi održavanja zapisa o istraživanju i da bi postavili uslove za sprovođenje budućih istraživanja. Uobičajeno je da se od svih istraživača traži da za zaštićeno područje obezbede primerak svojih publikacija o istraživanju.

Pružite praktičnu pomoć naučnim i stručnim institucijama registrovanim za istraživanja iz oblasti zaštite prirode: Neki upravljači područja preuzimaju posebne korake da podstaknu usmereno istraživanje zaštićenog područja. Ovi koraci mogu da uključuju:

11 Harmon (1994)

12 Zakon o zaštiti prirode, čl. 53

- učešće u troškovima institucije za zaposlenog vodećeg istraživača
- održavanje istraživačkih objekata i smeštaja za istraživače;
- održavanje biblioteke svih studija koje se preduzimaju u zaštićenom području;
- održavanje baze podataka prethodnih istraživanja;
- obezbeđivanje prevoza za istraživače u okviru zaštićenog područja, i
- podsticanje opšteg pozitivnog stava od strane osoblja područja prema istraživanju i istraživačima.

Sprovedite istraživanja eko-turizma korišćenjem osoblja zaštićenog područja ili konsultanata: Ako se to radi, studije bi trebalo da budu dostupne široj istraživačkoj zajednici izvan zaštićenog područja i upravljača.

Uključite putničke / turističke agencije (turooperator): To su često spremni i korisni partneri u istraživačkom programu turizma u zaštićenim područjima, koji pomažu finansiranje istraživanja i pružaju pomoć u sprovođenju istog. Turooperatori, za uzvrat, mogu staviti rezultate sopstvenih istraživanja na raspolaganje zaštićenom području. Javno-privatna partnerstva (JPP) takođe mogu biti pozitivni pokretači u podsticanju istraživanja turizma u zaštićenim područjima.

Saopštite rezultate istraživanja: Ovo je od ključnog značaja. U nekim zemljama osoblje zaštićenog područja aktivno podstiče širenje istraživanja, kroz konferencije, posebna predavanja i direktnim slanjem rezultata istraživanja. Često je korisno oformiti knjige sa rezultatima istraživanja za zaštićeno područje ili za određeno predmetno područje. Rezultati istraživanja treba da budu dostupni osoblju na terenu u formi i na jeziku koji razumeju. Mnogi interpretativni programi u zaštićenom području objašnjavaju posetiocima rezultate istraživanja, što zauzvrat može da poboljša napore upravljača u turizmu. Za zaštićena područja sa specijalizovanim programima ekoturizma, veoma je važno da su turističke organizacije i privatne turističke agencije redovno informisane o rezultatima najnovijih istraživanja: neki upravljači to rade na redovnim informativnim sastancima koje održavaju sa TO i agencijama.

Stimulišite istraživanja pomoću nagrada: Neki upravljači daju nagrade istraživačima turizma. Time se podstiče i podržava dobar istraživački rad i stimuliše dalje zanimanje za tu oblast. Napor koji se ulaže za vreme istraživanja zahteva stalno podsticanje i podržavanje od strane rukovodstva upravljača zaštićenog područja.

Za potpunije upoznavanje sa ovom temom, čitalac se upućuje na publikaciju IUCN: „Procena delotvornosti: Okvir za procenu upravljanja zaštićenim područjima“ (Hockings i sar., 2000)¹³.

8.2. Planiranje ljudskih resursa za turizam u zaštićenim područjima

Uvod

Ovo poglavlje sadrži nekoliko opštih zapažanja o značaju planiranja ljudskih resursa. Ova zapažanja su pouzdana što se tiče osoblja zaštićenih područja uopšte i svih aspekata njihovog

¹³ IUCN, “Evaluating Effectiveness: A framework for assessing the management of protected areas”, (Hockings et al., 2000).

rada, a posebno su relevantna za kadrove koji su angažovani na poslovima upravljanja turizmom i rekreacijom. Kada je turizam ključna komponenta upravljanja područjem, važno je da upravljač zaštićenog područja ima kadrove koji su stručni u toj oblasti. Prema tome, većina upravljača treba da razmotri pitanje planiranja ljudskih resursa potrebnih za ovu važnu oblast.

Upravljanje ljudskim resursima treba da bude integrisano u postojeće planove upravljanja zaštićenim područjima. Delotvorno upravljanje ljudskim resursima znači prepoznavanje i korišćenje ljudskih resursa u cilju ispunjavanja kratkoročnih i dugoročnih ciljeva. U kombinaciji sa postojećim teorijama o ekološkom upravljanju zemljištem i održivim izvorima prihoda, to će obezbediti odličnu osnovu za održivo upravljanje turizmom u zaštićenim područjima.

Ljudski resursi

Svi zaposleni u zaštićenom području kao i volonteri treba da budu priznati i cenjeni kao ambasadori tog područja. Oni su, verovatno, najznačajniji pojedinačni faktor u obezbeđivanju uspešnog upravljanja turizmom u zaštićenim područjima. Stoga je neophodno da se prizna vitalni značaj usluga koje zaposleni pružaju posetiocima. Naročito radnici „u prvoj liniji“, kao što su čuvari / rendžeri i zaposleni u vizitorskim centrima, predstavljaju vidljivi izraz filozofije upravljanja koja stoji iza funkcionisanja zaštićenog područja. Ako je odnos između osoblja i posetilaca pozitivan, koristi će biti mnogo.

U dobro vođenoj organizaciji, upravljač poznaje svoje osoblje. On ima podatke o zaposlenima, o njihovoј stručnoј spremi, afinitetima i fluktuaciji, kao i generalne informacije o standardu i potrebama svojih zaposlenih. Dobro planiranje i razvoj ljudskih resursa stvaraju radnu snagu koja ima više izgleda na uspeh. Zbog toga će upravljači zaštićenog područja, koji su posvećeni istraživanju, zapošljavanju i razvoju svog osoblja korišćenjem odgovarajućih strategija za razvoj ljudskih resursa, biti u boljoj poziciji da zaštite životnu sredinu, da uključe lokalne zajednice i razmenjuju poruke o očuvanju prirode sa turistima. Ako je osoblje pažljivo izabrano, ako je iskusno i motivisano, zaštićena područja će raditi lakše, organizovanije i uspešnije, a turisti će to nesumnjivo zapaziti, ceniti i diviti se zajedno sa drugim potencijalnim posetiocima.

Analiza poslova

Svako radno mesto dodeljeno zaposlenom u zaštićenom području treba da ima poseban i detaljan opis posla. Svrha opisivanja svakog radnog zadatka je da obezbedi zadovoljstvo na poslu svakom pojedincu, kao i efikasnu i efektivnu organizaciju u celini.

Analiza poslova je strategija koja se često koristi za identifikovanje organizacionih ljudskih potreba i ovde se preporučuje. Upravljači koji planiraju radne zadatke na ovaj način mogu da snime i transformišu zamisao jedne organizacije u specifikacije za učinak svakog pojedinca.

Karakteristike koje se obično obrađuju kroz analizu poslova navedene su u nastavku:

Sadržaj analize poslova

1. Ishod rada - zadaci koje treba ostvariti
2. Procedure rada – potrebne aktivnosti tog radnog mesta
3. Oprema i alat koji su neophodni za kvalitetan učinak na poslu
4. Karakteristike radne sredine

5. Specifikacija poslova - znanje, veštine, stavovi i druge karakteristike neophodne za odgovarajući nivo učinka

Analiza poslova pruža osnovu za većinu upravljačkih aktivnosti koje se bave ljudskim resursima jer se koristi kao referentna tačka za razne druge funkcije. Dole je prikazano kako se proces analize poslova koristi u drugim oblastima upravljanja ljudskim resursima.

Proces analize poslova

Planiranje i određivanje kadrova	Napredovanje zaposlenih	Održavanje zaposlenih
<ol style="list-style-type: none">1. Trenutne i buduće potrebe za kadrovima2. Dopunjavanje informacija3. Kriterijumi selekcije	<ol style="list-style-type: none">1. Informisati zaposlene o standardu izvršenja2. Obuka3. Radna uspešnost4. Planiranje karijere	<ol style="list-style-type: none">1. Odrediti naknadu2. Zdravlje i bezbednost3. Radni odnosi – pogađati se oko radne odgovornosti

Planiranje ljudskih resursa mora da počne od trenutne situacije. Shvatanje trenutnih kadrovskih potreba čini osnovu za određivanje budućih potreba koje nastupaju sa menjanjem upravljačke strategije. Informacije dobijene iz analize poslova su najvažniji kriterijum za ciljano zapošljavanje novih kadrova. Izbor idealnog kandidata treba da se zasniva na merljivim kriterijumima utvrđenim pomoću analize poslova.

Seminari i drugi oblici obuke su neophodni za poboljšanje učinka zaposlenih u specijalizovanim oblastima, kao što je obuka o pružanju usluge korisnicima ili rukovanje opremom.

Analiza poslova može se takođe koristiti za identifikaciju potencijalnih opasnosti radnih mesta, kao što je približavanje mestima opasnim po život ili kontakt sa divljim životinjama. Upravljači mogu upotrebiti te informacije prilikom preduzimanja inicijativa u upravljanju rizikom tako što će obavestiti zaposlene o režimu obuke u cilju smanjenja takvih rizika.

Zapošljavanje i selekcija

Zapošljavanje je proces privlačenja kvalifikovanih kandidata da konkurišu za upražnjena radna mesta u okviru neke organizacije. Selekcija je završna faza procesa zapošljavanja, kada se donose odluke o tome ko će biti izabran za upražnjena radna mesta.

Zaštićena područja su organizacije vođene nekom misijom sa upravljačkim ciljevima za koje se često misli da su u konfliktu. Pronalaženje pravih ljudi koji odgovaraju svakom radnom zadatku je izuzetno važno za jednu organizaciju koja zavisi od veštine i stavova svojih kadrova. Međutim, s obzirom da zaštićena područja treba da istraju u posebnoj i osjetljivoj kombinaciji ciljeva, zapošljavanje i selekcija ljudi zaduženih za obavljanje poslova u zaštićenom području je naročito važno. Ovo se posebno odnosi na osoblje koje radi direktno sa turistima, jer taj posao često zahteva širok spektar profesionalnih veština i ljudskih kvaliteta, a ta se kombinacija retko nalazi.

Ostali faktori specifični su za samu organizaciju, kao na primer veličina, istorija, faza razvoja i geografski položaj. Mnoge od ovih faktora treba uzeti u obzir prilikom planiranja ispravne strategije

zapošljavanja i selekcije. To može biti korisno za sprovođenje komparativne analize sa drugim srodnim organizacijama kako bi lakše izabrali odgovarajuću lokalnu strategiju. Važno je, međutim, da se za vreme celog procesa planiranja nikada ne izgubi iz vida misija i svrha zaštićenog područja.

8.3. Razvoj ljudskih resursa

Svrha razvoja ljudskih resursa je da se poboljša kapacitet ljudskih resursa kroz učenje i rad na individualnom, procesnom i organizacionom nivou. Primenom dobro raspoređenog i profesionalnog pristupa poslovima u oblasti zaštićenog područja, u smislu razvoja ljudskih resursa, biće obogaćene veštine, znanja i stavovi osoblja zaposlenog u zaštićenom području i takođe će se poboljšati ukupan kvalitet obavljenog posla. Tri elementa u razvoju ljudskih resursa su: 1) obuka i razvoj, 2) organizacioni razvoj i 3) razvoj karijere.

Obuka i razvoj

Obuka je veoma važno ulaganje u kadrove. Obuku treba strateški planirati kako bi se obezbedilo značajan efekat učenja za nove ili postojeće zaposlene i za volontere.

Obuka i razvoj treba da budu usmereni na razvoj osnovnih nadležnosti svakog pojedinog zaposlenog, tako da on ili ona može da obavlja tekuće i buduće poslove po najvišem standardu. Obuka bi trebalo da rezultira razvojem znanja, veština i stavova zaposlenih u zaštićenom području. Ona treba da bude permanentna i pomogne da poslovi ostanu zanimljivi i izazovni. Programe obuke treba predvideti tako da pokriju sve aspekte upravljanja koji su potrebni u datom zaštićenom području. Međutim, u ovim smernicama o turizmu, ističemo posebnu važnost obuke u sledećem:

- odnosi između posetilaca i lokalne zajednice,
- finansijsko planiranje i poslovne veštine,
- ekološka edukacija,
- rešavanje konflikata,
- ekološka istraživanja i monitoring, i
- unutrašnji red i čuvarska služba.

Kada se govori o razvoju organizacije, govori se o unapređenju energije koja nastaje kada zaposleni rade zajedno. Programi koji doprinose poboljšanju kvaliteta života tokom radnog veka, izgradnji timskog rada i sličnim ciljevima stvaraju lojalnu i posvećenu radnu sredinu. Iako je savet koji se ovde daje uopšten, ipak se posebno odnosi na izazov bavljenja posetiocima u zaštićenim područjima.

Napredovanje u karijeri

Napredovanje u karijeri je aspekt razvoja ljudskih resursa koji je usmeren na zaposlene pojedince i pomaže da se zaposleni pripreme za buduće radna mesta u organizaciji. Postoje mnoge prednosti pripreme i razvoja zaposlenih za napredovanje unutar organizacije. Koristi koje osećaju zaposleni su zadovoljstvo poslom, motivacija i želja da doprinesu i dobro rade, znajući pravac i svrhu. Zaštićeno područje takođe ima koristi od napredovanja u karijeri, jer će dobro obučeno osoblje verovatno raditi sa entuzijazmom.

Napredovanje u karijeri često podrazumeva izdavanje sertifikata, diploma o stepenu obrazovanja, završenom pripravničkom stažu i pohađanju kurseva za obuku, radi nastavljanja stručnog razvoja.

U skorije vreme, tehnologija je omogućila zaposlenima u izolovanim područjima da unaprede veštine kroz dopisne programe i učenje na daljinu.

Vrednovanje učinka

Ocenjivanje ili procenu učinka vrše upravljači zaštićenih područja na osnovu bitnih informacija za donošenje strateških upravljačkih odluka. Informacije koje dobijaju kroz prikupljanje, analizu i evaluaciju učinka zaposlenih omogućavaju upravljačima da ocene koliko dobro zaposleni rade i vrše promene.

Veoma malo upravljača zaštićenih područja ima efikasan program za ocenjivanje učinka zaposlenih. Još manje njih ima plan nagrađivanja koji se vezuje za ostvarenje ciljeva, kao što je sprovođenje plana upravljanja. Ako je upravljač ozbiljan u pogledu sprovođenja svoje politike, uključujući i planove upravljanja, potrebno je da ustanovi takve procedure zasnovane na evaluaciji. Kada se svi elementi upravljanja ljudskim resursima jednom shvate i stave na mesto, onda je važno razviti plan ljudskih resursa za pojedino zaštićeno područje ili ceo sistem .

9. Ekološka svest i ekoturizam

Ovo najnovije interesovanje za životnu sredinu i lokalne kulture stvorilo je dinamični ekonomski motor koji može da podstakne zdrav ekonomski razvoj u nerazvijenim oblastima, ali takođe može dovesti do neodrživog rasta posle koga sledi brza degradacija, što se naziva ciklusom "eksplozija-pad". Proteklo vreme je pokazalo da je sindrom "eksplozija-pad" na lokacijama kao što su Havaji ili obala Španije, bio veoma destruktivan po životnu sredinu i lokalnu ekonomiju. Takve ekonomske cikluse treba izbegavati, jer su oni antiteza izgradnji zdrave i održive ekonomije koja donosi korist lokalnom stanovništvu na duži rok¹⁴.

Statistika i istraživanja potvrđuju da će sve veći broj putnika stizati na udaljene ekoturističke destinacije sve lakše, jeftinije i brže nego ikada pre, što ukazuje na to da bi neke ekoturističke destinacije mogле postati ugrožene od istovetnog ciklusa tipa « eksplozija-pad », koji su pretrpele pristupačnije destinacije u prošlosti.

Iako razne studije istraživanja načina života pokazuju da su putnici zabrinuti za očuvanje životne sredine i dobrobit lokalnog stanovništva, izgleda da njihov izbor putovanja ne podržava ovakav pogled na svet. Potreba da potrošači odgovorno izaberu putovanje sve je bitnija za uspeh ciljeva ekoturizma, a veoma je važno da oni tačno razumeju šta je dobro iskustvo u ekoturizmu.

Kampanje za edukaciju potrošača, kao što je kampanja Društva za međunarodni ekoturizam sa motom "Vaš izbor putovanja može da napravi razliku", pomaže putnicima da naprave razliku između preduzeća i destinacija koji se uopšte ne trude da zaštite prirodu, ograniče rast ili donešu korist lokalnom stanovništvu i onih koji se trude.

Edukacija korisnika i smernice za izbor iskustava/doživljaja u ekoturizmu će ojačati legitimno tržište ekoturizma i smanjiti dejstvo lažnih tvrdnji o ekološkoj i društvenoj odgovornosti, tzv. « lažnog ozelenjavanja» ponude (« greenwashing »).

¹⁴ « Ecotourism: Principles, Practices & Policies For Sustainability », Megan Epler Wood, UNEP, 2002

9.1. Broj ekoturista

Kako je ekoturizam definisan ciljevima očuvanja prirode i doprinosa lokalnom stanovništvu, teško ga je izmeriti. Nijedna dublja studija do sada, nije pokušala da utvrdi koliko je turista koji odlaze u prirodu zaista motivisano da donesu odluku o putovanju na bazi principa ekoturizma. Ekoturizam se uveliko istražuje kao turizam vezan za prirodu, što vodi ka pogrešnim pretpostavkama o veličini tržišta.

Istraživanje turizma vezanog za prirodu je pokazalo da čak 50% od ukupnog tržišta putovanja želi da poseti područja prirode u toku putovanja, što može uključiti kratko jednodnevno zaustavljanje u nacionalnom parku. Iako je ovo veoma veliko tržište, potpuno je drugačije od tržišta koje je zaista motivisano da putuje u malim grupama, saznaje o divljim vrstama i kulturi sa lokalnim vodičem i pomaže u davanju podrške lokalnoj zaštiti prirode i održivom razvoju.

Veoma gruba procena međunarodnih eko-turističkih dolazaka u svetu bila bi sedam procenata (7%) tržišta turizma (Lindberg 1997), ili oko 45 miliona turista u 1998 i procenjenih 70 miliona u 2010. Ovome se mora dodati značajan broj domaćih posetilaca prirodnih područja.

Ključne ekoturističke destinacije su prijavile dramatično povećanje poseta zaštićenim područjima i drugim prirodnim područjima. Ekotouriste su oduvek privlačili nacionalni parkovi i druga zaštićena područja. Iako se samo posećivanje parka ili područja prirode naziva turizam vezan za prirodu – a ne ekoturizam – okretanje posetilaca ka parkovima daje indikaciju takođe i o rastu ekoturizma .

9.2. Ekoturistička demografija

Evropska statistika ne daje jasne podatke o tržištu turizma vezanog za prirodu, iako se tamo jasno demonstrira potražnja za ekološkim proizvodima. Istraživanja pokazuju da će Evropljani pre potražiti seoski turizam, nego turizam vezan za prirodu, jer najveći deo evropskog prirodnog okruženja ne predstavlja pejzaž divljine (Blangi i Vautier 2001).

Naročito stanovnici Severne Evrope dosledno pokazuju interesovanje za turizam sa visokim standardom održivosti i tu uslugu kupuju kao deo turističkog paketa, pa se turizam vezan za prirodu veoma razvija kao tržište spoljnih destinacija za Skandinavske zemlje i za Englesku.

Iako je Evropa vitalno turističko tržište, malo podataka je dostupno o evropskom interesovanju i stavu prema putovanju koje se bazira na prirodi ili ekoturizmu. Australijsko istraživanje (Blamey 1998) o domaćem tržištu turizma vezanog za prirodu pokazuje da je veliki procenat nemačkih (20%), švajcarskih (23%) i skandinavskih (18%) turista bio zainteresovan za Australiju zbog aktivnosti na otvorenom, vezanih za prirodu. Interesovanje na evropskom tržištu za putovanja vezana za prirodu, premašilo je svako drugo drugo tržište domaćeg turizma, uključujući SAD i Kanadu.

Ovo jasno ukazuje na to da će Evropa biti važno emitivno tržište turizma vezanog za prirodu, ukoliko to bude moguće prepoznati preko identifikacije *turizma vezanog za prirodu i ekoturizma* kao kategorija istraživanja evropskog tržišta¹⁵.

Dokazi iz studija slučaja sa terena pokazuju da su organizatori ekoloških tura sremni da obezbede male ili srednje donacije malim NVO-ma koje rade u njihovim destinacijama, pa i da pomognu u

¹⁵ « Ecotourism: Principles, Practices & Policies For Sustainability », Megan Epler Wood, UNEP, 2002

razvoju novih regionalnih organizacija koje se zalažu za politiku održivog turizma. Sredstva se, pre svega, daju za očuvanje zemljišta i razvoj zajednice.

9.3. Profil turiste na tržištu vezanom za prirodu

- *Starost:* 35-54 godine, mada starost varira u zavisnosti od aktivnosti i drugih faktora, kao što su troškovi.
- *Pol:* 50% žene i 50% muškarci, iako je otkriveno da postoje jasne razlike u zavisnosti od aktivnosti.
- *Obrazovanje:* 82% su bili sa visokom stručnom spremom.
- *Struktura domaćinstva:* Nisu nađene velike razlike između običnih turista i turista sa iskustvom u prirodi¹⁶.
- *Sklonosti po grupama:* većina (60%) ispitanih iskusnih turista vezanih za prirodu izjavilo je da više vole da putuju u paru, a samo 15% je izjavilo da više vole da putuju sa svojom porodicom, a 13% da radije putuju sami.
- *Trajanje putovanja:* Najveća grupa iskusnih turista vezanih za prirodu (50%) preferira putovanja u trajanju 8-14 dana.
- *Potrošnja:* Iskusni turisti koji putuju u prirodu bili su spremni da potroše više nego obični turisti, najveća grupa (26%) navodi da su spremni da potroše 1,001 - 1,500 dolara po putovanju.
- *Važni elementi putovanja:* Prva tri odgovora iskusnih turista vezanih za prirodu su (1) prizor divljine, (2) posmatranje divljih vrsta, i (3) Pešačenje / kretanje po prirodnom terenu.
- *Motivacija za odlazak na sledeće putovanje:* Prva dva odgovora iskusnih turista vezanih za prirodu su (1) da uživaju u pejzažu / prirodi i (2) nova iskustva / mesta.

Izvor: HLA and ARA Consulting, 1994. Wight 1996a, 1996b

¹⁶ Iskusni turisti vezani za prirodu su turisti koji su bili na bar jednom putovanju orijentisanim ka ekoturizmu. Ekoturizam je definisan u ovoj studiji kao putovanje orijentisano ka prirodi / avanturi / kulturi. Ovo istraživanje obuhvatilo je domaća i međunarodna putovanja.

Poglavlje 2 – Smernice za upravljanje ZP i održivi turizam

1. Smernice za upravljanje zaštićenim područjima

Izvodi iz udžbenika:

Amidžić Lidija (2011): Vodič za upravljanje zaštićenim područjima
Ministarstvo životne sredine, rudarstva i prostornog planiranja &
Fondacija za ekološke akcije GREEN LIMES. Beograd.

1.1. Međunarodne smernice za upravljanje zaštićenim područjima

Komisija za zaštićena područja Svetske unije za zaštitu prirode (IUCN World Commission on Protected Areas) definisala je osnovne kategorije zaštićenih područja i načine upravljanja njima (Guidelines for Protected Area Management Categories, 1994). Ova kategorizacija urađena je u formi vodiča za načine upravljanja zaštićenim područjima i predstavlja smernice za usaglašavanje načina upravljanja zaštićenim područjima na globalnom nivou. Smernice Svetske unije se i dalje razrađuju i dopunjaju u skladu sa sve složenijim odnosima između čoveka i prirode, kao i pristupima u zaštiti određenih područja različite veličine, prirodnih odlika i vrednosti. Svetskoj komisiji za zaštićena područja u ovim poslovima pomažu i druge organizacije, a pre svega Svetski monitoring centar za zaštitu (World Conservation Monitoring Centre, UNEP – WCMC).

Kategorizacijom Svetske unije za zaštitu prirode utvrđeno je šest osnovnih kategorija zaštićenih područja za koje se preporučuju specifični ciljevi i načini upravljanja.

Kategorija I

Kategorija I obuhvata stroge prirodne rezervate ili oblasti divljine u kojima se upravlja samo u naučne svrhe ili radi zaštite divljine.

Kategorija I se može podeliti na dve potkategorije – Ia i Ib.

Kategorija Ia obuhvata **stroge rezervate prirode**, odnosno zaštićena područja kojima se upravlja pretežno radi zaštite prirodnih vrednosti i u naučne svrhe.

Prema definiciji, strogi rezervat prirode je kopneno ili morsko područje koje poseduje određene reprezentativne geološke pojave, ekosisteme, i/ili vrste dostupne prvenstveno radi naučnog istraživanja i/ili praćenja stanja.

Ciljevi upravljanja su:

- očuvanje staništa, ekosistema i vrsta u najboljem mogućem stanju;
- očuvanje izvorne genetičke raznovrsnosti;
- održavanje prirodnih ekoloških procesa;

- očuvanje strukturalnih odlika pejzaža;
- očuvanje delova netaknute prirode za naučna istraživanja, praćenje stanja i obrazovanje;
- minimizacija poremećaja pažljivim planiranjem naučnih istraživanja i drugih odobrenih aktivnosti;
- ograničavanje javnog pristupa.

Način upravljanja:

Upravljanje treba da bude u nadležnosti države koja bira i kontroliše upravljača. Upravljač može da bude kvalifikovana državna ustanova, privatna fondacija, univerzitet, istraživačka/zaštitarska institucija ili vlasnik zemljišta, koji je dužan da sarađuje sa prethodno pomenutim institucijama.

Kategorija Ib obuhvata **rezervate prirode**, odnosno zaštićena područja kojima se upravlja radi zaštite divljine.

Prema definiciji, rezervat prirode je neizmenjeno ili neznatno izmenjeno kopneno ili morsko područje koje je zadržalo svoja prirodna obeležja, koje je nenastanjeno ili slabo nastanjeno, i koje se štiti radi očuvanja izvornih prirodnih odlika.

Ciljevi upravljanja su:

- pružanje prilike budućim generacijama da iskuse doživljaj i užitak u oblastima koje nisu degradirane ljudskim aktivnostima u dužem vremenskom periodu;
- očuvanje suštinskih prirodnih odlika i kvaliteta sredine za duži vremenski period;
- omogućavanje javnog pristupa radi zadovoljenja duhovnih i fizičkih potreba posetilaca na način kojim se neće poremetiti prirodne odlike područja;
- pružanje mogućnosti lokalnom stanovništvu da očuva tradicionalni način života u skladu sa potencijalima područja.

Način upravljanja:

Upravljanje je u nadležnosti države, s tim što država može poveriti područje na upravljanje profesionalnoj kvalifikovanoj državnoj ustanovi, privatnom preduzeću, univerzitetu, istraživačkoj/zaštitarskoj instituciji ili vlasniku zemljišta koji je dužan da sarađuje sa prethodno pomenutim institucijama.

Kategorija II

Ovom kategorijom obuhvaćeni su **nacionalni parkovi** kojima se upravlja radi očuvanja prirodnih ekosistema i rekreacije.

Prema definiciji, nacionalni park je kopneno ili morsko područje zaštićeno radi trajnog očuvanja prirodnih ekosistema, onemogućavanja njihovog narušavanja i očuvanja sklada između prirodnih i kulturnih vrednosti, obezbeđivanja rekreativnih, naučnih i obrazovnih aktivnosti.

Ciljevi upravljanja su:

- zaštita prirodnih i pejzažnih vrednosti od nacionalnog i međunarodnog značaja za duhovne, naučne, obrazovne, rekreativne i turističke svrhe;
- očuvanje geonasleđa i biološke raznovrsnosti;
- usklađivanje potreba obrazovnog, kulturnog i rekreativnog turizma sa vrednostima područja i potrebom njegovog očuvanja;
- sprečavanja delatnosti koje mogu da naruše zaštićeno područje;
- utvrđivanje osnovnih ekoloških, pejzažnih, kulturnih i estetskih odlika;

- usklađivanje potreba lokalnih zajednica sa vrednostima područja i programom upravljanja.

Način upravljanja:

Upravljanje je u nadležnosti države, s tim što država može poveriti područje na upravljanje savetu lokalnih zajednica ili nekom drugom kompetentnom organu.

Kategorija III

Ovom kategorijom obuhvaćeni su **spomenici prirode** kojima se upravlja radi zaštite posebnih prirodnih vrednosti.

Prema definiciji, spomenici prirode su područja koja poseduju jednu ili više posebnih prirodnih ili prirodno-kulturnih vrednosti jedinstvenih usled retkosti, reprezentativnosti, lepote ili kulturnog značaja.

Ciljevi upravljanja su:

- zaštita i očuvanje posebnih prirodnih vrednosti;
- obezbeđivanje istraživanja, obrazovanja, promocije i užitka;
- sprečavanje korišćenja u neku drugu svrhu i degradacije;
- uključivanje lokalnog stanovništva u proces upravljanja.

Način upravljanja:

Upravljanje je u nadležnosti države, s tim što država može poveriti područje na upravljanje savetu lokalnih zajednica, državnoj ustanovi ili preduzeću, nevladinoj organizaciji ili privatnicima.

Kategorija IV

Ovom kategorijom obuhvaćena su **područja upravljanja staništima ili vrstama** kojima se pretežno upravlja putem upravljačkih intervencija.

Prema definiciji, područja upravljanja staništima ili vrstama su delovi kopna ili mora u kojima je moguća aktivna intervencija radi očuvanja staništa i/ili populacija pojedinačnih vrsta.

Ciljevi upravljanja su:

- očuvanje staništa jedne ili više značajnih vrsta i njihovih zajednica, kao i revitalizacija staništa radi optimalnog upravljanja vrstama;
- obezbeđivanje naučnih istraživanja, monitoringa i upravljanja područjem u svrhu postizanja cilja upravljanja i zaštite;
- obezbeđivanje uslova za obrazovanje i relaksaciju;
- sprečavanje degradacije i prenamene površina;
- obezbeđivanje lokalnim zajednicama da se usklađeno razvijaju u skladu sa ciljevima upravljanja.

Način upravljanja:

Upravljanje je u nadležnosti države, s tim što država može poveriti područje na upravljanje državnoj ustanovi, privatnom preduzeću, nevladinoj organizaciji ili pojedincu.

Kategorija V

Ovom kategorijom obuhvaćeni su **zaštićeni kopneni ili morski pejzaži** kojima se upravlja pretežno radi zaštite pejzaža.

Prema definiciji, zaštićeni kopneni ili morski pejzaži su delovi kopna, obale i/ili mora u kojima je interakcija ljudi i prirode tokom vremena oblikovala pejzaž prepoznatljivih odlika sa znatnim estetskim, ekološkim i/ili kulturnim vrednostima, a često i sa velikom biološkom raznovrsnošću. Obezbeđivanje integralne zaštite je od vitalne važnosti za zaštitu, očuvanje i razvoj takve oblasti.

Ciljevi upravljanja su:

- očuvanje sklada prirode, tradicionalnih i kulturnih vrednosti, nastavak tradicionalnog korišćenja resursa, gradnje, društvenih i kulturnih manifestacija;
- pospešivanje načina života i delatnosti koje su u skladu sa prirodnom i stvorenim vrednostima;
- očuvanje raznovrsnosti pejzaža, staništa, vrsta i ekosistema;
- sprečavanje štetnih aktivnosti;
- usklađivanje rekreacije i turizma sa odlikama područja;
- pospešivanje naučne i obrazovne aktivnosti;
- ekonomsko jačanje lokalnih zajednica putem tradicionalne proizvodnje i usluga.

Način upravljanja:

Upravljanje je u nadležnosti države, s tim što mora da se očuva postojeća vlasnička struktura podržana kroz jedinstveno planiranje namene površina i različite fondove.

Kategorija VI

Ovom kategorijom obuhvaćena su **područja za upravljanje resursima**. Zaštićenim područjem upravlja se pretežno radi održivog korišćenja prirodnih ekosistema.

Prema definiciji, područja za upravljanje resursima su područja u kojima se nalaze uglavnom nepromjenjeni prirodni ekosistemi i kojima se upravlja da bi se obezbedila dugoročna zaštita i očuvanje biološke raznovrsnosti, a istovremeno ostvarilo i održivo korišćenja prirodnih resursa kroz aktivnosti neophodnih za opstanak lokalnih zajednica.

Ciljevi upravljanja su:

- dugoročno očuvanje biološke raznovrsnosti i ostalih prirodnih vrednosti;
- obezbeđivanje održive proizvodnje;
- sprečavanje otuđenja prirodnih potencijala i negativnih efekata na biološku raznovrsnost;
- pospešivanje lokalnog i regionalnog razvoja.

Način upravljanja:

Upravljanje treba poveriti nekom javnom preduzeću opredeljenom zaštiti, koje bi uspostavilo partnerske odnose sa lokalnim zajednicama. Međutim, ne isključuje se ni upravljanje od strane privatnika ili od strane države koja se može pojavit i kao vlasnik područja.

1.2. Strateška osnova za upravljanje prirodnim vrednostima i ZP u Srbiji

Strateška osnova od posebnog značaja za upravljanje prirodnim vrednostima koja je od značaja i za upravljanje zaštićenim područjima, prevashodno je sadržana u Strategiji biološke raznovrsnosti Republike Srbije za period od 2011. do 2018. godine, Nacionalnom programu zaštite životne

sredine, Prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. godine i Nacionalnoj strategiji održivog razvoja.

1.2.1 Strategija biološke raznovrsnosti Republike Srbije 2011-2018.

Strategija biološke raznovrsnosti Republike Srbije godine („Službeni glasnik RS“, br. 13/11):

- utvrđuje kvantitativnu i kvalitativnu biološku raznovrsnost Srbije i opisuje sistem zaštite i zaštićenih područja u Srbiji;
- opisuje pravni, institucionalni i finansijski okvir zaštite biološke raznovrsnosti;
- daje pregled uticaja na biološku raznovrsnost Srbije;
- definiše strateške oblasti, ciljeve i aktivnosti zaštite biološke raznovrsnosti;
- utvrđuje akcioni plan očuvanja biološke raznovrsnosti;
- pruža dodatne informacije sadržane u aneksu.

U skladu sa Konvencijom o zaštiti biološke raznovrsnosti, načela očuvanja biološke raznovrsnosti definisana Strategijom biološke raznovrsnosti su:

- načelo očuvanja *In situ*,
- načelo integralnosti,
- načelo prevencije i predostrožnosti,
- načelo očuvanja prirodnih vrednosti,
- načelo međunarodne saradnje,
- načelo sistema zaštićenih područja,
- načelo održivog razvoja,
- načelo odgovornosti zagađivača i njegovog pravnog sledbenika,
- načelo „zagađivač plaća“,
- načelo „korisnik plaća“,
- načelo supsidijarne odgovornosti,
- načelo primene podsticajnih mera,
- načelo javnog informisanja i učešća javnosti,
- načelo zaštite prava na zdravu životnu sredinu i pristupa pravosuđu.

Osnovni indirektni faktori ugrožavanja biološke raznovrsnosti u Srbiji, izdvojeni u Strategiji, su:

- neadekvatan i neefikasan sistem zaštićenih područja,
- neadekvatna pravna zaštita biološke raznovrsnosti,
- slabo sprovođenje postojećih pravnih mehanizama,
- ekonomski značaj biološke raznovrsnosti nije shvaćen i prikazan,
- očuvanje biološke raznovrsnosti nije integrисано u druge sektore,
- nizak nivo javne svesti o značaju biološke raznovrsnosti ili učešća u donošenju odluka,
- nepostojanje baze znanja i kapaciteta u vezi sa očuvanjem biološke raznovrsnosti.

Osnovni direktni faktori ugrožavanja biološke raznovrsnosti prepoznati u Strategiji su:

- promena prirodnih staništa u druge svrhe,
- saobraćajna i komunalna infrastruktura,
- urizam i rekreacija,
- poljoprivreda,
- izmena režima protoka u prirodnim vodotokovima,
- nezakonita ili prekomerna ekspoloatacija divljih vrsta,
- destruktivna i negativna seča drveća,

- degradirajuće i nezakonito rudarstvo,
- neadekvatno odlaganje otpada,
- taloženje zagađivača iz vazduha,
- spiranje sa poljoprivrednih površina.

Osnovni pritisci na biološku raznovrsnost u Srbiji su:

- nestajanje i fragmentacija staništa,
- degradacija staništa,
- smanjenje populacija divljih vrsta,
- zagađenje,
- invazivne, alohtone vrste i GMO,
- klimatske promene.

U Strategiji je definisana i uloga zaštićenih područja u očuvanju biološke raznovrsnosti. S obzirom da zaštićena područja predstavljaju centre biološke raznovrsnosti, neophodno je:

- sprovesti nacionalnu analizu nedostataka u sistemu zaštićenih područja;
- sprovesti nacionalnu analizu osetljivosti na klimatske promene koja bi dala odgovore kako buduća raspodela resursa i praksa konzervacionog upravljanja treba da se promene;
- razviti plan za proširenje sistema zaštićenih područja i iskoordinirati ga sa zahtevima međunarodnih i nacionalnih strategija i inicijativa;
- uskladiti klasifikaciju zaštićenih područja sa standardima Evropske unije i klasifikacijom zaštićenih područja koju je razradila Svetska unija za zaštitu prirode (IUCN);
- razviti smernice i kriterijume za pripremu, evaluaciju i reviziju planova za upravljanje zaštićenim područjima.

U smernicama bi trebalo da se utvrde sledeći aspekti upravljanja zaštićenim područjima:

- procena delotvornosti upravljanja zaštićenim područjima,
- integrisanje principa Konvencije o biološkoj raznovrsnosti u prioritete aktivnosti programa rada u zaštićenim područjima,
- razvijanje standardizovanog sistema izveštavanja o godišnjim programima rada,
- promovisanje učešća javnosti u razvijanju i implementaciji planova upravljanja,
- razvijanje i implementacija strategija za prilagođavanje klimatskim promenama,
- izrada ili ažuriranje planova upravljanja za sva zaštićena područja,
- uspostavljanje sveobuhvatnog programa čuvarске službe u zaštićenim područjima i organizovanje obuke za čuvare u svim oblastima,
- promovisanje razmene informacija i komunikacije među upravljačima zaštićenih područja,
- omogućavanje upravljačima zaštićenih područja i predstavnicima drugih relevantnih javnih agencija pristup međunarodnom znanju i razmeni informacija,
- sprovođenje finansijske analize zaštićenih područja na nacionalnom nivou,
- razvijanje plana za održivo finansiranje sistema zaštićenih područja,
- priprema smernica za razvoj finansijskih planova pojedinačnih zaštićenih područja,
- priprema ili ažuriranje finansijskih planova pojedinačnih zaštićenih područja,
- obezbeđivanje dovoljno resursa za sprovođenje planova upravljanja, uključujući i obučeni kadar.

1.2.2 Nacionalni program zaštite životne sredine

Nacionalni program zaštite životne sredine („Službeni glasnik RS“, br. 12/10) pripremljen je s ciljem razvoja moderne politike zaštite životne sredine tokom sledeće dekade. Ovaj program polazi od zaključka da se Republika Srbija suočava sa velikim izazovima u unapređivanju sistema zaštite životne sredine, u okviru temeljnih društveno-ekonomskih reformi ka tržišnoj ekonomiji i građanskom društvu. Ovaj proces podrazumeva unapređenje dosadašnje politike zaštite životne sredine i sektorskih politika ka upravljanju zaštitom životne sredine i prirodnim resursima na principima održivog razvoja.

Održivi razvoj je dugoročni koncept koji podrazumeva stalni ekonomski rast koji obezbeđuje smanjenje siromaštva, pravednu raspodelu bogatstva, unapređenje zdravstvenih uslova i kvaliteta života, uz smanjenje nivoa zagađenja na nivo kapaciteta činilaca životne sredine, sprečavanje budućih zagađenja i očuvanje biološke raznovrsnosti.

Polazeći od koncepta održivog razvoja, Program obezbeđuje rešavanje ključnih nacionalnih problema zaštite životne sredine koji su usklađeni sa ekonomskim i društvenim razvojem.

Kratkoročni ciljevi za period od 2010. do 2014. godine u oblasti zaštite prirode, biološke raznovrsnosti i šuma definisani ovim Programom su:

- izrada Nacionalne strategije održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara;
- povećanje površine zaštićenih područja;
- izrada višegodišnjeg plana za finansiranje zaštite prirode, održivo korišćenje biološke raznovrsnosti i planova upravljanja zaštićenim područjima, u skladu sa odredbama Zakona o zaštiti prirode;
- usklađivanje nacionalnih propisa u oblasti zaštite prirode, biološke raznovrsnosti i šuma sa zakonodavstvom EU i međunarodnim konvencijama;
- usklađivanje planova upravljanja zaštićenim područjima u skladu sa Zakonom o zaštiti prirode;
- unapređenje kapaciteta upravljača zaštićenih područja;
- izrada Izveštaja o stanju prirode u Republici Srbiji;
- izrada Strategije zaštite prirode i prirodnih vrednosti;
- donošenje Programa zaštite prirode;
- izrada Nacionalne strategije za očuvanje biološke i geološke raznovrsnosti;
- izrada planova pošumljavanja za područja sa niskom pošumljenošću;
- izrada popisa biološke raznovrsnosti, posebno popisa ugroženih ekosistema i staništa retkih i endemičnih vrsta;
- uspostavljanje monitoringa komponenti biološke raznovrsnosti;
- sprovođenje efektivnih mera za kontrolu unošenja genetički modifikovanih organizama;
- unapređenje zaštite i održivog korišćenja divljih biljnih i životinjskih vrsta i gljiva;
- potpuna zaštita i očuvanje migratornih vrsta.

Kontinuirani ciljevi u oblasti zaštite prirode, biološke raznovrsnosti i šuma u periodu od 2010. do 2019. godine su:

- zaustavljanje gubitka biološke raznovrsnosti u skladu sa Kijevskom deklaracijom;
- izrada i implementacija nacionalnog akcionog plana za očuvanje i održivo korišćenje vlažnih staništa;
- povećanje površina pod šumama i unapređenje strukture šuma;
- unapređenje sistema upravljanja zaštićenim područjima od nacionalnog i međunarodnog značaja (uključujući informacioni sistem, nadzor nad ekonomskim aktivnostima i turizmom, implementaciju planova upravljanja na period od 10 godina, usaglašavanje kompetencija, itd);

- uspostavljanje eko koridora za fragmentisane i osetljive ekosisteme;
- poboljšanje zaštite posebnih zaštićenih zona za ptice;
- razvoj ekološke mreže u skladu sa međunarodnim standardima;
- uspostavljanje sistema upravljanja ekološkom mrežom;
- uspostavljanje upravljanja pojedinačnim staništima, vrstama i koridorima migratornih vrsta od međunarodnog značaja;
- uspostavljanje monitoringa uticaja elektrovodova i vetro-generatora na ptice u skladu sa Preporukom broj 110, Saveta Evrope u okviru Bernske konvencije;
- uspostavljanje monitoringa uticaja klimatskih promena na biološku raznovrsnost u zaštićenim područjima u skladu sa Odlukom 9-XVI CBD i Preporukom br. 135 Saveta Evrope;
- uspostavljanje sinergizma sektorskih politika i strategija u oblasti očuvanja i razvoja staništa, vrsta, koridora i održivog korišćenja biološke raznovrsnosti;
- uspostavljanje mehanizama ravnopravne raspodele dobiti;
- uspostavljanje mehanizama primene tradicionalnih delatnosti i veština u oblasti održivog korišćenja biološke raznovrsnosti i očuvanja prava lokalnog stanovništva;
- poboljšanje zaštite autohtonih vrsta i zaustavljanje unošenja invazivnih vrsta;
- zaštita, očuvanje, unapređenje i održivo korišćenje divljih biljnih i životinjskih vrsta i gljiva;
- zaštita i očuvanje migratornih vrsta;
- uspostavljanje monitoringa u prirodi.

1.2.3 Prostorni plan Republike Srbije 2010 – 2020.

Prostornim planom Republike Srbije od 2010. do 2020. godine („Službeni glasnik RS“, br. 88/10) utvrđene su dugoročne osnove organizacije, uređenja, korišćenja i zaštite prostora Srbije u cilju usaglašavanja ekonomskog i socijalnog razvoja sa prirodnim, ekološkim i kulturnim potencijalima i ograničenjima na njenoj teritoriji.

Ovim strateškim dokumentom, između ostalog, utvrđeno je da zaštita i održivo korišćenje prirodnog i kulturnog nasleđa i prirodnih resursa čine osnovu identiteta Srbije i njenih regionalnih celina, ali i osnovu budućeg privrednog i turističkog razvoja.

Operativni ciljevi zaštite i održivog korišćenja prirodnog nasleđa definisani Prostornim planom su:

- povećanje površine pod zaštićenim područjima (na 10% do 2014. godine, odnosno, 12% do 2020. godine);
- uspostavljanje nacionalne ekološke mreže i identifikacija područja za evropsku ekološku mrežu;
- unapređenje i osavremenjivanje planova upravljanja i jačanje osposobljenosti upravljača zaštićenih područja;
- kandidovanje i proglašenje zaštićenih područja od međunarodnog značaja;
- uvećanje brojnosti populacija retkih i ugroženih vrsta i reintrodukcija iščezlih;
- sprovođenje mera (konzervacije, sanacije, revitalizacije, rekultivacije) i režima zaštite i monitoringa stanja zaštićenih područja;
- formiranje informacionog sistema zaštićenih područja;
- unapređenje sistema finansiranja zaštite prirode i upravljanja zaštićenim područjima.

Najznačajnije planirane aktivnosti do 2014. godine su:

- donošenje strategije zaštite prirode i prirodnih vrednosti i strategije očuvanja biološke raznovrsnosti;

- povećanje ukupne površine pod zaštitom do 10% teritorije Srbije kroz proglašenje novih zaštićenih područja;
- revizija statusa (vrste, režima i granica zaštite) ranije proglašenih zaštićenih područja i usklađivanje sa važećom zakonskom regulativom;
- revizija statusa zaštićenih vrsta divlje flore i faune na nacionalnom nivou, u skladu sa zakonom;
- upisivanje u međunarodne liste ekološki značajnih područja, i to: Golije, Stare planine (tresave i potoci), Kopaonika (tresave i potoci), Koviljsko-petrovaradinske rite (sa Krčedinskom adom), Okanj bare (mogućnost upisa zajedno sa Rusandom) i Drine u Mačvi, u Ramsarsku listu; Gornjeg Podunavlja (Apatinsko-monoštorskog rita), Obedske bare, Tare i Stare planine, u Listu rezervata biosfere; Đerdapa i Đavolje varoši, u Listu svetske baštine UNESCO;
- uspostavljanje nacionalne ekološke mreže i identifikacija područja za evropsku ekološku mrežu NATURA 2000 kroz poseban projekat;
- izrada i donošenje prostornih planova područja posebne namene za veća zaštićena područja, sa prioritetom na područjima koja, osim ekološke, imaju i funkciju zaštite izvorišta regionalnog vodosnabdevanja i značajnih turističkih područja;
- izrada urbanističkih planova za lokalitete u zaštićenim područjima na kojima je registrovana ili planirana izgradnja većeg obima;
- sanacija degradiranih prostora (pozajmišta, kamenoloma, požarišta, divljih deponija, šljunkara) sa najznačajnijim nepovoljnijim uticajem na prirodne vrednosti i životnu sredinu;
- formiranje GIS-a o zaštićenim i ekološkim područjima i njegovo povezivanje sa Nacionalnom infrastrukturom geoprostornih podataka.

1.2.4 Nacionalna strategija održivog razvoja

Nacionalna strategija održivog razvoja („Službeni glasnik RS”, br. 57/08) definiše održivi razvoj kao ciljno-orientisan, dugoročan, neprekidan, sveobuhvatan i sinergetski proces koji utiče na sve aspekte života (ekonomski, socijalni, ekološki i institucionalni) na svim nivoima. Održivi razvoj podrazumeva izradu modela koji na kvalitetan način zadovoljavaju društveno-ekonomske potrebe i interes građana, a istovremeno uklanjuju ili znatno smanjuju uticaje koji prete ili štete životnoj sredini i prirodnim resursima.

Cilj Strategije je da uravnoteži tri ključna faktora, tj. tri stuba održivog razvoja:

- održivi razvoj ekonomije, privrede i tehnologije,
- održivi razvoj društva na bazi socijalne ravnoteže i
- zaštitu životne sredine uz racionalno raspolaganje prirodnim resursima.

Strategija obuhvata i pitanja zaštite životne sredine i očuvanja prirodnih resursa u Republici Srbiji, kao i uticaje ekonomskog razvoja na životnu sredinu. Dati su ciljevi, mere i prioriteti vezani za zaštitu prirodnih resursa (vazduha, vode, zemljišta, biodiverziteta, šuma, mineralnih resursa i obnovljivih izvora energije), zaštitu od delovanja različitih faktora rizika po životnu sredinu (klimatskih promena i oštećenja ozonskog omotača, otpada, hemikalija, udesa, jonizujućeg i nejonizujućeg zračenja, buke i prirodnih katastrofa), zaštitu od delovanja faktora rizika po životnu sredinu u različitim ekonomskim sektorima (industriji, rudarstvu, energetici, poljoprivredi, šumarstvu, lovstvu i ribarstvu, saobraćaju i turizmu), kao i uvođenje čistije proizvodnje.

Saglasno strategiji, sektorski ciljevi u oblasti očuvanja prirodnih vrednosti i resursa obuhvataju:

- donošenje zakona o zaštiti prirode i ratifikacija međunarodnih ugovora;
- izradu nacionalne strategije održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara;
- izradu nacionalne strategije i akcionog plana očuvanja biodiverziteta;
- povećanje površina zaštićenih područja do 10% teritorije Republike Srbije;
- uspostavljanje efikasnog sistema biomonitoringa;
- uspostavljanje informacionog sistema o životu svetu i drugim prirodnim vrednostima Republike Srbije;
- popis biološke raznovrsnosti u Republici Srbiji;
- sprovođenje efektivnih mera kontrole genetički modifikovanih organizama u skladu s praksom EU;
- unapređenje metoda za održivo korišćenje genofonda i formiranje banke za očuvanje genetičkog materijala uz povećanje podrške očuvanju genetičkih resursa, te povećanje broja subjekata i područja uključenih u poslove očuvanja.
- unapređenje planova upravljanja zaštićenim dobrima u skladu sa savremenim međunarodnim standardima i evropskim direktivama;
- unapređenje kapaciteta upravljača zaštićenih područja i podizanje efikasnosti merodavnih državnih organa na sprečavanju i kažnjavanju nepoželjnih i nepropisnih aktivnosti u zaštićenim i ekološki značajnim područjima.

Strateški ciljevi uređenja i korišćenja šuma i šumskih zemljišta obuhvataju:

- usklađivanje nacionalnih propisa iz oblasti održivog upravljanja šumama sa zakonodavstvom EU;
- unapređivanje stanja šuma: prevođenjem izdanačkih šuma u visoke, melioracijom degradiranih šuma i izdanačkih šuma lošeg kvaliteta, podržavanjem prirodnog obnavljanja i zaštite šuma;
- unapređenje održivog gazdovanja šumama i zaštićenim prirodnim dobrima.

1.3. Ustavno-pravna i zakonodavna osnova za upravljanje ZP

Polazna osnova za zakonodavno uređenje zaštite životne sredine i očuvanje prirode sadržana je u **Ustavu Republike Srbije** („Službeni glasnik RS“, br. 98/06).

U Članu 87., stav 1. Ustava, utvrđuje se između ostalog, da se prirodna bogatstva i dobra za koje je zakonom utvrđeno da su od opšteg interesa, nalaze u državnoj imovini. U stavu 3. istog Člana, piše da se prirodna bogatstva koriste pod uslovima i na način predviđen zakonom.

U Članu 89. utvrđuje se dužnost svakog pojedinca da čuva prirodne retkosti i naučno, kulturno i istorijsko nasleđe kao dobra od opšteg interesa u skladu sa zakonom. Posebna odgovornost za čuvanje nasleđa je na Republici Srbiji, autonomnim pokrajinama i jedinicama lokalne samouprave.

U Članu 97. kojim se utvrđuju nadležnosti Republike Srbije, u tački 9. piše da Republika Srbija između ostalog, „uređuje i obezbeđuje održivi razvoj, sistem zaštite i unapređenja životne sredine, zaštitu i unapređenje biljnog i životinjskog sveta“.

Svoju opredeljenost za zaštitu i unapređenje životne sredine i prirode kao njenog sastavnog dela, Srbija je iskazala i donošenjem dve rezolucije u periodu dok je bila u sastavu Savezne Republike Jugoslavije.

Rezolucija o politici zaštite i unapređenja životne sredine u SRJ („Službeni list SRJ“, br. 31/93), ima za cilj ostvarivanje integralne zaštite životne sredine u SRJ. Radi uspešnog sprovođenja integralne politike zaštite životne sredine neophodno je obezbeđivanje zakonodavnih,

organizacionih, institucionalnih, upravno-pravnih, naučnih i drugih uslova. Politika zaštite životne sredine sprovodi se realizacijom 12 programa među kojima naročiti značaj imaju programi integralne zaštite i unapređenja životne sredine, zaštite osetljivih ekosistema, zaštite prirodne baštine i biološke raznovrsnosti.

Rezolucija o politici očuvanja biodiverziteta u SRJ („Službeni list SRJ“, br. 22/94), zasniva se na načelima integralnosti, održivog razvoja i sprečavanja smanjenja biološke raznovrsnosti. Prioriteti države odnose se na praćenje stanja biološke raznovrsnosti, izradu naučne valorizacije i evidencije biološke raznovrsnosti od nacionalnog i međunarodnog značaja, identifikaciju procesa i kategorija aktivnosti koje imaju ili mogu imati negativan uticaj na biološku raznovrsnost, transfer inostranih i razvoj domaćih biotehnologija.

Zakoni i podzakonska akta koji direktno regulišu oblast zaštite prirode su:

- Zakon o zaštiti prirode („Službeni glasnik RS“, br. 36/09, 88/10, 91/10),
- Zakon o nacionalnim parkovima („Službeni glasnik RS“, br. 39/93, 44/93, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05),
- Uredba o stavljanju pod kontrolu korišćenja i prometa divlje flore i faune („Službeni glasnik RS“, br. 31/05, 45/05, 22/07, 38/08, 9/10),
- Uredba o ekološkoj mreži („Službeni glasnik RS“, br. 102/10),
- Uredba o bližim kriterijumima, načinu obračuna i postupku naplate naknade za korišćenje zaštićenog područja („Službeni glasnik RS“, br. 43/10),
- Pravilnik o kriterijumima za izdvajanje tipova staništa, o tipovima staništa, osetljivim, ugroženim, retkim i za zaštitu prioritetnim tipovima staništa i o merama zaštite za njihovo očuvanje („Službeni glasnik RS“, br. 35/10),
- Pravilnik o proglašenju i zaštiti strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva („Službeni glasnik RS“, br. 5/10),
- Pravilnik o načinu obeležavanja zaštićenih prirodnih dobara („Službeni glasnik RS“, br. 30/92, 24/94, 17/96),
- Pravilnik o uslovima koje mora da ispunjava upravljač zaštićenog područja („Službeni glasnik RS“, br. 85/09),
- Pravilnik o obrascu službene legitimacije čuvara zaštićenog područja („Službeni glasnik RS“, br. 84/09),
- Pravilik o odštetnom cenovniku za utvrđivanje visine naknade štete prouzrokovane nedozvoljenom radnjom u odnosu na strogo zaštićene i zaštićene divlje vrste („Službeni glasnik RS“, br. 37/10),
- Pravilnik o kompenzacijskim merama („Službeni glasnik RS“, br. 20/10),
- Pravilnik o izgledu znaka zaštite prirode, postupku i uslovima za njegovo korišćenje („Službeni glasnik RS“, br. 84/09).

Zakoni i podzakonska akta koji regulišu pitanja održivog korišćenja prirodnih resursa i prostora su:

- Zakon o šumama („Službeni glasnik RS“, br. 30/10),
- Zakon o zaštiti i održivom korišćenju ribljeg fonda („Službeni glasnik RS“ br. 36/09),
- Zakon o divljači i lovstvu („Službeni glasnik RS“, br. 18/10),
- Zakon o vodama („Službeni glasnik RS“, br. 30/10),
- Zakon o geološkim istraživanjima („Službeni glasnik RS“, br. 44/95, 101/05),
- Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju („Službeni glasnik RS“, br. 41/09),
- Zakon o poljoprivrednom zemljištu („Službeni glasnik RS“, br. 62/06, 65/08, 41/09),

- Zakon o stočarstvu („Službeni glasnik RS”, br. 41/09),
- Zakon o dobrobiti životinja („Službeni glasnik RS”, br. 41/09),
- Zakon o organskoj proizvodnji („Službeni glasnik RS”, br. 3/10),
- Zakon o planiranju i izgradnji („Službeni glasnik RS”, br. 36/09),
- Zakon o turizmu („Službeni glasnik RS”, br. 88/10) itd.
- Uredba o ustanavljanju lovnih područja na teritoriji Republike Srbije („Službeni glasnik RS”, br. 5/11),
- Pravilnik o kategorizaciji ribolovnih voda („Službeni glasnik RS”, br. 13/10),
- Pravilnik o uslovima i načinu organizovanja ribočuvarske službe, obrascu ribočuvarske legitimacije i izgledu ribočuvarske značke („Službeni glasnik RS”, br. 07/10),
- Pravilnik o uslovima, programu i načinu polaganja stručnog ispita za ribočuvare i stručnog ispita za ribara („Službeni glasnik RS”, br. 7/10),
- Pravilnik o uslovima i postupku izdavanja i oduzimanja licence za ribočuvare i načinu vođenja registra izdatih licenci za ribočuvara („Službeni glasnik RS”, br. 7/10),
- Pravilnik o obrascu legitimacije čuvara ribarskog područja („Službeni glasnik RS”, broj 49/95),
- Pravilnik o načinu, alatima i sredstvima kojima se obavlja privredni ribolov, kao i o načinu, alatima, opremi i sredstvima kojima se obavlja rekreativni ribolov („Službeni glasnik RS”, broj 104/09),
- Pravilnik o načinu obeležavanja granica ribarskog područja („Službeni glasnik RS”, br. 79/09),
- Pravilnik o načinu određivanja visine štete nanete ribljem fondu („Službeni glasnik RS”, br. 84/09),
- Pravilnik o sadržini obrasca dozvole za rekreativni ribolov („Službeni glasnik RS”, br. 36/09),
- Pravilnik o visini troškova za izdavanje godišnje dozvole za rekreativni ribolov („Službeni glasnik RS”, br. 71/09, 20/10),
- Pravilnik o načinu vođenja evidencije o ulovu ribe, kao i o izgledu i sadržini jedinstvenog obrasca evidencije ulova od strane rekreativnog ribolovca („Službeni glasnik RS”, br. 104/09),
- Pravilnik o načinu ustanavljanja lovnog područja i lovišta, uslovima za sprovođenje lovnog gazušivanja, postupku sprovođenja javnog oglasa, postupku za davanje i oduzimanje prava na gazušivanje lovištem, sadržini ugovora, utvrđivanju visine odgovarajućih garancija koje je dužno da obezbedi pravno lice pre zaključivanja ugovora, kao i uslovima i načinu za davanje lovnog revira u zakup („Službeni glasnik RS”, br. 80/10),
- Pravilnik o proglašenju lovostajem zaštićenih vrsta divljači, trajanju lovne sezone na lovostajem zaštićene vrste divljači u otvorenim i ograđenim lovištima, ograđenim delovima lovišta i poligonima za lov divljači, kao i merama zaštite i regulisanja brojnosti populacija trajno zaštićenih i lovostajem zaštićenih vrsta divljači („Službeni glasnik RS”, br. 75/10, 91/10),
- Naredba o merama za očuvanje i zaštitu ribljeg fonda („Službeni glasnik RS”, br. 104/09) itd.

Zakoni koji se bave zaštitom životne sredine, uređenjem i održivim korišćenjem prostora su:

- Zakon o zaštiti životne sredine („Službeni glasnik RS”, br. 135/04),
- Zakon o prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. godine („Službeni glasnik RS”, br. 88/10),

- Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu („Službeni glasnik RS”, br. 88/10),
- Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu („Službeni glasnik RS”, br. 84/09),
- Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine („Službeni glasnik RS”, br. 135/04),
- Zakon o upravljanju otpadom („Službeni glasnik RS”, br. 36/09),
- Zakon o prevozu opasnih materija („Službeni glasnik RS”, br. 36/09),
- Zakon o zaštiti vazduha („Službeni glasnik RS”, br. 36/09),
- Zakon o zaštiti od buke u životnoj sredini („Službeni glasnik RS”, br. 36/09),
- Zakon o vanrednim situacijama („Službeni glasnik RS”, br. 111/09),
- Zakon o zaštiti od požara („Službeni glasnik RS”, br. 111/09) itd.

1.3. Organizacija delatnosti zaštite prirode

Zaštitu i očuvanje prirode u Republici Srbiji obezbeđuju:

Republika Srbija

- Ministarstvo životne sredine, rudarstva i prostornog planiranja
- Agencija za zaštitu životne sredine
- Fond za zaštitu životne sredine
- Zavod za zaštitu prirode Srbije

Autonomna pokrajina

- Pokrajinski sekretarijat za urbanizam, graditeljstvo i zaštitu životne sredine
- Pokrajinski Zavod za zaštitu prirode
- Opština, grad i grad Beograd (jedinica lokalne samouprave)
- Upravljač zaštićenog područja
- Pravna lica, preduzetnici i fizička lica koji u obavljanju privrednih i drugih delatnosti koriste prirodne resurse i zaštićena prirodna dobra
- Stručne i naučne organizacije i druge javne službe
- Građanin, grupe građana, njihova udruženja, profesionalne ili druge organizacije.

Neposredni poslovi očuvanja prirode i zaštićenih područja mogu se podeliti na upravne, stručne, upravljačke i inspekcijske.

Upravne poslove zaštite prirode i zaštićenih područja, saglasno Članu 101. Zakona o zaštiti prirode („Službeni glasnik RS”, br. 36/09, 88/10, 91/10), obavlja Ministarstvo životne sredine, rudarstva i prostornog planiranja, nadležni organ autonomne pokrajine ili nadležni organ jedinice lokalne samouprave.

Osnovni zadaci ovih organa su očuvanje prirode, prirodnih vrednosti i predeone raznovrsnosti, učešće u postupku proglašenja i proglašavanje zaštićenih područja iz njihovih nadležnosti, obezbeđivanje uslova za zaštitu i očuvanje zaštićenih područja, učešće u izradi planova upravljanja zaštićenim područjima, nadzor nad primenom Zakona o zaštiti prirode i drugih podzakonskih akata koji iz njega proizilaze, itd.

Stručne poslove zaštite prirode i prirodnih dobara obavljaju Zavod za zaštitu prirode Srbije i Pokrajinski zavod za zaštitu prirode. Ovi poslovi utvrđeni su u Članu 102. Zakona o zaštiti prirode.

Kada je reč o zaštićenim područjima, osnovni poslovi Zavoda su prikupljanje i obrada podataka o prirodi i prirodnim vrednostima, praćenje stanja, ocena očuvanosti prirode i stepena njene ugroženosti, izrada studija zaštite kojima se utvrđuju vrednosti područja predloženih za zaštitu i način upravljanja tim područjima, izrada predloga akta o prestanku zaštite područja, izradu predloga za prethodnu zaštitu područja, davanje uslova za radove na zaštićenim prirodnim dobrima i izdavanje mišljenja na plan upravljanja zaštićenog područja, vršenje stručnog nadzora na zaštićenom području i predlaganje mera zaštite, pružanje stručne pomoći upravljačima zaštićenih područja, utvrđivanje uslova i mera zaštite prirode i prirodnih vrednosti u postupku izrade i sprovođenja prostornih i urbanističkih planova, projektne dokumentacije, šumskih, lovnih, ribolovnih i vodoprivrednih osnova, programa i strategija u delatnostima koje utiču na prirodu, itd.

Upravljačke poslove u zaštićenim područjima obavljaju upravljači zaštićenih područja koji shodno Članu 68. Zakona o zaštiti prirode, čuvaju, unapređuju i promovišu zaštićena područja, sprovode propisane režime zaštite, donose plan upravljanja i ostala akta utvrđena zakonom, osiguravaju neometano odvijanje prirodnih procesa i održivog korišćenja zaštićenog područja, obezbeđuju nadzor nad sprovođenjem uslova i mera zaštite prirode, prate kretanje i aktivnosti posetilaca, u saradnji sa republičkom, pokrajinskom ili opštinskom inspekциjom i organima bezbednosti sprečavaju sve aktivnosti i delatnosti koje predstavljaju faktor ugrožavanja i degradacije, itd.

Inspeksijske poslove u zaštićenim područjima obavlja Ministarstvo životne sredine, rudarstva i prostornog planiranja preko inspektora za zaštitu životne sredine. Inspeksijski nadzor poveren je i autonomnoj pokrajini, kao i jedinicama lokalne samouprave na zaštićenim područjima koje proglašavaju njihovi nadležni organi.

U Članu 120, 121, 122 i 123 Zakona o zaštiti prirode definisana su prava i dužnosti inspektora koji u vršenju inspeksijskog nadzora utvrđuju sprovođenje svih zakonom propisanih uslova i mera zaštite prirode i dužni su da naredi sprovođenje određenih mera radi zaštite i unapređenja prirodnih vrednosti i dobara, da zabrane aktivnosti štetne po prirodu, da oduzmu određene predmete, robu ili uređaje čija je upotreba u suprotnosti sa zaštitom i očuvanjem zaštićenih prirodnih dobara, da donose rešenja kojima nalažu sprovođenje neophodnih radnji, zabrana ili postupka itd. Inspektori za zaštitu životne sredine sarađuju i sa drugim nadležnim inspeksijskim organima (za šumarstvo, lovstvo, vodoprivredu, itd.), i obaveštavaju ih o preuzetim merama.

1.4. Vrste zaštićenih prirodnih dobara

Saglasno Članu 27. Zakona o zaštiti prirode, zaštićena prirodna dobra su:

1. Zaštićena područja u koje spadaju:

- strogi rezervat prirode,
- specijalni rezervat prirode,
- nacionalni park,
- spomenik prirode,
- zaštićeno stanište,
- predeo izuzetnih odlika i
- park prirode.

2. Zaštićene vrste u koje spadaju:

- strogo zaštićene divlje vrste i
- zaštićene divlje vrste.

3. Pokretna zaštićena prirodna dokumenta u koje spadaju:

- delovi geološkog i paleontološkog nasleđa (fosili, minerali, kristali), i
- biološka dokumenta (mikološke, botaničke i zoološke zbirke, konzervirani preparati organskih vrsta).

1.5. Zaštićena područja i režimi zaštite

U skladu sa Članom 28. Zakona o zaštiti prirode, područja koja imaju izraženu geološku, biološku, ekosistemsku i/ili predeonu raznovrsnost i koja su značajna kao staništa vrsta ptica i drugih migratornih vrsta značajnih u skladu sa međunarodnim propisima, mogu se proglašiti za zaštićena područja od opšteg interesa.

1.5.1 Vrste zaštićenih područja

Zaštićena područja su strogi i specijalni rezervat prirode, nacionalni park, spomenik prirode, zaštićeno stanište, predeo izuzetnih odlika i park prirode.

Strogi i specijalni rezervat prirode

Strogi rezervat prirode je područje neizmenjenih prirodnih odlika sa reprezentativnim prirodnim ekosistemima, namenjeno isključivo za očuvanje izvorne prirode, genskog fonda, ekološke ravnoteže, praćenje prirodnih pojava i procesa, naučna istraživanja kojima se ne narušavaju prirodna obeležja, vrednosti, pojave i procesi.

Specijalni rezervat prirode je područje sa neizmenjenom ili neznatno izmenjenom prirodom, od naročitog značaja zbog jedinstvenosti, retkosti ili reprezentativnosti, a koje obuhvata staniše ugrožene divlje vrste biljaka, životinja i gljiva, bez naselja ili sa retkim naseljima u kojima čovek živi usklađeno sa prirodom, namenjeno očuvanju postojećih prirodnih odlika, genskog fonda, ekološke ravnoteže, praćenju prirodnih pojava i procesa, naučnim istraživanjima i obrazovanju, kontrolisanim posetama i očuvanju tradicionalnog načina života.

Specijalni rezervat prirode može biti floristički, vegetacijski, faunistički, geološki, paleontološki, hidrološki i drugi.

U strogom i specijalnom rezervatu prirode zabranjeno je vršiti sve radnje i aktivnosti i obavljati delatnosti koje mogu narušiti svojstva zbog kojih su proglašeni zaštićenim područjem (branje i uništavanje biljaka, uznemiravanje, hvatanje i ubijanje životinja, uvođenje novih organskih vrsta, melioracija, razni oblici korišćenja, itd.).

Posećivanje strogog i specijalnog rezervata prirode u cilju obrazovanja može se vršiti na osnovu dozvole koju izdaje upravljač zaštićenog područja.

Mere zaštite strogog i specijalnog rezervata prirode bliže se određuju aktom o proglašenju zaštićenog područja.

Praćenje prirodnih pojava i procesa i naučna istraživanja vrše se na osnovu dozvole koju izdaje ministarstvo nadležno za poslove zaštite životne sredine i uz prisustvo upravljača.

Nacionalni park

Nacionalni park je područje sa većim brojem raznovrsnih prirodnih ekosistema od nacionalnog značaja, istaknutih predeonih odlika i kulturnog nasleđa u kome čovek živi usklađeno sa prirodom,

namenjeno očuvanju postojećih prirodnih vrednosti i resursa, ukupne predeone, geološke i biološke raznovrsnosti, kao i zadovoljenju naučnih, obrazovnih, duhovnih, estetskih, kulturnih, turističkih, zdravstveno-rekreativnih potreba i ostalih aktivnosti u skladu sa načelima zaštite prirode i održivog razvoja.

U nacionalnom parku dozvoljene su radnje i delatnosti kojima se ne ugrožava izvornost prirode, kao i obavljanje delatnosti koje su u funkciji obrazovanja, zdravstveno-rekreativnih i turističkih potreba, nastavka tradicionalnog načina života lokalnih zajednica, a na način kojim se ne ugrožava opstanak vrsta, prirodnih ekosistema i predela, u skladu sa zakonom i planom upravljanja koji donosi upravljač.

Određene delatnosti mogu se ograničiti radi očuvanja izvornosti prirode nacionalnog parka.

Šumama u nacionalnom parku gaziđuje pravno lice (javno preduzeće) koje upravlja nacionalnim parkom.

Šume u nacionalnom parku nisu obuhvaćene šumskim područjem.

Mere zaštite nacionalnog parka i način njegovog korišćenja bliže se određuju posebnim zakonom.

Spomenik prirode

Spomenik prirode je manja neizmenjena ili delimično izmenjena prirodna prostorna celina, objekat ili pojava, fizički jasno izražen, prepoznatljiv i/ili jedinstven, reprezentativnih geomorfoloških, geoloških, hidrografskih, botaničkih i/ili drugih obeležja, kao i ljudskim radom formirana botanička vrednost od naučnog, estetskog, kulturnog ili obrazovnog značaja.

Spomenik prirode može biti geološki (istorijskogeološko-stratigrafski, paleontološki, petrološki, sedimentološki, mineraloški, strukturnogeološki, hidrogeološki i drugi), geomorfološki, speleološki (pećina, jama i drugo), hidrološki (ceo ili deo vodotoka, slap, jezero, tresava i drugo), botanički (retki ili značajni primerci biljnog sveta, pojedinačno stablo ili skupina stabala, drvoredi, parkovi, arboreumi, botaničke bašte itd.).

Na spomeniku prirode zabranjene su sve radnje i aktivnosti koje ugrožavaju njegova obeležja i vrednosti.

Mere zaštite spomenika prirode i način njegovog korišćenja, bliže se određuju aktom o proglašenju zaštićenog područja.

Zaštićeno stanište

Zaštićeno stanište je područje koje obuhvata jedan ili više tipova prirodnih staništa značajnih za očuvanje jedne ili više populacija divljih vrsta i njihovih zajednica.

Cilj zaštite staništa je:

- zaštita ugroženih i retkih tipova staništa, ekosistema i/ili autohtonih divljih vrsta na nacionalnom i/ili međunarodnom nivou;
- obezbeđivanje povoljnog stanja populacija autohtone divlje vrste ili vrsta;
- omogućavanje nesmetanog odvijanja neke od životnih faza autohtonih divljih vrsta (mrešćenje, parenje, gnežđenje, podizanje mладунaca, prezimljavanje i drugo);
- zaštita krajnje ugroženih i ranjivih vrsta;
- omogućavanje protoka gena između populacija vrste;
- obezbeđivanje migratornih puteva i odmorišta;
- omogućavanje naučnih istraživanja, upravljanja populacijama i obrazovanja.

Na zaštićenom staništu zabranjene su radnje i aktivnosti kojima se ugrožava ili oštećuje jedan ili više tipova staništa.

Aktom o proglašenju zaštićenog staništa bliže se utvrđuje njegov značaj, namena i mere zaštite.

Predeo izuzetnih odlika

Predeo izuzetnih odlika je područje prepoznatljivog izgleda sa značajnim prirodnim, biološko-ekološkim, estetskim i kulturno-istorijskim vrednostima, koje se tokom vremena razvijalo kao rezultat interakcije prirode, prirodnih potencijala područja i tradicionalnog načina života lokalnog stanovništva.

Predeo izuzetnih odlika može biti prirodni predeo izuzetnih odlika i kulturni predeo izuzetnih odlika.

Prirodni predeo izuzetnih odlika je područje značajne biološko-ekološke i estetske vrednosti gde tradicionalan način života lokalnog stanovništva nije bitnije narušio prirodu i prirodne ekosisteme.

Kulturni predeo izuzetnih odlika je područje značajne predeone, estetske i kulturno-istorijske vrednosti koje se tokom vremena razvijalo kao rezultat interakcije prirode, prirodnih potencijala područja i tradicionalnog načina života lokalnog stanovništva.

U predelu izuzetnih odlika zabranjene su radnje i aktivnosti kojima se narušavaju primarne prirodne i stvorene vrednosti i karakter predela.

Mere zaštite, način obavljanja privrednih i tradicionalnih delatnosti i korišćenje prirodnih i stvorenih vrednosti u predelu izuzetnih odlika, bliže se utvrđuju aktom o proglašenju zaštićenog područja.

Park prirode

Park prirode je područje dobro očuvanih prirodnih vrednosti sa pretežno očuvanim prirodnim ekosistemima i živopisnim pejsažima, namenjeno očuvanju ukupne geološke, biološke i predeone raznovrsnosti, kao i zadovoljenju naučnih, obrazovnih, duhovnih, estetskih, kulturnih, turističkih, zdravstveno-rekreativnih potreba i ostalih delatnosti usklađenih sa tradicionalnim načinom života i načelima održivog razvoja.

U parku prirode nisu dozvoljene privredne i druge delatnosti i radnje kojima se ugrožavaju njegova bitna obeležja i vrednosti.

Mere zaštite, način obavljanja privrednih delatnosti i korišćenje prirodnih vrednosti u parku prirode, bliže se utvrđuju aktom o proglašenju zaštićenog područja.

1.5.2 Režimi zaštite

Na zaštićenom području mogu se uspostaviti režimi zaštite I (prvog) stepena, II (drugog) stepena i III (trećeg) stepena koji se utvrđuju aktom o proglašenju zaštićenog područja na osnovu studije zaštite kao stručno dokumentacione osnove za uspostavljanje zaštite.

Režim zaštite I stepena (stroga zaštita), sprovodi se na zaštićenom području ili njegovom delu sa izvornim ili malo izmenjenim ekosistemima izuzetnog naučnog i praktičnog značaja, kojom se omogućavaju procesi prirodne sukcesije i očuvanje staništa i životnih zajednica u uslovima divljine.

Režim zaštite I stepena:

- **zabranjuje** korišćenje prirodnih resursa i izgradnju objekata;

- **ograničava** radove i aktivnosti na naučna istraživanja i praćenje prirodnih procesa, kontrolisanu posetu u obrazovne, rekreativne i opštakulturne svrhe, kao i sprovođenje zaštitnih, sanacionih i drugih neophodnih mera u slučaju požara, elementarnih nepogoda i udesa, pojave biljnih i životinjskih bolesti i prenamnožavanja štetočina, uz saglasnost ministarstva nadležnog za poslove zaštite životne sredine.

Režim zaštite II stepena (aktivna zaštita), sprovodi se na zaštićenom području ili njegovom delu sa delimično izmenjenim ekosistemima velikog naučnog i praktičnog značaja i posebno vrednim predelima i objektima geonasleđa.

U II stepenu zaštite mogu se vršiti upravljačke intervencije u cilju restauracije, revitalizacije i ukupnog unapređenja zaštićenog područja, bez posledica po primarne vrednosti njihovih prirodnih staništa, populacija, ekosistema, obeležja predela i objekata geonasleđa, obavljati tradicionalne delatnosti i ograničeno koristiti prirodni resursi na održiv i strogo kontrolisan način.

Režim zaštite II stepena:

- **zabranjuje** izgradnju industrijskih, metalurških i rudarskih objekata, asfaltnih baza, rafinerija nafte, kao i objekata za skladištenje i prodaju derivata nafte i tečnog naftnog gasa, termoelektrana i vetrogeneratora, luka i robno-trgovinskih centara, aerodroma, uslužnih skladišta, magacina i hladnjača, vikendica i drugih porodičnih objekata za odmor, eksploraciju mineralnih sirovina, treseta i materijala rečnih korita i jezera, preoravanje prirodnih travnjaka, privredni ribolov, unošenje invazivnih alohtonih vrsta, izgradnju objekata za reciklažu i spaljivanje otpada i obrazovanje deponija otpada;
- **ograničava** regulaciju i pregrađivanje vodotoka, formiranje vodoakumulacija, melioracione i druge hidrotehničke radove, izgradnju hidroelektrana, solarnih elektrana i elektrana na bio-gas, objekata turističkog smeštaja, ugostiteljstva, nautičkog turizma i turističke infrastrukture i uređenje javnih skijališta, izgradnju objekata saobraćajne, energetske, komunalne i druge infrastrukture, stambenih i ekonomskih objekata poljoprivrednih gazdinstava, tradicionalno korišćenje kamena, gline i drugog materijala za lokalne potrebe, izgradnju ribnjaka, objekata za konvencionalno gajenje domaćih životinja i divljači, ribolov, lov, sakupljanje gljiva, divljih biljnih i životinjskih vrsta, gazdovanje šumama i šumskim zemljишtem, formiranje šumskega poljoprivrednih monokultura, unošenje vrsta stranih za divlji biljni i životinjski svet regije u kojoj se nalazi zaštićeno područje i primenu hemijskih sredstava.

Režim zaštite III stepena (proaktivna zaštita), sprovodi se na zaštićenom području ili njegovom delu sa delimično izmenjenim i/ili izmenjenim ekosistemima, predelima i objektima geonasleđa od naučnog i praktičnog značaja.

U III stepenu zaštite mogu se vršiti upravljačke intervencije u cilju restauracije, revitalizacije i ukupnog unapređenja zaštićenog područja, razvoj sela i unapređenje seoskih domaćinstava, uređenje objekata kulturno-istorijskog nasleđa i tradicionalnog graditeljstva, očuvanje tradicionalnih delatnosti lokalnog stanovništva, selektivno i ograničeno korišćenje prirodnih resursa i prostora uz potrebnu infrastrukturnu i drugu izgradnju.

Režim zaštite III stepena:

- **zabranjuje** izgradnju rafinerija nafte i objekata hemijske industrije, metalurških i termoenergetskih objekata, skladišta nafte, naftnih derivata i prirodnog gasa, unošenje invazivnih alohtonih vrsta i obrazovanje deponija;
- **ograničava** izgradnju drugih industrijskih i energetskih objekata, asfaltnih baza, objekata turističkog smeštaja i javnih skijališta, infrastrukturnih objekata, skladišta

industrijske robe i građevinskog materijala, vikendica, eksploataciju i primarnu preradu mineralnih sirovina, obrazovanje objekata za upravljanje otpadom, izgradnju naselja i širenje njihovih građevinskih područja, lov i ribolov, formiranje šumskih i poljoprivrednih monokultura, primenu hemijskih sredstava i druge radove i aktivnosti koji mogu imati značajan nepovoljan uticaj na prirodne i druge vrednosti zaštićenog područja.

Oko zaštićenog područja u slučaju potrebe, može se proglašiti i zaštitna zona. Režim zaštitne zone zaštićenog područja zabranjuje i ograničava radove i aktivnosti za koje se utvrdi da mogu imati značajan nepovoljan uticaj na biološku raznovrsnost, vrednosti geonasleđa i predela zaštićenog područja.

1.5.3 Ekološka mreža

Nacionalna ekološka mreža će saglasno članu 130. Zakona o zaštiti prirode biti utvrđena i postati deo evropske ekološke mreže NATURA 2000, nakon pristupanja Republike Srbije Evropskoj Uniji.

NATURA 2000 je osnovni program zaštite prirode u EU pokrenut sa ciljem da se očuva ili ponovo uspostavi povoljno stanje više od hiljadu ugroženih i retkikh vrsta, oko 230 prirodnih i poluprirodnih staništa i 28.500 ekološki značajnih oblasti.

Struktura i uspostavljanje ekološke mreže

Ekološku mrežu čine:

- ekološki značajna područja (zaštićena područja, nacionalni i međunarodno značajna staništa pojedinih vrsta),
- ekološki koridori (putanje i veze koje omogućavaju kretanje jedinki populacija i protok gena između ekološki značajna područja) i
- zaštitne zone oko ekološki značajnih područja.

Dokumentaciju za uspostavljanje ekološke mreže priprema Zavod za zaštitu prirode u saradnji sa drugim stručnim i naučnim institucijama.

Na osnovu predloga Zavoda, Vlada utvrđuje ekološku mrežu način njenog upravljanja i finansiranja.

Nakon utvrđivanja ekološke mreže, uloga Zavoda biće da vodi digitalnu bazu podataka za ekološku mrežu i da sa drugim stručnim i naučnim institucijama prati stanja ekološke mreže.

Zaštita i upravljanje ekološkom mrežom

Zaštita ekološke mreže obezbeđuje se sprovođenjem propisanih mera i metoda zaštite radi očuvanja biološke i predeone raznovrsnosti i održivog korišćenja i obnavljanja prirodnih resursa i vrednosti.

Područjem ekološke mreže koje je istovremeno i zaštićeno područje, upravlja upravljač tog zaštićenog područja.

Za upravljanje ekološki značajnim područjem i ekološkim koridorom, koje nije stavljeno pod zaštitu kao zaštićeno područje, Vlada na predlog Ministarstva životne sredine, rudarstva i prostornog planiranja, nadležnog organ autonomne pokrajine ili jedinice lokalne samouprave na čijoj se teritoriji nalazi deo ekološke mreže, može odrediti ili osnovati pravno lice.

Pravno lice kome je povereno upravljanje delom ekološke mreže, može doneti plan upravljanja ili propisati skup mera za očuvanje, obnavljanje i unapređenje njenog stanja.

1.6. Upravljanje zaštićenim područjima

Upravljanje zaštićenim područjem sprovodi se na osnovu akta o proglašenju zaštićenog područja i plana upravljanja zaštićenim područjem.

1.6.1 Uloga, prava i dužnosti upravljača

Zaštićenim područjem upravlja pravno lice – upravljač, koje ispunjava stručne, kadrovske i organizacione uslove za obavljanje poslova očuvanja, unapređenja, promovisanja prirodnih i drugih vrednosti i održivog korišćenja zaštićenog područja.

Upravljač može biti i preduzetnik ili fizičko lice ukoliko se radi o zaštićenom području male površine i većinskom privatnom vlasništvu na nepokretnostima.

Upravljač se određuje aktom o proglašenju zaštićenog područja.

Organ nadležan za donošenje akta o proglašenju može za potrebe upravljanja jednim ili više zaštićenih područja osnovati javno preduzeće, javnu ustanovu ili privredno društvo.

Obaveze upravljača

U upravljanju zaštićenim područjem, upravljač je dužan da:

- čuva zaštićeno područje i sprovodi propisane režime zaštite,
- unapređuje i promoviše zaštićeno područje,
- donosi plan upravljanja i akt o unutrašnjem redu i čuvarskoj službi,
- obeleži zaštićeno područje, granice i režime zaštite u skladu sa posebnim pravilnikom o načinu obeležavanja,
- osigura neometano odvijanje prirodnih procesa i održivog korišćenja zaštićenog područja,
- daje saglasnost za obavljanje naučnih istraživanja, izvođenje istražnih radova, snimanje filmova, postavljanje privremenih objekata na površinama u zaštićenom području i daje druga odobrenja u skladu zakonom i pravilnikom o unutrašnjem redu i čuvarskoj službi,
- obezbedi nadzor nad sprovođenjem uslova i mera zaštite prirode,
- prati kretanje i aktivnosti posetilaca i obezbeđuje obučene vodiče za turističke posete,
- vodi evidencije o prirodnim vrednostima i o tome dostavlja podatke Zavodu,
- vodi evidenciju o ljudskim aktivnostima, delatnostima i procesima koji predstavljaju faktor ugrožavanja i oštećenja zaštićenog područja i o tome dostavlja podatke zavodu i Ministarstvu,
- vodi evidenciju o nepokretnostima sa podacima od značaja za upravljanje zaštićenim područjem,
- u saradnji sa inspekcijom i organima bezbednosti sprečava sve aktivnosti i delatnosti koje su u suprotnosti sa aktom o zaštiti i predstavljaju faktor ugrožavanja i devastacije zaštićenog područja,
- donosi akt o naknadama,
- vrši i druge poslove utvrđene zakonom i aktom o zaštiti.

Ako upravljač utvrdi da je učinjen prekršaj ili postoji osnovana sumnja da je učinjeno krivično delo ili privredni prestup, ovlašćen je i dužan da podnese odgovarajuću prijavu ili zahtev za pokretanje prekršajnog postupka.

Ukoliko se u postupku nadzora nad radom, stručnog i inspekcijskog nadzora utvrdi da upravljač ne izvršava obaveze ustanovljene aktom o zaštiti, upravljanje zaštićenim područjem se oduzima i poverava drugom upravljaču.

Plan upravljanja i godišnji program upravljanja

Upravljač donosi plan upravljanja za period od deset godina.

Za određena zaštićena područja, kao što su pojedinačna stabla, drvoredi ili parkovi, aktom o proglašenju može biti predviđeno da se plan upravljanja donosi za kraći period.

Planom upravljanja određuje se način sprovođenja zaštite, korišćenja i upravljanja zaštićenim područjem, smernice i prioriteti za zaštitu i očuvanje prirodnih vrednosti zaštićenog područja, kao i razvojne smernice, uz uvažavanje potreba lokalnog stanovništva.

Pravna lica, preduzetnici i fizička lica dužna su da obavljaju delatnosti u zaštićenom području u skladu sa planom upravljanja.

Pre isteka perioda na koji se plan donosi analizira se njegovo sprovođenje i ostvareni rezultati, a ako je to potrebno može se vršiti njegova revizija.

Plan upravljanja treba da sadrži:

- prikaz glavnih prirodnih i stvorenih vrednosti, kao i prirodnih resursa;
- ocenu stanja životne sredine zaštićenog područja,
- pregled konkretnih aktivnosti, delatnosti i procesa koji predstavljaju faktor ugrožavanja zaštićenog područja,
- dugoročne ciljeve zaštite, očuvanja i unapređenja i održivog razvoja,
- analizu i ocenu uslova za ostvarivanje tih ciljeva,
- prioritetne aktivnosti i mere na zaštitu, održavanju, praćenju stanja i unapređenju prirodnih i stvorenih vrednosti,
- prioritetne zadatke naučnoistraživačkog i obrazovnog rada,
- planirane aktivnosti na održivom korišćenju prirodnih vrednosti, razvoju i uređenju prostora,
- prostornu identifikaciju planskih namena i režima korišćenja zemljišta,
- aktivnosti na promociji vrednosti zaštićenog područja,
- studijsku (istraživačku), programsku, plansku i projektну dokumentaciju potrebnu za sprovođenje ciljeva i aktivnosti,
- oblike saradnje i partnerstva sa lokalnim stanovništvom i drugim vlasnicima i korisnicima nepokretnosti,
- aktivnosti i mere na sprovođenju plana sa dinamikom i subjektima realizacije plana upravljanja i način ocene uspešnosti njegove primene,
- finansijska sredstva i druge materijalne prepostavke za izvršavanje poverenih poslova u upravljanju zaštićenim područjem i način njihovog obezbeđenja.

Na plan upravljanja nacionalnim parkom saglasnost daje Vlada po prethodno pribavljenim mišljenjima nadležnih ministarstava.

Na plan upravljanja zaštićenim područjem koje je proglašeno aktom Vlade saglasnost daje Ministarstvo životne sredine, rudarstva i prostornog planiranja, po prethodno pribavljenim mišljenjima nadležnih ministarstava.

Na plan upravljanja zaštićenim područjem koje je proglašeno aktom nadležnog organa autonomne pokrajine, odnosno nadležnog organa jedinice lokalne samouprave saglasnost daje organ nadležan za poslove zaštite životne sredine autonomne pokrajine, odnosno jedinice lokalne samouprave po prethodno pribavljenom mišljenju Zavoda.

Planovi upravljanja ostvaruju se godišnjim programima upravljanja, na koje saglasnost daje Ministarstvo, organ nadležan za poslove zaštite životne sredine autonomne pokrajine, odnosno jedinice lokalne samouprave.

Izveštaj o ostvarivanju godišnjeg programa za prethodnu godinu i godišnji program upravljanja za narednu godinu, upravljač dostavlja nadležnom organu do 15. decembra tekuće godine, a izveštaj o ostvarivanju plana upravljanja najkasnije 60 dana pre isteka perioda za koji je plan donet.

O predlogu plana upravljanja zaštićenim područjem upravljač je dužan da obavesti javnost.

Obaveštavanje javnosti podrazumeva javni uvid u predloženi plan.

Javni uvid traje 30 dana, a organizuje ga i sprovodi upravljač zaštićenog područja.

1.6.2 Pravilnik o unutrašnjem redu i čuvarskoj službi

Upravljač je dužan da obezbedi unutrašnji red i čuvanje zaštićenog područja u skladu sa pravilnikom o unutrašnjem redu i čuvarskoj službi koji donosi, uz saglasnost nadležnog organa.

Pravilnik za nacionalni park i zaštićena područja za koja akt o zaštiti donosi Vlada, upravljač donosi uz saglasnost Ministarstva životne sredine, rudarstva i prostornog planiranja.

Pravilnik za zaštićena područja za koja akt o zaštiti donosi nadležni organ autonomne pokrajine ili jedinice lokalne samouprave, upravljač donosi uz saglasnost nadležnog organa autonomne pokrajine, odnosno jedinice lokalne samouprave.

Pravilnikom o unutrašnjem redu i čuvarskoj službi utvrđuju se pravila za sprovođenje propisanog režima zaštite, a naročito:

- način ponašanja posetilaca i drugih korisnika pri kretanju, boravku i obavljanju poslova na zaštićenom području,
- način obavljanja delatnosti pri korišćenju prirodnih resursa i prostora za izgradnju objekata,
- mesta, površine i objekti u kojima se zbog očuvanja divljih biljaka i životinja i drugih vrednosti ograničava kretanje ili zabranjuje i ograničava obavljanje određenih radnji, kao i trajanje tih mera;
- vrste divljih biljaka i životinja čije je korišćenje, odnosno branje, sakupljanje i izlov ograničeno, kao i način i uslovi obavljanja tih radnji; • uslovi zaštite prilikom obavljanja naučnih istraživanja i obrazovnih aktivnosti;
- mesta i uslovi za odlaganje otpada;
- način održavanja urednosti i čistoće zaštićenog područja;
- postupak izdavanja saglasnosti i drugih akata korisnicima od strane upravljača;
- način i organizacija čuvarske službe, čuvanja zaštićenog prirodnog dobra, oprema i sredstva neophodna za čuvanje i održavanje;

- način sprovođenja preventivnih mera zaštite od požara, drugih elementarnih nepogoda i udesa.

2. Održivi razvoj turizma u Srbiji i BiH

Srbija i Bosna i Hercegovina su učestvovali u potpisivanju i obavezale su se na sprovođenje dokumenata: „Agenda 21“ (Rio de Žaneiro 1992. godine), Plan za implementaciju, tačka 41. „Samit Rio+10“, (Johannesburg, Južna Afrika 2002. godine).

Održivo upravljanje prirodnim vrednostima i zaštita životne sredine

Održivo upravljanje prirodnim vrednostima i zaštita životne sredine ostvaruju se:

- donošenjem i sprovođenjem odluka kojima se obezbeđuje uravnoteženost između zaštite životne sredine i ekonomskog razvoja kroz integraciju zaštite životne sredine u sve sektorske politike;
- planiranjem i održivim korišćenjem prirodnih resursa, dobara i energije.

U Strategiji privrednog razvoja Srbije do 2010. godine, navodi se: „Savremeni razvoj turizma se, pre svega temelji na izvornom kvalitetu prostora i resursa. Iz tih razloga, a naročito zbog obezbeđenja osnove sopstvenog i dugoročno održivog razvoja, turistička privreda mora imati kao prioritetan zadatak zaštitu, unapređenje i racionalno korišćenje prostora i resursa.“

Karakteristike teritorije Srbije odnosno njene prirodne i stvorene vrednosti, veoma su dobar model za savremeni koncept održivog turizma. Srbija poseduje tradicionalne programe banjskog, planinskog, seoskog turizma, mada još uvek robuje stereotipu "potpunog statičkog odmora". Međutim, svojom raznovrsnošću potencijala, Srbija može u potpunosti ispuniti savremene zahteve aktivnog turizma i može se predstaviti kroz "1000 turističkih programa za 1000 turističkih destinacija" u skladu sa održivim razvojem i očuvanjem ekološki zaštićenih prostora.

Održivi turizam uključuje aktivnosti koje imaju neznatan negativan uticaj na životnu sredinu. Nažalost, u Srbiji i BiH je evidentan nedostatak odgovarajuće infrastrukture, koja bi podržala razvoj održivog turizma, uključujući i eko-turizam.

Eko-turizam

U Nacionalnoj strategiji održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara Republike Srbije (2011.) navodi se: „lako se eko-turizam smatra jednim od prioritetnih mera za obezbeđivanje dodatnih izvora finansiranja zaštićenih područja, i dalje nisu izrađeni podzakonski akti kojima bi se ovo pitanje detaljno regulisalo“.

Dodatni problem predstavlja i nedostatak kapaciteta i obučenosti administracije u zaštićenim područjima za strateško planiranje i razvoj i primenu dodatnih izvora finansiranja, pored uobičajene eksploatacije resursa (kao što je šumarstvo), što bi između ostalog uključivalo: finansijsku analizu zaštićenih područja na nacionalnom nivou, unapređenje i osavremenjivanje planova upravljanja zaštićenih područja, razvoj i ažuriranje finansijskih planova pojedinačnih zaštićenih područja, identifikaciju potencijalnih područja za razvoj ekoturizma u zaštićenim područjima i uvođenje mera za razvoj ekoturizma u planove upravljanja zaštićenim područjima i sl.“

Takođe nedostaje efikasno i adekvatno planiranje upravljanja otpadom u turističkim mestima, u funkciji što manjeg negativnog uticaja turističkih aktivnosti na životnu sredinu. Poseban akcenat potrebno je staviti na "razvoj ekološki prijateljskih" tehnologija.

Globalna platforma za promene postavljena je kroz dokumenta kao što su „Globalni kodeks etike u turizmu“ Svetske turističke organizacije, Smernice za održivi turizam Kanade, Deklaracija o eko-turizmu iz Kvebek-a, „Preporuke za razvoj održivog turizma u osetljivim područjima“ Direktive za očuvanje biodiverziteta i dr.. Oni ukazuju na novu paradigmu razvoja turizma: delatnosti koja je u svom planiranju multisektorska, maksimizira lokalno blagostanje, doprinosi održivom upravljanju u domenu životne sredine i omogućava kulturnu razmenu i dovodi do neophodnog dijaloga na svim nivoima - nacionalnom, prekograničnom i međunarodnom.

U politici razvoja turizma kao nezaobilaznog i značajnog sektora, Srbija i Bosna i Hercegovina moraju napraviti snažan i kvalitetan zaokret prema novom pristupu usklađivanja turističkog razvoja koji minimalno ugrožava životnu sredinu. Definisanje razvoja održivog turizma predstavlja dobru osnovu za unapređenje međusektorske i prekogranične saradnje u svim domenima i na svim nivoima, uz skretanje pažnje na vrednosti koje klasični turizam nije valorizovao na pravi način (zaštićena područja, kulturno nasleđe itd.)

Uloga ekoloških nevladinih organizacija (ENVO) danas u Srbiji i BiH dobija na značaju u funkciji posrednika između institucija i javnog mnjenja u najširem smislu, na liniji sprovođenja ciljeva strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara. Ova funkcija je samo jedna od mnogih u širokom rasponu mogućeg delovanja ENVO orijentisanih ka zaštiti prirode i razvoju eko-turizma u zaštićenim područjima.

„Globalno selo“ - Globalizacija i kulturni identitet

- Globalizacija je pojava koja inicira nove organizacijske, privredne i brojne druge procese savremenog svijeta.
- Globalizacija se shvata kao dio novog svjetskog poretku, kao sposobnost prilagođavanja novim strukturama.
- Globalizacija je proces koji je nezavisан u odnosu na volju samih sudionika u njemu.

Taj proces sve mijenja, pa tako i međunarodni turizam, te pojačava konkureniju između turističkih mesta i regija. Tržiste doživljava enormni rast,javljuju se nove destinacije, nastale su velike turističke kompanije koje posluju nezavisno o državama i imaju svoje ispostave širom svijeta.

Zahvaljujući novim tehnologijama takve kompanije nude standardizirane i homogene proizvode. Elektronski kanali informacija imaju sve veću ulogu i omogućavaju da proizvodi i cijene budu transparentni i dostupni na svjetskoj razini.

To nadmetanje donekle je ublaženo jedinstvenošću različitih atrakcija. Pokazalo se da destinacija može opstati u uslovima međunarodne konkurenkcije samo ako je oblikovana na određenoj specifičnosti tog područja. Takođe, vrlo je bitno da posjeduje zadovoljavajuću infrastrukturu, smještajne kapacitete, ekološku svjesnost itd.

Turizam i industrija putovanja se u posljednjoj dekadi sve više internacionalizovala. Razvoj masovnih medija i transporta povećao je mobilnost ljudi i doveo ih u kontakt sa kulturno različitim društvima. Danas globalizacija povezuje mnoge različite kulture.

Rast potražnje za putovanjima u inostranstvo stvara mnogo prilika za kontakt među kulturama i nudi obilje izvanrednih prilika za povećanje razumjevanja među ljudima različitih gradova, zemalja i kontinenata. Kvaliteta socijalnog kontakta između kulturno različitog lokalnog stanovništva i turista imati će u budućnosti sve značajniju ulogu u stvaranju turističkog doživljaja i percepcije posjećene destinacije.

Turizam od kulturno različitih društava očekuje međusobno razumjevanje i poštovanje. Kulturne razlike povećavaju privlačnost turističkog proizvoda i destinacije.

Mnogi ljudi odlaze u posjetu stranim destinacijama kako bi upoznali i doživjeli različite životne stilove, tradicije i običaje. Njihova putovanja su motivisana kulturnom posebnošću stranih turističkih proizvoda.

Očuvati vlastiti lokalni kulturni identitet, a istovremeno pripadati globalnoj zajednici, trebao bi biti cilj svake turističke destinacije. Bez postojanja kulturne raznolikosti, turistička motivacija i želja za putovanjem bi se mogla izgubiti.

Urbanizacija i tehnološki razvoj sve jače umanjuju autentičnost turističkog doživljaja, tako da turistima postaju sve privlačnija iskustva koja su drugačija i specifična.

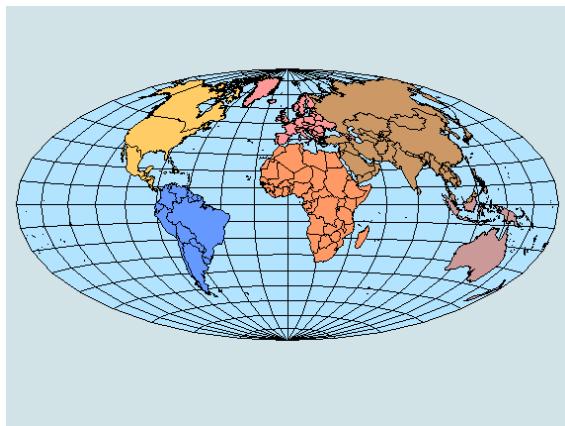
Globalna kultura koja svojim standardizovanim proizvodima zamjenjuje tradicionalne lokalne kulture, umanjuje posebnost turističke destinacije. Globalizacija koja mijenja lokalnu kulturu uništava upravo one aspekte koji motivišu ljude za putovanja.

Kako turističke destinacije postaju sve homogenije i srodnije te počinju sve više nalikovati jedna drugoj, turisti počinju tražiti doživljaj koji je autentičan i drugačiji.

U tom smislu, ne postoji „svjetska kultura“ tj. odumiranje potrebe za putovanjem u neku autentičnu destinaciju, već se, naprotiv, otvara mnoštvo mogućnosti i šansi za izlazak na međunarodno tržiste i predstavljanje novih turističkih proizvoda.

To znači da svaka destinacija mora tražiti svoj način prezentacije koji ističe njenu posebnost i jedinstvenost, jer bez raznolikosti i kulturne posebnosti turizam nema budućnosti.

Treba naglasiti da se pozitivni učinci globalizacije na turizam najviše vide kroz povratak svojim korijenima i stvaranje novih vrijednosti, te kroz minimiziranje eventualno negativnih viđenja i mišljenja na domaće običaje, kulturu i sl.

Globalno
Prikladnost
Međunarodni standardi udobnosti i kvalitete
Lokalno
Jedinstvenost
Integracija elemenata tipičnih za lokalnu sredinu u turističke proizvode

Odnos globalnog i lokalnog

Odnos globalnog i lokalnog

Na osnovu gore navedenih činjenica, razvojni scenario za formiranje turističkog tržista grada Stoca sa njegovom okolicom izgleda kako je prikazano u narednoj tabeli.

PRIMJER: RAZVOJNI SCENARIO TURIZMA GRADA STOCA, BIH

Vizija:

- Svjedočanstvo bogatstva kulturno-historijske baštine – civilizacija koja traje u očuvanom prirodnom okolišu.

Pozicioniranje:

- Odredište sa kulturnim i prirodnim vrijednostima svjetskog značaja.

Ciljna tržišta:

Osobe motivirane kulturom, historijom, prirodom, pejzažem... Turisti istraživači.

Evropsko tržište, tržište zemalja u neposrednom okruženju, domaće tržište.

Ciljevi:

- Valorizacija naslijeđa uz neophodnu obnovu i kvalitetniju zaštitu
- Unaprijeđenje kvalitete života lokalnog stanovništva
- Otvaranje mogućnosti za razvoj malog i srednjeg biznisa neposredno i posredno u funkciji turizma
- Turizam kao dodatna ekonomska aktivnost

Mjere i programi:

- Osigurati sredstva za rekonstrukciju i zaštitu spomenika i kulturno-historijskog naslijeđa
- Podsticati sistem zaštite okoliša i suzbijanje ekoloških onečišćenja
- Podsticati kreativnost, kadrovsко osposobljavanje i poduzetnički duh zaposlenih u turizmu i komplementarnim djelatnostima
- Podsticati multidestinacijski proizvod

Stvaranje turističkog aranžmana od strane agencije kroz više faza:

- određivanje okvirnog programa
- izbor ponuđača usluga i sklapanje ugovora o uslugama s dobavljačima
- sastavljanje kalkulacije i utvrđivanje prodajne cijene aranžmana
- objavljivanje programa na tržištu
- organizacija prodaje
- buking (uknjižba)
- realizacija aranžmana
- obračun aranžmana

Izvor : Wigwam Travel & Consulting d.o.o. Sarajevo, 2011

Šta je eko-turizam i koji su mu pojedinačni ciljevi?

Definicija eko-turizma (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources - IUCN) je "ekološki temeljeno putovanje u relativno nenarušene prirodne krajeve, u cilju uživanja i prihvatanja prirode (kao i ukomponiranih kulturnih karakteristika), koje potiče zaštitu, ima vrlo mali negativni uticaj od posjetitelja i osigurava dobrobit za lokalno stanovništvo".

Po preporukama sa Kongresa Svjetskih parkova 2003. godine eko-turizam treba:

-Pokretati zaštitu prorodnih vrijednosti i biti oslonac zaštićenim područjima. Zaštita prirodnih vrijednosti i biodiverziteta i inventariziranje stanja biljnog i životinskog svijeta se u Bosni i Hercegovini postavlja kao imperativ, posebno u ovom trenutku. Programska aktivnost u ovoj oblasti je: pokretati akcije za zaštitu spomenika prirode, geoloških ili fiziografskih formacija i zona koje su prebivališta ugroženih vrsta životinja i biljaka, znamenita mjesta prirode, unapređenje okoline i ambijentalnih vrijednosti.

-Sadržavati edukacijske i interpretacijske karakteristike. Bitna prepostavka za stvaranje turističkog proizvoda čine interpretativne "priče" vezane za lokalitet koji se podržava, a koje na jednostavan i shvatljiv

način mogu kod potencijalnog posjetioca da isprovociraju poželjnu dozu radoznalosti koja opet može opravdati posjetu tom lokalitetu. Adekvatna «priča», boravak turiste čini sadržajnjim i kvalitetnijim.

Uz stvaranje «priče», valja izdavati ovlaštenja za korištenje eko-znaka koje bi vodilo povećanju educiranja proizvođača o važnosti zadržavanja tradicionalnog načina proizvodnje uz moguća poboljšanja. Veoma važna je promocija svijesti da razvoj eko-turizma doprinosi razvoju ruralnih područja i zaštiti ukomponiranih kulturnih i prirodnih vrijednosti regiona.

Na toj liniji su festivali sela (trešnje, jabuke, grožđa, meda...), ljetne akcije na području općina, a posebno akcije na jačanju veza sela sa gradovima i turističkim kapacitetima koji se izgrađuju na planinama.

-Ohrabrvati uključivanje malog lokalnog poslovnog sektora i dostavljača. Važno mjesto u stvaranju eko-turističkog proizvoda imaju prerađivači i poljoprivredni proizvođači u smislu poticanja na razvoju proizvodnje za potrebe ciljanih potrošača (hoteli, moteli, pansioni, restorani...). Identifikacija proizvođača i popis proizvedenih količina, izrada agri-turističkih vodiča i dr. potiče stvaranje mreže poljoprivrednih dostavljača i otkupnih stanica. U funkciji ohrabrvanja malog lokalnog poslovnog sektora je osnivanje zadružna i zadružnih mini prodavnica.

-Sadržavati tradicionalnu poljoprivredu, prirodne vrijednosti i kulturno nasljeđe. U ovoj preporuci kao pojedinačnom cilju valja vidjeti rad na promociji osnovnih načela ekološke poljoprivrede, kao i poticanje proizvodnje na tradicionalan način. To podrazumijeva rad na identificiranju načina i vrste poljoprivredne proizvodnje tretiranog regiona i njene selekcije na osnovu uočenih potreba, klimatskih i drugih uvjeta potrebnih za poljoprivrednu proizvodnju, poticanje proizvodnje gastronomskih proizvoda sa brandom, kao što su tradicionalno regionalno kuharstvo, suho meso, sirevi, vino, rakije, voćarstvo, ribogojilišta, ljekovito bilje, med, konzervirane šumske gljive i šumski plodovi... u cilju boljeg plasmana i otkupa.

Zakonska zaštita prirodnih vrijednosti jednom od kategorija zaštite prirode, nesporno jača brand poljoprivrednih proizvoda proizvođača u perifernoj zoni zaštićenog područja. Hrana je elemenat kulturnog nasljeđa i identiteta, kulinarska kulturna proizvodnja i tradicija su osnove za buduće standarde proizvodnje, autentičnost i razabiranje ukusa su povratak regionalizaciji nasuprot globalizaciji. Zaštita pejzaža, autohtonih kultura, arhitekture... je bitna za realiziranje ideje poboljšanja stanja okoline.

-Poticati održivi razvoj i veze sa konvencionalnim turizmom. Održivi razvoj podrazumijeva očuvanje okoliša, očuvanje kulturnih i prirodnih vrijednosti u najširem smislu, ali taj razvoj takođe valja da ima za cilj stvaranje eko-turističke ponude kao neophodne veze sa konvencionalnim turizmom mediteranske obale (Neum i obala Dalmacije i južnog Jadrana...), urbanih centara, sakralnim i banjskim turizmom i ponudom zimsko-sportskih centara koji nastaju na planinama Vlašić, Kupres, Jahorina, Bjelašnica-Igman, Čvrsnica...). Poruka je da svi kapaciteti konvencionalnog turizma više koriste proizvode hrane i pića iz Bosne i Hercegovine sa regionalnim brandom, da svoju turističku ponudu stalno obogaćuju programima koji promoviraju kulturne i prirodne vrijednosti svoga okruženja, odnosno programima koji podržavaju vezu sa selom i njegovom ponudom.

Profesor Univerziteta u Oregonu Gregori Ringer ocjenio je (2004) da Crna Gora treba da razvija alternativni turizam i iskoristi svoja prirodna bogatstva.

Jedna od grana turizma koji naglo raste je zdravstveni turizam i povećava se potrošnja organske hrane po restoranima.

Za eko-turizam je naglasio da je to oblast koja bilježi rast od 40% u posljednjih 10 godina u Sjevernoj Americi i Zapadnoj Evropi.

Prema podacima Svjetske turističke organizacije - WTO, klijentela u eko-turizmu (parkovi prirode, zone divljine, kulturna baština, ruralni turizam, alternativni turizam...) troši 283 EUR na dan dok putuje, za razliku od konvencionalne klijentele koja traži klasičnu uslugu (sunce-more-plaža i hotelske resorte sa kategorijama do 5, luksuzne kruzere...) i koja troši maksimalno 158 EUR dnevno.*

Naveo je i podatak da skoro 75% eko-turista potroši između četiri i osam hiljada EUR na putovanju, a da ih 26% potroši više od 8.000 EUR!

Veoma je važna prezentacija putem interneta, jer ta klijentela putuje samostalno (40% preko tur-operatora).

U Sarajevu je u oktobru 2005. godine, održana II Regionalna konferencija o turizmu na inicijativu i podršku

vlada Japana, Bosne i Hercegovine i UNDP.

Jens Toyberg-Frendzen, Rezidentni predstavnik UNDP-a u BiH je rekao: »Danas svi shvaćaju da turizam može igrati važnu ulogu u stvaranju prihoda i otvaranju radnih mesta. Međunarodni turizam je jedan od načina putem kojeg su zemlje u razvoju uspjele da povećaju svoje učešće u globalnoj ekonomiji.

Turizam ima veliki potencijal u unapređenju ekonomskog rasta i investicija na lokalnom nivou. On unapređuje male biznise kao što su poljoprivreda, proizvodnja hrane, sportski kompleksi i mladi privrednici, koji su samo neki od velikog broja ostalih korisnika.

Održivi turizam, također, može značajno doprinijeti razvoju ruralnih područja, unapređujući osnovnu infrastrukturu u udaljenim mjestima. Povećavajući svijest o bogatom naslijeđu svih kultura, turizam može da doprinese boljem razumijevanjem između zajednica te pomogne u stvaranju duha pomirenja koje je veoma bitno za razvoj.

Regionalna saradnja na promociji turizma i jačanje partnerstva između javnog i privatnog sektora, važnost ciljanog i kreativnog marketinga, uključivanje omladine i promocija malih i srednjih preduzeća su glavne tačke naših aktivnosti».- zaključuje predstavnik UNDP-a u BiH.

Izvor : Wigwam Travel & Consulting d.o.o. Sarajevo, 2011

PREDLOG DEKLARACIJE

**Ekološke NVO u prekograničnom programskom području
Srbije i Bosne i Hercegovine
okupljene oko ideje IPA projekta „Unapređenje upravljanja zaštićenim prirodnim
dobrima u prekograničnom području SRB-BiH „,
sa ciljem jačanja sopstvene uloge u upravljanju zaštićenim područjima,
prihvataju svoju odgovornost
za pomoć zaštiti životne sredine i prirodnih resursa i razvoju eko-turizma
kroz sprovođenje ovih
**SMERNICA ZA INTEGRISANO UPRAVLJANJE PRIRODNIM RESURSIMA
I RAZVOJ EKO TURIZMA U ZAŠTIĆENIM PODRUČJIMA,**
putem svoje Mreže i Deklaracije,
u saradnji sa ostalim nosiocima interesa u zaštiti prirode i turizmu,
pre svega na nivou lokalnih samouprava.**

Protect the nature

Greening the management of protected areas
in SRB-BIH cross-border region

3. Smernice za ekološke nevladine organizacije (ENVO)

- Stručno jačati članove NVO za konkretnе oblasti i aktivnosti na zaštićenim područjima;
- Stručno jačati članove NVO za uspostavljanje monitoringa na zaštićenim područjima i potencijalnim ekološkim mrežama;
- Formirati volonterske službe koje bi u dogovoru sa upravljačima pomagale čuvarima u čuvanju zaštićenih područja;
- Podsticati akcije koje bi se sprovodile sa upravljačima i lokalnim stanovništvom na uređenju zaštićenih područja (uklanjanje otpada, čišćenje korita reka, uništavanje invazivnih vrsta, ishrana divljači, postavljanje oznaka, uređenje pešačkih staza itd.)
- Preuzimati uloge posrednika u konfliktnim situacijama između upravljača, korisnika resursa i lokalnog stanovništva;
- Imati aktivan odnos prema sredstvima informisanja radi sprečavanja degradacije zaštićenih područja što podrazumeva i alarmiranje javnosti, kada su u pitanju nezakonite radnje na zaštićenim područjima;
- Organizovati pritisak na donosioce odluka (na državnom, regionalnom i lokalnom nivou) radi sprečavanja degradacije prirodnih vrednosti i zaštićenih područja;
- Učestvovati u edukaciji različitih ciljnih grupa, a naročito dece i omladine, o značaju očuvanja prirodnih vrednosti i zaštićenih područja;
- Negovati i promovisati tradicionalne kulturno-istorijske i duhovne vrednosti područja;
- Negovati i promovisati tradicionalne delatnosti, običaje i manifestacije;
- Aktivno učestvovati u obuci lokalnog stanovništva u razvoju seoskog turizma i proizvodnji tradicionalne, zdravstveno bezbedne hrane;
- Formirati volonterske službe vodiča kroz zaštićena područja
- Sarađivati i delovati na ostale subjekte u turizmu u pravcu održivog razvoja turizma u skladu sa posebnim smernicama za turističke agencije, turiste i posetioce, turističke organizacije, državnu upravu i lokalnu samoupravu i ugostiteljsku delatnost.

Primer jednog kodeksa ekoloških nevladinih organizacija prikazan je na sledećoj stranici.

4. Primer kodeksa ekoloških nevladinih organizacija

KODEKS EKOLOŠKIH NEVLADINIH ORGANIZACIJA

PREAMBULA

Ekološke nevladine organizacije ("Vojvođanska zelena inicijativa", Novi Sad; UG "Škola za opstanak", Beograd; "ZOOE", Vršac; EU "Avalon Vršac", "Ekopolis", Niš; "Nepušački edukativni centar-RP", Kragujevac; UG "Ante", Sombor; EU "Hrast", Krivaja; KC "Stela", Bačka Palanka i Udruženje eko novinara "Eko vest", Novi Sad) ovaj Kodeks donose kao standard postupanja i delovanja ekoloških nevladinih organizacija koje za cilj imaju zaštitu životne sredine, ekologije i promocije održivog razvoja.

Dužnost je ekoloških nevladinih organizacija, potpisnica Kodeksa, da slede principe sadržane u Kodeksu i da se suprotstavljaju svim pritiscima da te principe krše. Kodeks preporučuje ekološkim nevladnim organizacijama da budu solidarne sa drugim nevladnim organizacijama.

Za primenu ovog Kodeksa odgovorne su ekološke nevladine organizacije - potpisnice.

I DELOVANJE U SKLADU SA MISIJOM I CILJEVIMA

1. Obaveza je ekoloških nevladinih organizacija da postupaju i deluju u skladu sa misijom i ciljevima zbog kojih su i osnovane.
2. Ekološke nevladine organizacije moraju ostati nevladine, neprofitne, nezavisne i nepolitičke.
3. Ekološke nevladine organizacije ne mogu davati podršku ni jednoj političkoj partiji.

II NEZAVISNOST EKOLOŠKIH NVO

1. Ekološke nevladine organizacije treba da se suprotstave svakom pritisku na slobodno obavljanje svojih delatnosti koja je u skladu sa očuvanjem životne sredine, prirode i principima održivog razvoja. Ekološke nevladine organizacije postupaju i deluju u skladu sa ciljevima određenim u svojim statutima.
2. Ekološke nevladine organizacije moraju ostati nezavisne i ne smeju dozvoliti da ekonomski ili politički uticaj donatora izmeni pravac delovanja i postupanja od onog koji je definisan statutom pojedinačnih ekoloških NVO.

III ODGOVORNOST EKOLOŠKIH NVO

1. Ekološke nevladine organizacije su odgovorne građanima. Tu odgovornost ne smeju da podrede interesima drugih, a posebno ličnim interesima osnivača, donatora, vlade i drugih državnih organa.
2. Ekološke nevladine organizacije se moraju suprotstaviti svima koji uništavaju životnu sredinu, krše ljudska prava ili se zalažu za bilo koju vrstu diskriminacije, govor mržnje i podsticanje nasilja.
3. Ekološke nevladine organizacije treba da poštuju princip solidarnosti.

IV EKOLOŠKA BUDNOST

1. Ekološke nevladine organizacije treba da reaguju na svaki ekološki incident, neodgovornost ili nepažnju pojedinca, zajednice ili države.
2. Ekološke nevladine organizacije treba da prikupljaju informacije iz oblasti ekologije i zaštite životne sredine iz što više dostupnih izvora.
3. Ekološke nevladine organizacije će se boriti protiv manipulisanja i prikrivanja informacija koje bitno mogu da utiču na stav javnosti o nekom ekološkom problemu.

V EKOLOŠKE NVO I MEDIJI

1. Pravo i obaveza ekoloških nevladinih organizacija je da informišu javnost.
2. Važno je imati pošten i iskren odnos sa medijima.
3. Svaka objavljena informacija o aktivnostima ekoloških nevladinih organizacija je korisna.
4. Ne treba praviti diskriminaciju među medijima, jer su svi potrebnii u cilju pravovremenog i verodostojnog obaveštavanja građana o aktivnostima na zaštiti životne sredine.
5. Bitno je ostvariti kvalitetnu komunikaciju između ekoloških nevladinih organizacija i medija.

VI AKTIVNOSTI, INFORMACIJE, TERENSKI RAD

1. Pravo je i obaveza ekoloških nevladinih organizacija da od državnih i drugih institucija kontinuirano traže informacije za koje smatraju da su od interesa za zaštitu životne sredine i da u tome istrajavaju.
2. Ekološke nevladine organizacije u interesu ostvarivanja ciljeva zaštite životne sredine treba da prikupljaju materijalne dokaze za svoje tvrdnje i delovanje.
3. U prikupljanju informacija, dokumenata, zvučnih i video zapisa ekološke nevladine organizacije koristiće raspoloživa sredstva.

VII ZAŠTITA EKOLOŠKIH NVO

1. Ekološke nevladine organizacije koje se pridržavaju ovog Kodeksa uživaju podršku i zaštitu od strane ekoloških organizacija potpisnica ovog Kodeksa.
2. Ekološke nevladine organizacije koje se pridržavaju principa ovog Kodeksa imaju pravo da traže pravnu, moralnu i nematerijalnu pomoć u zaštiti od nasilja, pretnji, uvreda i drugih posledica zbog obavljanja svoje delatnosti na zaštiti životne sredine.
3. Svako ko smatra da je neka od ekoloških nevladinih organizacija povredila odredbe ovog Kodeksa, može se obratiti potpisnicama Kodeksa ekoloških nevladinih organizacija i zahtevati da se utvrdi istina i objavi u medijima.

Kodeks je usvojen u Vrdniku, 25.11. 2006. godine.

Aktivnosti u prirodi kao moguća buduća djelatnost NVO-a u Programskom području

"Avanturistički i ekstremni, ali ne više efemerni" – u ovome trenutku je jedina konstatacija oko koje se slažu svi akteri u polemici o novom društvenom fenomenu, oličenom u rastućoj popularnosti avanturističkih aktivnosti i ekstremnih sportova širom svijeta.

Preciznih podataka o broju onih koji se aktivno bave ispitivanjem granica sopstvenih psihofizičkih sposobnosti i izdržljivosti još nema, ali su neki uočeni trendovi nesporni: broj pristalica ubrzano raste, naročito među mladima, u pitanju je globalni fenomen i životna filozofija koja pretenduje na formiranje sopstvenih vrijednosti, smisla i načina egzistencije" - Economist online.

Koji su to sve potencijali i resursi, zanimljivi za razvoj tzv. alternativnog turizma, a koji se nedovoljno ili nikako ne iskorištavaju ?

Tu spada svakako grupa tzv. aktivnosti u prirodi i ekstremnih sportova.

Aktivnosti u prirodi kao turistička atrakcija su planinarenje, rekreativno dugo hodanje, zimski sportovi (alpsko i nordijsko skijanje, snowboarding, hodanje na krpljama, turno skijanje, sankanje...), kayak i canoe safari, rafting na rijekama, planinski biciklizam, orijentaciono trčanje kroz prirodu, splavarenje...

Ekstremni sportovi kao što su climbing, paraglajding, zmajarenje, ronjenje, špiljarstvo, pustolovni pohodi... su odavno trendovi koji privlače brojne poklonike u potrazi za novim destinacijama.

Ključna odlika ovih disciplina je individualnost, jer se učesnik oslanja isključivo na svoje sposobnosti. To zahtijeva razvijanje lične odgovornosti, prvenstveno za sopstveni život, a potom za ostvarivanje svoga cilja. Slobodnim penjanjem želi se da dokaže da ne postoji tačka na planeti koja je nedostupna, a paraglajder želi da barem nakratko izbjegne zakonu zemljine teže.

U našem dinarskom prostoru nesporno postoje sjajni eko-turistički potencijali. Velike površine pod pašnjacima i šumama omogućavaju razvoj posebnog oblika pješačkog turizma. Taj oblik eko-turizma ne zahtijeva velike investicije za razvoj. Potrebno je planski urediti staze i seoske puteve. Turističko pješačenje je izuzetno razvijeno u Evropi, a u našim poslijeratnim siromašnim godinama se nudi kao vid rekreacije koji može imati svjetlu budućnost. Svake godine oko 35 miliona ljudi u svijetu koristi odmor pješačeći nekim od eko-turističkih itinerera.

Razvojem pješačke rekreacije bi se na najbrži način turistički valorizirala široka područja BiH. Istraživanja pokazuju da se turisti najviše zanimaju za posjete već zaštićenim dijelovima prirode (NP, Parkovi prirode...). Zbog toga se prije zakonske zaštite obavljaju mnogobrojne organizacijske pripreme za prihvat budućih posjetilaca, u smislu obezbeđivanja sigurnog boravka u zaštićenim prostorima.

Turizam je sklon stihiji. Iz tih razloga, današnjeg motoriziranog turistu valja vidjeti ne samo kao glavni razlog upotrebe zaštićenog prostora, već i kao glavnog zagađivača i opasnost za taj prostor.

Modni trend kao saveznik

Suština aktivnosti u prirodi i ekstremnih sportova nije u pukoj potrazi za avanturom već u idealu potpune slobode, vjerovanju da su snovi ostvarivi i da za čovjeka, samo ako ima dovoljno hrabrosti i postojanosti ne važi riječ - nemoguće.

Valja reći da upražnjavanje takvih aktivnosti poprilično košta.

Počevši od odjeće koja se proizvodi isključivo od novih materijala uključujući i prateću opremu. Tu je i najnovija informaciono-komunikaciona oprema koja omogućava onome ko može da plati i medijske prenose sa lica mjesta. Mnoge velike svjetske kompanije posao zasnivaju upravo na ovoj vrsti proizvodnje.

Osmišljeni marketing velikih multinacionalnih kompanija koje proizvode odjeću, obuću i prateću opremu za ove djelatnosti, stvorio je svojevrsni modni trend, po kojem se prepoznaje "nova zdrava elita". Najskuplja

ponuda turističkih agencija je upravo ona koja se dodiruje sa duhom avanturizma, aktivnosti u prirodi i ekstremnih sportova.

Skoro da je danas (2011) nemoguće pobrojati sve poznate aktivnosti u prirodi kao i napraviti razliku između aktivnosti u prirodi, avanturičkih aktivnosti i ekstremnih sportova.

"Pojam ekstremni sportovi, je postojao samo dok ih nismo lako naučili i počeli upražnjavati" - kaže slovenac Miron, vlasnik restorana "Plava voda" u Travniku.

Pobrojaćemo zato samo najpopularnije aktivnosti, tačnije one aktivnosti u prirodi čije se konzumiranje na tržištu nudi kao turistička atrakcija. Najskuplja ponuda turističkih agencija je ona koja se dodiruje sa duhom alternativnog turizma.

Specijalistički eko-turistički programi postaju prepoznatljivi bosansko-hercegovački turistički proizvodi:

- planinarenje
- rekreativno dugo hodanje - trekking – randonne
- alpinizam
- sportsko penjanje - climbing
- zmajarenje (stariji oblik aktivnosti na otvorenom)
- paragliding
- padobranstvo (parachuting)
- letovi balonom (nije u ponudi u BiH)
- jumping (nije u ponudi u BiH)
- planinsko kampovanje (nije u ponudi u BiH)
- slobodno planinsko kampovanje (obično u Evropi zabranjeno ali dozvoljeno uz domove...)
- slobodno planinsko penjanje
- zimske olimpijske discipline
- zimski sportovi (turno skijanje, snowboarding, sankanje, hodanje na krpljama...)
- špiljarstvo, pećine i jame
- orientaciono trčanje kroz prirodu (veoma popularno u skandinavskim zemljama)
- planinski biciklizam
- streličarstvo (nije u ponudi u BiH)
- ribarenje
- paintball
- splavarenje
- canoe safari i kayak
- rafting
- pustolovne utrke i pohodi (nije u ponudi u BiH)
- canyoning... (rijetko u ponudi u BiH zboz skupe opreme)

Aktivnosti u prirodi svakim danom privlače sve više ljudi kojima polako postaju neinteresantni etablirani sportovi u kojima se profesionalno natječe sportska elita, i u kojima preovladava politika i novac.

Ljudi ne žele da budu samo posmatrači i žele nešto više u njihovom svakodnevnom životu.

Metodologija izrade pješačkih staza

Potencijalna opasnost od mina u BiH će, nažalost, biti prisutna u slijedećim decenijama. Ta činjenica se nikada ne smije prenabregnuti i politika valoriziranja i promoviranja planine na to mora da računa. Na koji način otvoriti prirodni prostor za razvoj eko-turizma ? Kako boravak u njemu učiniti apsolutno sigurnim ?

Bosna i Hercegovina u slijedećim decenijama valja da bude prepoznata po turističkim zonama satkanim od moštva atraktivnih i bezbjednih hodačkih itinerera, koji su umreženi unutar turističkog lokaliteta, a koji potom teže da se umreže između sebe (lokaliteti) koridorima ili pejzažnim prostorima. Bogata infrastruktura hodačkih itinerera (obavještajni panoci, odmorišta, planinarski domovi, seoske prodavnice i

gostionice...) neće urbanizirati prirodu. U godinama koje su pred nama opasnosti građevinskog urbaniziranja prirode na srednjim planinama su zanemarljive. Relativna opasnost preurbaniziranja lokaliteta (betoniranje planine) u ovome trenutku postoji samo u pojedinim zonama visokih planina (ski centri).

Lokalne zajednice (općine) preko svojih planinarskih društava i NVO-a su nosioci poslova izrade hadačkih itinerera u svojim sredinama i njihovog obilježavanja. Dosadašnji način markiranja planinarskih staza valja napustiti i pješačke staze obilježavati jedinstvenom metodologijom i ozbiljnošću koju zahtijevaju poslijeratni opravdani strahovi od mina.

Primjer izrade hadačkog itinerera

- ime cilja i visina – napr. Visočica – vrh Džamija 1967 m.
- udaljenost (po mogućnosti u km.) – napr. 3,5 sati
- težina od I do V
- atraktivnost od 1*- 5*

Pristup i polazna tačka – napr. automobilom ili javnim prevozom asfaltnim putem preko Bjelašnice i sela Šabići do Tušila. Polazna pješačka tačka planinarski dom Treskavica u Tušillima.

Itinerer – napr. ivicom brda preko prekrasne doline Jelenača do starog greblja na Puzimu, odatle putem preko Mandinog vrela i prevoja Visočice iznad nekropole stećaka u Koljevki i Velikog jezera (Kolečića bare), a potom uspon na vrh Džamija.

Opis itinerera prepostavlja opis planinarskog doma, uspona, prirodnih i spomeničkih atrakcija i sl.

- Visinska razlika – 750 m
- Težina – od 1 do 5 stepeni na osnovu kojih se može izračunavati vrijeme potrebno za prelazak određene razdaljine i to:

Tabela koeficijenata težine po R. Afonsso.

Lak put ili staza.....	u usponu 12.....	u padu 8,5 – stepen 1
Teren bez staza.....	u usponu 13.....	u padu 7,4 – stepen 2
Težak put ili staza.....	u usponu 13.....	u padu 10 – stepen 3
Kamenjar.....	u usponu 15.....	u padu 7 – stepen 4
Snjeg	u usponu 16.....	u padu 10 – stepen 5

Vrijeme potrebno da se određena staza pređe može se izračunati (u minutama) ako se sabiju dužine (u km) i visinska razlika (u stotinama metara) i sve to pomnoži sa koeficijentom težine puta prema datoj tabeli; primjer:

Od x do y ima ukupno 8 km puta i lakin prečica sa 200 m visinske razlike. Račun iznosi: $(8 + 2) \times 12 = 120$ min. ili 2 sata.

Isto rastojanje u silasku, uvezvi koeficijent dat u tabeli iznosi:

$(8 + 2) \times 8,5 = 85$ min. ili manje od sat i trideset minuta.

Kampovanje

Šator je poslije pećine po svoj prilici jedno od prvih ljudskih otkrića. Prvo je pravljen od životinjske kože (indijanski wigwam), zatim od platna impregniranog mašču ili voskom. Čak i danas nomadska plemena žive isključivo pod šatorima.

Pokušaj povratka prirodi predstavlja je krajem XIX stoljeća podsticaj za prve engleske kampere.

Prvi kampovi koje su organizirali engleski camping-klubovi svojim su gostima nudili samo jednu drvenu kabinu iznad sanitarnе jame i nekoliko ložionika. Putokazi su pokazivali pravac do najbližeg izvora. Još i danas ima takvih kampova, naročito u nacionalnim parkovima nordijskih zemalja. - Romano Anfosso, "Život na otvorenom".

Prvi moderni kampovi nikli su na obali sredozemnog mora u blizini velikih gradova.

Uobičajeno je kategoriziranje kampova od jedne do četiri zvjezdice. Kamp sa jednom zvjezdicom mora da

ima najmanje 30 gostiju – kampera. Iznimno je dozvoljeno da kamp u domaćinstvu građana može imati i manje od 30 gostiju. U Sjedinjenim Državama su se na samom početku orijentirali na velike kamp prikolice ili specijalna vozila.

Na žalost, od prvobitne ideje bijega u prirodu, novi kamperi brinu da li u kampu ima tople vode, da li radi portabl televizor i frižider...

Kamp mora da zadovolji kriterijume lokacije, što znači da ne može biti smješten na presušenim riječnim koritima, na udaljenosti manjoj od 500 m. od kulturno-historijskih spomenika ili zaštićenih područja, u blizini opasnih industrijskih postrojenja, a prostor kampa mora biti najmanje 50 m. udaljen od autoceste, magistralnog puta ili željezničke pruge. Kamp mora imati osvijetljen ulaz, uređen prostor za kampiranje i prirodnu ili postavljenu ogradu okolo cijelog kampa, a najmanje 20% zemljišta mora biti zaštićeno od sunca.

Kamp mora biti opskrbljen vodom, električnom energijom, mora da raspolaže zajedničkim prostorijama za higijenu gostiju i uređen pristup za invalide. Usluge smještaja u čvrstim objektima u okviru kampa mogu se pružati najviše do 30% ukupnog kapaciteta (broj gostiju) kampa.

Kampovi mogu da pružaju usluge prehrane i pića, da trguju živežnim namirnicama i drugom robom, da imaju prostor za pripremanje i konzumiranje jela i da pružaju druge usluge, kao što su frižideri, pranje rublja vozila, zabavne sadržaje u kampu (kafana, pivnica, bazen, trim kabinet, kuglane...).

Popularnost kampovanja je složen fenomen i danas se sažeto kampovanje može podijeliti na:

- **Kampovanje u slobodnoj prirodi** odgovara prvočitnoj ideji kampovanja. Ovaj vid kampovanja nigdje u svijetu nije dozvoljen, osim na jako usamljenim mjestima u planinama, duž rijeka ili ponekoj pustoj obali. Latentna je opasnost od šumskih požara. Pravilo je da se iza sebe ne ostavi nered, odnosno "boravi tako da po odlasku niko ne može pretpostaviti da je tu neko bio". Pravilo je, obavezno kampovati u grupi. Uvjek neko iz grupe treba da ostane u kampu kao čuvan.
- **Turističko kampovanje** je način kampovanja mladih ljudi; porodično turističko kampovanje koristi šatore srednjih veličina i oslanja se na automobil i organizirane kampinge;
- **Sportsko kampovanje** je povezano sa alpinizmom, izletništvom, lovom, ribolovom, naučnim istraživanjima... i koristi minimalnu opremu; kampovanje za vrijeme godišnjeg odmora se danas koristi isključivo zbog jeftinijeg odmora na moru, jezeru ili planini; rezidencijalno kampovanje je boravak u stalno postavljenim šatorima vikendom ili tokom godine (kamp kućice) i oslobođeno je brige premještanja i postavljanja šatora;
- **Slobodno ili „divlje“ ili grupno kampovanje** se prakticira na pogodnim mjestima za nešto duži boravak, a ponekad ispred ulaza u organizirani kamp ili se podižu radi ljetovanja ili edukacija (izviđači); kamping hoteli i turistička naselja umjesto šatora koriste bungalove ili mala zidana zdanja u kojima se gost može hraniti u restoranima ili da koristi zajedničke kuhinje - *Roman Anfosso*.

U čitavoj Bosni i Hercegovini danas (2011) djeluje sedam kampova koji zadovoljavaju kriterije ADAC-a, a od toga jedan (kamp Oaza na Ilidži u Sarajevu) u predmetnom području.

Špiljarstvo, pećine i jame

Obnova turističke infrastrukture u Resanovičkim pećinama (Ledenica, Skakića pećina, Čađava pećina, Vodenica pećina...kraj Bosanskog Grahova), otvaranje za posjete pećine Orlovača u Sumbulovcu i Bijambarske pećine u Iljašu, obje kraj Sarajeva, a posebno pećine Vjetrenica (kraj Ravnog), koja posjeduje elemente potrebne za uvrštenje na listu Svjetske prirodne baštine - UNESCO, će nesporno biti nove/stare turističke atrakcije Bosne i Hercegovine.

Velike mogućnosti pećinskog turizma na području Sarajeva je sjajno elaborirao mr. Jasminko Mulaomerović, dipl. ing u prilogu inače nedorečene Strategije razvoja turizma u Gradu – Kantonu Sarajevo.

Pećina Klokočevica kod Babina Dola (u koju se ulazio još 1894 godine), pećina na Velikom Polju, Sniježna pećina na Javorniku, pećina Megara (Kuvija) na Orlovcu iznad Mehine Luke, Sniježna pećina na Opančaku, jama na Gradini, jama kod Mehine Luke, jama Obradovića sniježnica, jama Maksumića i mnoge druge znane i neznane pećine i jame sarajevskog regiona i BiH.

Valja reći da se u pećinama Bosne i Hercegovine bogoslužilo (Djevojačka pećina kod Kladnja, pećina kraj crkve u Zavali...).

Strah je pratište speleologa i on je normalan jer je speleolog tada oprezniji.

U speleologiji nema takmičenja. U dubinama zemlje speleolozi pronalaze fantastična djela prirode, takozvani pećinski nakit, čija se ljepota ne da opisati.

Novootkrivena pećina u Kadinom selu kraj Sarajeva (RS) zadržala je domaće i evropske speleologe. Neotkrivene pećine i jame širom Bosne i Hercegovine i znane ali još uvijek neistražene pećine i jame nude istraživački izazov budućim generacijama planinara speleologa.

Top lista: Vjetrenica kod Ravnog, Ledenica kod Bosanskog Grahova, Orlovača u Sumbulovcu kraj Sarajeva, Bijambare u Ilijasu.

Planinski biciklizam

Turizmu biciklom idu bolji dani. Kao i za pješački turizam, razumnim izborom itinerera i planiranja puta, koji obuhvata manje važne saobraćajnice ili saobraćajnice rezervirane za turizam ili "zrakasti" itinerer, gdje se automobilom ide u dolasku i povratku, biciklistički turizam postaje bezopasan. Kao što su pješaku potrebne dobre cipele, tako su biciklisti potrebnii lagani bicikli i odgovarajuća oprema.

Izbor odjeće zavisi od trajanja puta. Biciklom je ugodno voziti se na relativno ravnom terenu i kratkim destinacijama. Koristi se odjeća i obuća kao za pješaka koji ide na more ili u ravniciarske krajeve. Za ovaj vid turizma koriste se predjeli sa lijepim pejzažima i umjerenim usponima. Staze za bicikle se projektiraju i preporučuju u štampanim turističkim vodičima. U principu, staze za nordijsko skijanje ljeti postaju staze za planinske bicikle.

Mimo utvrđenih staza i puteva u planinama je strogo zabranjena vožnja terenskim i drugim vozilima i planinskim biciklima.

U periodu 05./06.8.2005. u organizaciji Društva Wigwam iz Sarajeva i Kluba spasavalaca 2000 iz Sarajeva održan je prvi međunarodni planinski biciklistički rally – Wigwam Trophy na području planina Bjelašnica i Visočica. Učesnici su bili sportski novinari iz Francuske, Italije, Švicarske, Austrije, Mađarske, Slovenije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Planinsko biciklistički rally je promovirao prvu Wigwam stazu koju je moguće proći pješke, planinskim biciklom, džipom ili turno-skijama zimi. Staza omogućava kombinaciju više atrakcija, kao što je hodanje, biciklizam i rafting na Neretvi. Počinje sa usponom od Babinog Dola na Bjelašnici do Štinje lokve, a potom spektakularnom dionicom do selma južne Bjelašnice.

Ponašanje na biciklističkim stazama

Pravila IMBA (The International Mountain Bicycling Association)

- VOZI SAMO OTVORENIM STAZAMA – Poštuj zatvorene ceste i staze (pitaj ako nisi siguran). Izbjegavaj neovlašteni prijelaz preko privatnog posjeda.
- NE OSTAVLJAJ TRAGOVE – Budi obziran prema tlu ispod kotača. Vazi uz najmanji mogući uticaj na stazu. Ostani na postojećoj stazi i ne traži nove. Ne sijeci okuke.
- ZADRŽI NADZOR NAD BICIKLOM – I trenutak nepažnje može uzrokovati probleme. Poštuj uredbe i preporuke o brzini za bicikliste.
- UVIJEK DAJ PREDNOST – Najavi svoj dolazak dovoljno rano. Prijateljski pozdrav ili zvonce su pristajan gest. Ne plaši druge.
- NIKADA NE PLAŠI ŽIVOTINJE – Svaku životinju uznemiri nenajavljeni, nagli pokret ili buka. To može biti opasno! Tjeranje stoke u trk i uzbunjivanje divljih životinja ozbiljan je prekršaj.
- PLANIRAJ UNAPRIJED – Moraš poznavati svoju opremu, svoje sposobnosti i kraj kroz koji se voziš, pripremi se primjereni. Ni na trenutak ne računaj na druge. Uvijek nosi kacigu i primjerenu sigurnosnu opremu.

Staze za planinski bicikl se publikuju sa grafičkim presjekom u tri boje, u zavisnosti od težine staze (zelena, plava i crvena), sa udaljenostima etapa i denivelacijom na stazi. Itinerer valja da bude opisan sa upozorenjima na eventualne opasnosti na stazi.

Cross Country je najpopularnija brdsko-biciklistička disciplina koja se održava na kružnoj stazi na kojoj je odnos spuštanja i penjanja jednak. U seniorskoj konkurenciji se vozi oko 40 km u trajanju oko 2,00 sata. U juniorskoj konkurenciji utrka je oko 25-30 km u trajanju oko 1,5 sati, a u kategoriji žena vozi se prosječno 25 km. Start je skupno na znak sudije.

Cross Country je po prvi put kao disciplina brdskog biciklizma vožena 1996. godine, na Olimpijadi u Atlanti. Bicikli su napravljeni od lakih legura sa prednjim aktivnim amortizerom i valja reći da skreću veliku pozornost i gledalaca i medija. Valja reći da u posljednje vrijeme raste popularnost brdsko biciklističkog spusta niz planinske padine.

Dino Višnjić iz Sarajeva se aktivno bavi planinskim biciklizmom.

„U Sarajevskom okruženju Bjelašnica je najatraktivnija za ovu vrstu sporta. Za planinski biciklizam potreban je bicikl sa prednjim amortizerima i dobre gume. Biciklista obavezno mora da ima kacigu, rukavice, štitnike za zglobove i prvu pomoć. Zbog opasnosti od pada i ozljeda po pravilu se ne ide sam. Dodaje kako je osjećaj vožnje po planinskim stazama nemjerljiv osjećaj. - preneseno iz Nezavisnih novina.

Osnovna karakteristika svih brdskih bicikala je namjena terenskoj vožnji.

Dijele se na *rigid bicikle* sa krutom vilicom, *hard-tail bicikli* imaju prednju suspenziju, *soft-tail* imaju i prednju i zadnju suspenziju, a *full suspension* imaju veoma kvalitetne amortizere i najčešće se koriste za spustove po težim terenima, ali i za udobniju cross country vožnju.

Cestovni bicikli imaju malu težinu i namjena im je čista cestovna vožnja. Mješanac ili *hybrid bicikli* su tzv. *City bike* za vožnju po gradu i *Trekking bicikl* za cestovnu vožnju i povremena lutanja blažim makadamom.

Top planinska tura: Bjelašnica - pravcem Štinji do - Štinja lokva - Razašlje - Dugo polje - Lukomir - Crveni klanac - Umoljani

Streličarstvo

Luk i strela su se upotrebjavali u dalekoj prahistoriji što je vidljivo na mnogim najstarijim pećinskim crtežima. Vjerovatno je to prvi način djelovanja čovjeka na daljinu uz pomoć neke naprave. Britanska enciklopedija svrstava otkriće luka i strele među tri najvažnija otkrića ljudskog roda uz otkriće vatre i usavršavanje govoru.

Posebnu vještinu u streličarstvu pokazivali su stari narodi Perzijanci, Turci, Mongoli, Indijanci... Mnoge legende i pjesme veličaju strelce (William Tell, Robin Hood...). Otkrićem vatre nog oružja luk i strijela gube svoju važnost kao oružje i poprimaju sportski karakter - Alojz Mauser, Predsjednik Hrvatskog streličarskog saveza.

U Evropi i svijetu svakodnevno raste broj poklonika streličarstva. U USA je registrirano preko dva miliona poklonika tog sporta, a lovaca sa lukom i strijelom nekoliko puta više.

Kao sport streličarstvo se pojavljuje na Drugim olimpijskim igrama u Parizu 1900. godine, ali je 1920. godine, skinuto sa programa zbog neujednačenih pravila takmičenja. Ponovo se pojavljuje kao sport 1972. godine na Olimpijskim igrama u Minhenu (München).

Osnivanjem Međunarodne streličarske organizacije FITA (Fédération Internationale de Tir à l' Arc) 1931. godine, uvode se jedinstvena pravila i discipline u cijelom svijetu tako da su se rezultati mogli upoređivati i ocijenjivati. Sreličarski savez bivše države (pa tako i BiH) je član FITA od 1965. godine, tako da se može reći da postoji zavidna tradicija natjecanja.

Moderna oprema je veoma kvalitetna i dugovječna i njena cijena i izbor zavisi od discipline kojom se želimo baviti i od odabranoga stila. Preporučuje se nabavka opreme tek poslije procjene fizičke kondicije i drugih predispozicija koje se mogu dobiti u streličarskom klubu.

Prema vrsti opreme kojom gađaju, streličari se dijele prema stilu i to:

- Olimpijski luk (zakrivljeni luk)
- Složeni luk (compound)
- Goli luk (bez nišana - instinkтивno gađanje)
- Standardni luk

- Lovački luk
- Dugi luk (long bow)
- Samostrel

Metno streličarstvo

To je disciplina koja je podijeljena na vanjsko i dvoransko kolo gdje se izmjere daljine i postavljaju mete u nizu i odrede stajališta odakle se gađa. Lica (meta štampana na papiru) su različitog promjera, u zavisnosti od daljine sa koje se gađa (90, 70, 50... m)

Poljsko streličarstvo

Vrlo popularna disciplina u svijetu poznata kao Hunter & Field. Takmičenja se odvijaju na otvorenom u prirodi, kombinirano po šumama i livadama. Turniri se odvijaju u dva kola. Svako kolo ima 24 mete raspoređene u krugu od 2-4 km.

Za streličarstvo se može reći da je to porodični sport. U isto vrijeme i na istom mjestu mogu gađati roditelji, djeca i djedovi, naravno svaki u svojoj kategoriji, zavisno od godina života.

Discipline su:

- Flight (najduži let strijele);
- Clouth Round (meta sa zastavicom gađa se sa udaljenosti od max. 165 m);
- Ski Arc (biatlon - arcathlon, gdje se meta gađa strijelom, a ne puškom).

Mnoge zemlje imaju svoje tradicionalne discipline. Posebno je poznata japanska «Kyudo» disciplina sa specifičnom ceremonijom gađanja, a pod jakim je uticajem zen-filozofije. Oprema je danas veoma kvalitetna i dugovječna.

3D Streličarstvo

Razlika od poljskog streličarstva je što se ovde gađaju plastične figure raznih životinja u prirodnoj veličini umjesto papirnatih meta. Figure se postavljaju u ambijentu u kojem te životinje i inače žive. To je, zapravo, imitacija lova u duhu eko-pokreta.

3D natjecanja se odvijaju tako da streličari u grupama od tri ili četiri osobe gađaju figuru sa označenog mjeseta nepoznate udaljenosti do figure i to samo sa jednom streloštom. Potom odlaze do figure, upisuju pogotke i odlaze do slijedećeg označenog mjeseta sa kojega gađaju drugu figuru.

Na ovim natjecanjima mogu učestvovati streinci sa svim poznatim lukovima. (56* Alojz Mauser)

Ribolov

Rekreativna aktivnost sa manjim ograničenjima od lova ali je kontrola teže primjenljiva. Rijeke Bosne i Hercegovine obiluju tzv. salmonidnim i cipridnim vrstama riba. Najčešće ribe su: pastrmka, mladica, lipljen, som, šaran, klijen i smuđ. Sportskim ribolovcima dozvoljena je upotreba najviše dva štapa sa po tri udice.

Primjer dobro organiziranog robolovnog društva je Ribolovno udruženje «Goražde». Jedna od dobro organiziranih manifestacija je u septembru, na Dan općine Goražde, u lovnu ribu udicom na plovak na kojem učestvuje veći broj ekipa. Nakon takmičenja i vaganja proglašavaju se ekipni i pojedinačni pobjednici.

Takmičenja takve vrste organiziraju i druga ribolovna društva, koja za tu priliku pozivaju ekupe iz regiona. Vode Drine, Sutjeske i njenih pritoka, kao i planinskih jezera, su bogate lipljenom, mladicom i potočnom pastrmkom. Zabranjen ribolov (revir) je u rijeci Peručica i dijelu rijeke Sutjeska od mosta na Priboju do ušća rijeke Hrčavka u Sutjesku.

Agencija Zepter Passport iz Banja Luke uz pomoć USAID-a, razvija sjajan turistički proizvod Fly Fishing u Bosni i Hercegovini pod motom "Vaš partner za mušičarenje u Bosni i Hercegovini".

Splavarenje

To je doživljaj prirode gdje učesnici učestvuju u istraživačkom spuštanju koje u mnogo čemu označava

vrhunac doživljaja na rijeci. Splavarenje divljim vodama (Tara) ima sve više pristalica i zbog toga što za aktivno sudjelovanje nije potrebno biti ni sportista ni veslač.

Program splavarenja Drinom ima neizvjesnu budućnost zbog najave gradnje novih hidroelektrana na Drini. Turistička atrakcija se zadržala na rijeci Drini od Ustikoline do Goražda i na rijeci Tari.

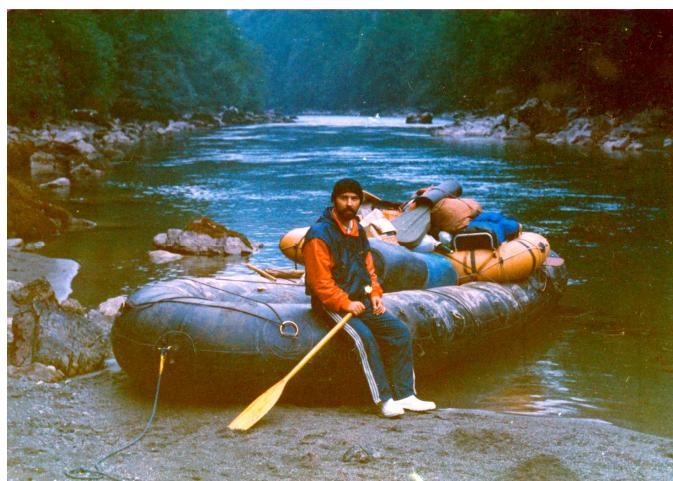
Rafting

Rafting je događaj prirode koji traži aktivno učešće i praćenje uputa skipera. Programi koji se nude za tržište su potpuno bezbjedni i ostavljaju snažan dojam na učesnike i ostaju u dugom sjećanju.

Izvorni raft za korištenje na rijekama je drvena mreža onakva kakvu je opisao književnik Mark Twain u slavnom djelu „The Adventures of Huckleberry Finn“. U II Svjetskom ratu korišteni su gumeni desantni čamci i čamci za spašavanje od raftova na napuhivanje.

Poslije rata splavari počinju da koriste ove vojne čamce za spuštanje niz rijeke. Takvo rekreativno spuštanje Velikim kanjonom na rijeci Kolorado je postalo popularno od 1960. godine.

Valja reći da je rekreativno spuštanje rijekom Unom postalo takođe popularno tih godina. Prva Unska regata je održana 1964. godine, i sa pravom se može reći da su rekreativna spuštanja rijekama kao i upotreba gumenih čamac, organizirano počela na rijekama Kolorado i Una. Osamdesetih godina napravljeni su rafting čamci sa šupljim dnom

Rafting na Tari 1985. godine (Z.B.)

U tim vremenima tvornica gumenih čamac RIS iz Gradačca je proizvodila najveći gumeni čamac «Maestral 5», koji je primao 4 osobe i nije mogao bezbjedno prevesti turiste niz Taru. Tvornica danas proizvodi rafting gumenjake za 8 osoba.

Ponuda u Srbiji

Rafting na Ibru dužine 25 km počinje na ušću rijeke Studenice i Ibra, a završava se ispod grada Maglića. Nude se vožnje dionicama od 11 i 18 km.

Rafting na Limu se vozi ispod Zlatibora, a završava na domaku Prijepolja. Spust traje oko 3 sata i nudi se kao turistička atrakcija Zlatibora.

Canyoning

Učesnici doživljajaju dobivaju prsluk, kacigu, neoprenske hlače i majicu i polako se spuštaju u kanjon. Kupaju se u limanima rijeka, hodaju kroz rijeku i brzake i izravno doživljavaju prirodu. Organiziranjem ovakvog vida rekreacije se još niko ozbiljno ne bavi u Bosni i Hercegovini.

Kanyoning je prilično skup sport. Za jednodnevnu turu kanjoninga potrebno je od 100 do 180 KM (50 – 90€). Pogodne rijeke za kanjoning su mnoge rijeke pritoke Drine. Extreme canyoning se upražnjava uz korištenje alpinističke opreme.

Canoe safari i kayak

Idealan za sve generacije koje mogu uživati u laganom veslanju po mirnim dijelovima rijeka i umjerenim brzacima. Ovaj vid rekreacije pruža trenutke za istinsko opuštanje i doživljaj prirode.

Pustolovne utrke

Sve je moguće u ovim utrkama. Ogromni procenat nesreća koje su se desile uzrokovane su ljudskim faktorom. U ovom sportu nema mjesta za sujetu i dokazivanje i dokle su učesnici toga svjesni uživaće u ljepoti pustolovine.

Izvor : Wigwam Travel & Consulting d.o.o. Sarajevo, 2011

5. Smernice za turističke agencije

1 Politika, planiranje i donošenje odluka

- 1.1 Pripremiti izjavu o politici održivog turizma kojom se, pri planiranju i sprovođenju tura, obavezujemo na socijalno, kulturno i ekološki odgovorno sprovođenje u praksi.
- 1.2 Sprovoditi periodično praćenje i evaluaciju tura kako bi se obezbedila usaglašenost sa izjavom o politici održivog turizma i propisima destinacije domaćina.

2 Doživljaj u turizmu

- 2.1 Obezbediti visok kvalitet turističkog doživljaja koji klijentima donosi zadovoljstvo i obogaćivanje, kao i veće znanje i afinitet za prirodno i kulturno nasleđe, a takođe promoviše razumevanje i uvažavanje zajednica domaćina.
- 2.2 Pripremiti klijente tako što će biti informisani o destinaciji domaćinu pre putovanja, uključujući i lokalne običaje, tradicije i pravila ponašanja.
- 2.3 Omogućiti, kada je to moguće i adekvatno, sadržajan kontakt između domaćina i gostiju.

3 Zajednica domaćina

- 3.1 Ponuditi ture koje su u skladu sa vrednostima zajednice domaćina; ojačati identitet zajednice, i obezbediti srazmernu korist zajednici domaćinu.
- 3.2 Ako je moguće, shvatiti vizije i planove destinacija domaćina i kontekst turizma u okviru ciljeva i aspiracija zajednice. Sagledati lokalne perspektive kod planiranja interpretativnih programa. Kada je to moguće i prigodno, angažovati lokalne vodiče i agencije i time dati podršku lokalnim preduzećima i davaocima usluga.
- 3.3 Podsticati i podržati ekološke i kulturne inicijative i napore zajednice domaćina u pravcu razvoja održivog turizma.

4.0 Razvoj

- 4.1 Razvijati turistička putovanja koja pružaju autentična iskustva, pri čemu je potrebno poštovati vrednosti i želje ljudi čija kultura i istorija čine deo turističkog doživljaja.
- 4.2 Podržavati razvoj turizma koji je kompatibilan sa kulturom, vrednostima i načinom života lokalnih zajednica domaćina i vodi računa o životnoj sredini.
- 4.3 Podsticati i podržavati, gde je to primereno, lokalni preuzetnički razvoj turizma.

5.0 Prirodni, kulturni i istorijski resursi

- 5.1 Negovati potpunije razumevanje i uvažavanje turista za ljude, njihovu kulturu, tradiciju i istoriju, kao i za prirodno okruženje destinacija koja pružaju gostoprимstvo
- 5.2 Negovati poštovanje prirode i divljih vrsta. Poznavati i poštovati lokalne smernice i propise u zaštićenim područjima svih kategorija.

5.3 Podsticati i podržavati lokalne organizacije koje nastoje da sačuvaju i poboljšaju prirodne, kulturne i istorijske resurse.

6.0 Zaštita prirodnih resursa

6.1 Uvežbavati i podsticati učesnike putovanja da sprovode u praksi zaštitu prirodnih resursa, uključujući energiju i vodu. Izabrati, koliko je to moguće, energetski efikasan vid prevoza.

6.2 Ukoliko je moguće, izabrati pružaoce usluga koji vode računa o zaštiti resursa i poštovanju životne sredine.

6.3 Koristiti reciklirani i nebeljeni papir za promotivne materijale.

7.0 Zaštita životne sredine

7.1 Negovati među učesnicima putovanja shvatanje njihove uloge u sprečavanju zagađenja u svim oblicima, pravilnom odlaganju otpada i zaštiti divljih vrsta, kulturnih, arheoloških i istorijskih resursa.

7.2 Obeshrabrivati kupovinu proizvoda ili usluga koje ugrožavaju divlje životinje i biljne populacije.

8.0 Marketing

8.1 Razvijati i iznositi na tržište turističke proizvode koji podstiču posetioce da razumno uživaju u prirodnim, kulturnim i istorijskim resursima, kao i da uče o kulturi, načinu života i tradiciji ljudi koje posećuju.

8.2 Obezbediti pouzdane informacije kroz promotivni materijal. Koliko je to moguće, jačati ekološku i kulturnu svest kroz program marketinga.

9.0 Istraživanje i obrazovanje

9.1 Podsticati i učestrovati u istraživanju koje doprinosi cilju održivog turizma, uključujući izradu pokazatelja održivog turizma.

9.2 Podsticati obrazovanje turističkih vodiča, što uključuje stavljanje odgovarajućeg naglaska na društvene, kulturne, ekološke i istorijske karakteristike destinacija domaćina.

10.0 Svest javnosti

10.1 Dati klijentima primerak "Etičkog kodeksa za turiste."

10.2 Podržati napore turističke delatnosti da se neguje viši nivo svesti o ekonomskom, društvenom, kulturnom i ekološkom značaju turizma.

11.0 Saradnja u delatnosti

11.1 Sarađivati u okviru delatnosti turizma i sa destinacijama domaćina, u cilju postizanja visokog standarda održivog turizma i unapređenja kvaliteta života u odredišnim područjima.

12.0 Globalno selo

12.1 Podržati učešće u manifestacijama kao što su Nedelja turističke svesti, Svetski dan turizma, Dan kulturnog nasleđa, Dan parkova, Nedelja životne sredine i Decenija UNESCO-a za razvoj kulture.

12.2 Obezbediti postojanje svesti o ulozi turizma u promovisanju prekograničnog i šireg međunarodnog razumevanja i saradnje.

Smjernice za turističke agencije

Turističke agencije kao agencije za upravljanje destinacijama

Direktorkica Udruženja Hrvatskih putničkih agencija – UHPA, Maja Stanić, naglasila je važnost i ulogu putničkih agencija koje zapravo same trebaju postati, i već u Hrvatskoj postaju takve kompanije, koje ne samo da dovode turiste nego osmišljavaju i proizvode sadržaje te promociju i ponudu destinacije.

Da je to tako pokazuju nam mnoge turističke agencije i NVO-i širom Bosne i Hercegovine pa i u Programskom području koje da bi uspješno prodavali turističku atrakciju sprovode obilne kampanje čišćenja hodačkih itinerera, vodotokova rijeka, a u svakodnevnoj borbi za opstanak na tržištu razvijaju mnoge fakultativne programe i time oblikuju domaće turističko tržište za međunarodno turističko tržište. Opće je poznato da rafting agencije koje djeluju na Tari i Drini po pravilu vode goste u NP Sutjesku.

To isto važi i za agencije iz regionala koje vode turiste na Programskom području. Ono što je važno agencijama na terenu, su neophodna razna domaćinstva, proizvođači tradicionalnih proizvoda, skupljači ljekovitog bilja i gljiva, razni kulturni spomenici, sakralni objekti... radi obogaćivanja sadržaja boravka i obogaćivanja fakultativne ponude uz svoj osnovni turistički proizvod.

Šta agencije valja da čine u Programskom području?

Identificirati tijelo, instituciju, agenciju koja će navedene lokalitete i mjesta pretvoriti uz našu pomoć u destinacije s barem minimalnim mogućnostima pružanja osnovnih usluga posjetiteljima (parkirališta, WC, informacijske i interpretativne oznake i ploče, itd). Ta agencija treba naći i sponzore za opremanje itinerera, naći saradnike i saveznike u lokalnoj zajednici (koji bi svakako trebali finansirati neke programe vezane uz itinerere), i drugim tijelima od interesa, te raditi na stalnom obogaćivanju ponude unutar itinerera.

S druge strane, mora umjeti surađivati i raditi na produbljenju kvalitete programa sa stručnjacima iz oblasti kulture.

Također mora raditi na marketingu i aktivnoj promociji itinerera, kao i pratiti način na koji se itinerer koristi (uključujući i provođenje anketa među svim primarnim interesnim skupinama). Koliko god je truda potrebno da se izvrše inicijalna istraživanja i investicije, te da se itinereri "postave na noge", još više je truda potrebno održavanje itinerera i fleksibilno prilagođavanje novim razvojnim mogućnostima i mjenama.

Ove aktivnosti imaju karakteristike "Top-down" pristupa (odozgo prema dole) što znači da se treba osmislati uz direktni kontakt sa partnerima u projektu oblikovanja tržišta u kojima će se odvijati. To može obezbijediti kvalitetnu osnovu za njegovu održivost, pa tijelo koje će se baviti implementacijom ovih itinerera mora poštovati nužne faze, tj. korake u tom procesu. Treba procijeniti interes partnera za njegov razvoj i u dogоворu s njima razraditi daljnju dogradnju i detalje.

Lokalna zajednica u užem smislu nije, dakako, jedina interesna skupina u ovom slučaju, stoga valja potaknuti saradnju različitih interesnih grupa da bi obogaćivali ponudu i postigli vlastite ciljeve. Saveznike i saradnike će trebati naći i među privrednicima u krajevima koji su u pitanju.

Znanja i umijeća pregovaranja dio su opće metodologije koja se primjenjuje u sličnim slučajevima, s tim da je ovdje potreban dodatni oprez, mudrost i iskustvo, jer se u nekim slučajevima radi o depopuliranim mjestima, mjestima uz granicu ili sličnim složenijim okolnostima.

Posebno valja stimulirati nastanak ili razvitak usluga pružanja hrane i noćenja, u obliku ruralnog turizma, tako da pojedini krajevi osjete što veću korist od turističkih posjeta.

Uslugaditi kriterije i postupke s postojećim inicijativama na tematiziranim područjima.

Na primjer, Turističke entitetske zajednice, općine ili druge nevladine organizacije kao što je „Plod“ iz Bihaća se spremaju na izradu turističke signalizacije i interpretativnih ploča na području koje se velikim dijelom poklapa s onim navedenim u itinererima.

Puteve, tj. itinerere treba označiti u prostoru. Sve to, osim prepoznatljivog loga, treba odražavati isti pristup, kriterije i način prezentacije. Svaka informativna tačka treba biti razumljiva sama za sebe ali i povezljiva s ostalima unutar itinerera. Komunikativnost atrakcija treba biti jako dobra, osobito kada je riječ o arheološkim lokalitetima gdje više nema mnogo nadzemne arhitekture i gdje je malo toga shvatljivo bez objašnjenja.

Za poneke lokalitete, valjalo bi napraviti ako ne muzeje, onda centre za posjetitelje gdje bi se ponudile informacije, interpretacije i doživljaju vezani uz te i srodne lokalitete i teme (opremiti pogodnu kuću kao interpretativni i edukativni punkt). Oni ne bi interpretirali samo baštinu mjesta u kojem se nalaze, nego i čitav itinerer, posebno fenomene koji su glavne teme itinerera.

Tako bi se, na primjer, u NP Sutjeska, moglo saznati više o turističkoj destinaciji Drina, ali ako je potrebno za pravilno odvijanje programa i freskama iz Hercegovine, usporediti ih, pogledati filmove o školama fresko-slikarstva, temama i ozračju srednjeg vijeka, o kontekstu u kojem su te freske nastajale.

Takvi centri ne moraju biti zahtjevni i skupi poput muzeja, a mogu značajno unaprijediti razinu interpretacije i općeg prihvaćanja tema koje pokrivaju ovi itinereri. Posjetitelji bilo kojeg mesta navedenog u itinererima svakako ne bi trebali ostati u uvjerenju da se radi o izdvojenom, jedinstvenom spomeniku ili kulturnom dobru, već o dijelu šireg povijesnog prostora, odnosno kulturnog konteksta.

U cilju senzibiliziranja što većeg broja ljudi, valja organizirati odgovarajuće tečajeve i posjete itinererima za različite interesne i ciljane skupine: prvenstveno za lokalno stanovništvo općenito, školsku djecu, turističke djelatnike iz cijele BiH, Europe i svijeta, pripadnike medija, privrednike, stručnjake u kulturi (osobito vezano za uže tematske itinerere).

Kao korisna posljedica gore navedene senzibilizacije, možda će biti više odgovornih u lokalnim zajednicama kojima će udariti u oči loše stanje nekog spomenika/grada/dijela grada ili lokaliteta, pa će pritisak ili inicijativa za bolje održavanje i konzervaciju možda uroditи plodovima.

- Animirati potencijalne učesnike u turističkom proizvodu lokalne zajednice da zainteresiraju turiste koji stižu zahvaljujući itinererima i za druge kulturne teme i poruke koji njihov kraj nudi, možda takođe u obliku lokalnih mikro- itinerera, također i onih pješačkih. Na temu svih tih mogućnosti treba štampati prikladne brošure. Učesnici iz lokalnih zajednica trebali bi moći i sami interpretirati vlastitu baštinu. S njima valja promisliti koji elementi nematerijalne kulturne baštine (običaji, legende, muzika, vještine i drugo) mogu biti predmetom komunikacije i sa posjetiocima. Iskoristiti lokalne mitove, legende, predaje i uprizoriti ih i/ili njihov sadržaj na različite načine uključiti u „ponudu“.
- Uključiti institucije u kulturi, prosvjeti, udruge građana, i različite inicijative i aktivnosti koje će kvalitativno obogaćivati kulturni život stanovništva u području itinerera, a time obogaćivati i sveukupnu ponudu. Organiziranje srednjovjekovnih banketa i prizora iz domene "žive povijesti" ne mora uvijek biti drugorazrednom kič predstavom, već može biti zanimljivim sadržajem za djecu, mlade ali i svo lokano stanovništvo koje u tome može iščitati još neke dodatne dijelove vlastite kulturne historije.
- Organizirati prodaju knjiga, brošura, filmova i suvenira na teme koje imaju veze sa itinererima.

Imati na umu da je Programsko područje vrlo prikladna izletnička destinacija tokom cijele godine za stacionarne turiste na Jadranu kao i svetilišta Međugorje i sv. Ivo u Podmilačju i toj činjenici prilagoditi određene programe.

Kada je riječ o freskama, povezati crkvene praznike i lokalne "fešte" sa sadržajem fresaka koje u određenom segmentu interpretiraju sekvence iz života nekog od tih svetaca stvarajući novu kvalitetu i

sadržaje na teme iz religijskog i opće kulturnog konteksta. Na taj se način mogu oživjeti i lokalni sajmovi, zajedno sa nekadašnjim predmetima trgovanja.

Arheološki itinereri mogu biti povezani s programima iz domene tzv. "eksperimentalne arheologije".

Ne smije se gubiti iz vida činjenica da mnogi putuju sa djecom, pa dio tema vezanih uz itinerere treba biti prilagođen i njima. Uživaju li djeca, uživat će i roditelji!. Moguće je u jednoj brošuri pojednostavljeno prikazati sva četiri itinerera i urediti je kao slikovnicu.

Smjernice turističkim agencijama za oblikovanje turističkog tržista Programskog područja koji se odnosi na turističke itinerere, nudi jednu od značajnijih smjernica razvoja turizma uopće u Bosni i Hercegovini. Osmišljeni itinereri omogućavaju uključivanje dodatnih ljudskih i baštinskih resursa, sadržaja i aktivnosti i podjednako su zanimljivi za lokalno stanovništvo, domaće posjetoce i strane turiste, bilo da ih obilaze individualno ili grupno.

Oni valja da su koncipirani tako da Programsko područje u turističkom smislu vrednuju kao jedinstvenu regiju koja nadilazi postojeće uskoće gledanja i prepostavlja veću političku i ekonomsku zrelost koja će se kroz kraće ili duže vrijeme najvjerojatnije dogoditi. Za punovrijedno ostvarivanje ovih itinerera u smislu cjelovitije turističke ponude trebaće, međutim, puno veći stepen zrelosti, razvijenosti i umreženosti lokalne infrastrukture na svim njenim nivoima.

Izvor : Wigwam Travel & Consulting d.o.o. Sarajevo, 2011

6. Etički kodeks za turiste (predlog)

Visoko kvalitetan turistički doživljaj zavisi od očuvanja naših prirodnih resursa, zaštite životne sredine i očuvanja našeg kulturnog nasleđa.

U svrhu postizanja ovih ciljeva, turistička privreda naše zemlje / regije / lokalne samouprave izradila je i usvojila ovaj Etički kodeks ponašanja.

Vi nam možete pomoći u našim stalnim nastojanjima da se obezbedi kvalitetan doživljaj u turizmu za vas i za buduće goste vodeći računa o sledećim smernicama.

1. Uživajte u našem raznovrsnom prirodnom i kulturnom nasleđu i pomozite nam da ga zaštitimo i sačuvamo.
2. Pomozite nam u nastojanju da zaštitimo prirodu tako što ćemo efikasno koristiti prirodne resurse, uključujući energiju i vodu.
3. Iskusite prijateljstvo naših ljudi i duh dobrodošlice naših zajednica. Pomozite nam da sačuvamo ove atribute poštujući našu tradiciju, običaje i lokalne propise.
4. Izbegavajte aktivnosti koje ugrožavaju populacije divljih životinja ili biljaka, kao i one koje bi potencijalno mogле biti štetne za prirodnu sredinu.
5. Izaberite turističke proizvode i usluge sa izraženim osećajem za društvene, kulturne i ekološke vrednosti.

Želimo Vam priyatnu i korisnu posetu i nadamo se da ćemo vam uskoro ponovo poželeti dobrodošlicu.

Protect the nature

Greening the management of protected areas
in SRB-BIH cross-border region

7. Smernice za državnu upravu i lokalnu samoupravu

1.0 Politika, planiranje i donošenje odluka

1.1 Pripremiti svoju misiju i ciljeve koji odražavaju posvećenost održivom turizmu. Uključiti ciljeve održivog turizma u politiku, sistem odlučivanja, proces planiranja i program razvoja turizma u skladu sa Strategijom razvoja turizma.

1.2 Podržati mehanizme za poboljšanje komunikacije, koordinaciju i integrisano upravljanje resursima. Budite proaktivni razvijajući turizam u skladu sa Nacionalnom strategijom održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara i pobrinite se da se turistički resursi i vrednosti u potpunosti identifikuju i uzmu u obzir u procesu planiranja i raspodele sredstava.

1.3 Podržati sistem zakonodavstva, propisa i zaštite koji vodi računa o ekološkoj osnovi resursa, štiti ključne resurse i omogućava odgovarajući nivo korišćenja.

1.4 Raditi sa odgovarajućim lokalnim, regionalnim i nacionalnim forumima na temu životne sredine i ekonomije ka postizanju ciljeva održivog razvoja u svim sektorima lokalne privrede.

1.5 Uspostaviti program praćenja i ocenjivanja radi procene napretka prema ciljevima i akcionim planovima.

2.0 Doživljaj u turizmu

2.1 Podsticati kvalitetna iskustva u turizmu koja donose zadovoljstvo i obogaćivanje posetiocima i veće razumevanje i poštovanje prirodnog i kulturnog nasleđa lokalne zajednice.

2.2 Obezbeđivati informativno-propagandne materijale kojima se promovišu turističke vrednosti jedinice lokalne samouprave (štampane publikacije, audio i video promotivni materijal, internet prezentacija, suveniri itd.).

2.3 Podsticati mogućnosti za interakciju izmedju stanovnika i posetilaca (domaćina i gostiju) koja je od uzajamnog interesa i koristi za lokalnu zajednicu.

3.0 Lokalna zajednica kao domaćin

3.2 Raditi na definisanju svojih ciljeva i vizije u odnosu na razvoj turizma, sticati bolje razumevanje turista i turističke delatnosti, kao i na povećanju koristi koju lokalne zajednice dobijaju od turizma.

3.3 Sticati bolje razumevanje raznolikosti lokalnih zajednica - domaćina, njihovih potreba, problema, mogućnosti i ciljeva, u pogledu pružanja kvalitetne turističke ponude za dobrobit turista, lokalne zajednice i turističke delatnosti.

4.0 Razvoj

4.1 Podsticati razvoj turizma koji je kompatibilan sa kulturom, vrednostima i načinom života lokalnih zajednica – domaćina, koji je društveno, ekonomski i ekološki održiv. Gde je to moguće, podsticati razvoj turizma u okviru integrisanih planova razvoja jedinice lokalne samouprave.

4.2 Podsticati programe izgradnje turističke infrastrukture i uređenja prostora; koordinirati aktivnosti i saradnju između privrednih i drugih subjekata koji neposredno i posredno deluju na održivi razvoj,

uključujući i estetske vrednosti i vrednosti lokalne zajednice. Pobrinuti se da se u pogledu razmere, lociranja, projektovanja i rada objekata poštuje i po mogućству ojača kvalitet životne sredine.

4.3 Sprovoditi procenu uticaja predloženih projekata izgradnje turističke infrastrukture na životnu sredinu i podržavati uvođenje ekološkog menadžmenta u eksploataciju objekata.

4.4 Primjenjivati principe održivog turizma u izgradnji turističke infrastrukture koja je finansirana kroz pomoć vlade i programe kreditiranja.

5.0 Prirodni, kulturni i istorijski resursi

5.1 U saradnji sa zavodima za zaštitu prirode, odnosno zaštitu kulture i odgovarajućim službama nadležnih ministarstava, osigurati zaštitu divljih vrsta i područja koja predstavljaju jedinstvene prirodne, kulturne, istorijske ili estetske vrednosti.

5.2 Podsticati uspostavljanje zaštićenih područja na teritoriji jedinice lokalne samouprave. Saradivati sa privrednim subjektima turizma i upravljačima u donošenju odgovarajuće politike prema posetiocima u zaštićenim područjima.

5.3 Raditi sa privrednicima i odgovarajućim opštinskim službama na razvijanju i podsticanju „ne-potrošačkog” ponašanja u prirodi i obezbeđenju legalnog i ekološki ispravnog lova i sportskog ribolova u skladu sa politikom održivog razvoja.

5.4 Saradivati sa privredom, organizacijama kulturno-etničkog tipa, lokalnim zajednicama i starosedeocima u razvijanju autentičnih turističkih proizvoda vezanih za kulturu i kulturno nasleđe na način koji je prihvatljiv za ljudе koji su u to uključeni

5.5 Inicirati podršku programima i organizacijama koji se bave divljim vrstama, kulturom i kulturnim nasleđem.

5.6 Podsticati restauraciju i ponovnu upotrebu objekata od kulturnog značaja.

6.0 Zaštita prirodnih resursa

6.1 Primjenjivati i podsticati štednju energije uključujući nabavku i korišćenje energetski efikasne opreme i sredstava prevoza koji su energetski štedljivi.

6.2 Podsticati privrednike da zajednički sa dobavljačima rade na smanjivanju ambalaže; smanjivati nabavku proizvoda koji se odlazu u otpad; utvrditi proizvode koji se mogu ponovo upotrebljavati, kao i proizvode načinjene od reciklovanih materijala.

6.3 Raditi sa privrednicima i nadležnim državnim organima i agencijama na uspostavljanju bolje komunikacije i saradnje sa resursnim granama kao što su šumarstvo, rudarstvo, poljoprivreda i energetika, u cilju zaštite resursne baze turizma; takođe promovisati održivo korišćenje zemljišta, vode, šuma i resursa divljih vrsta.

6.4 Saradivati sa turističkom organizacijom i privrednicima na razvoju i unapređenju zajedničkog stava turizma prema pitanjima značajnih prirodnih resursa.

7.0 Zaštita životne sredine

7.1 Upravljanje otpadom i materijalima, uključujući smanjenje, ponovnu upotrebu i reciklažu.

7.2 U saradnji sa privrednicima i odgovarajućim vladinim agencijama, podržavati odlaganje otpada na odgovoran način u udaljenim i seoskim područjima.

7.3 Raditi sa privredom na smanjivanju i mogućoj eliminaciji ispuštanja zagađujućih materija koje nanose ekološku štetu vazduhu, vodi, zemljištu, flori ili fauni.

7.4 Saradjivati sa privredom u poslovima sa dobavljačima da bi se razvili ekološki ispravni proizvodi, smanjila ambalaža i koristila transportna ambalaža koji se može ponovo upotrebljavati.

8.0 Marketing

8.1 Pomagati zajedničke napore TO i privatnog sektora na promociji koja prikazuje zemlju u pogledu prirodnih, kulturnih, istorijskih resursa i turističkih proizvoda, kao zemlju koja podržava ciljeve održivog turizma.

8.2 Razvijati marketinške i promotivne strategije koje doprinose ekološkoj i kulturnoj svesti.

9.0 Istraživanje i obrazovanje

9.1 Primenjivati metode za uspostavljanje društveno, ekološki i ekonomski nosivog kapaciteta, održivosti projekata u turizmu i indikatora održivog turizma. Primenjivati metode za valorizaciju turističkih resursa u svrhu integrisanog planiranja i upravljanja resursima.

9.2 Podsticati istraživanja stanja prirodnih, kulturnih, istorijskih i estetskih resursa turizma, uključujući faunu i ribarstvo.

9.3 Podržavati istraživanja o etici turizma, lokalnim zajednicama - domaćinima, turističkim trendovima, uticajima korišćenja zemljišta i voda na turizam i druga područja istraživanja neophodna za stvaranje baze znanja za održivi turizam.

9.4 Podsticati razvoj i uvođenje koncepcije održivog turizma, principa i prakse u obrazovanje i obuku o turizmu.

9.5 Pomagati izradu programa održivog turizma i ekološke svesti za rukovodioce i zaposlene u turističkoj delatnosti.

10.0 Svest javnosti

10.1 Promovisati svest javnosti i privrednika o ekonomskom, društvenom, kulturnom i ekološkom značaju turizma.

10.2 Podsticati nastojanja u školama i lokalnim zajednicama da se poveća nivo svesti o konceptu održivog razvoja i potencijalnom doprinosu turizma u tom smislu.

10.4 Saradivati sa privredom u pronalaženju i objavljivanju uspešnih slučajeva.

11.0 Saradnja sa privrednicima u turizmu

11.1 Saradivati sa privrednicima na uspostavljanju i postizanju ciljeva, strategija i akcionih planova održivog turizma.

11.2 Podsticati rešavanje konflikata vezanih za turizam kroz principijelne pregovore u kontekstu održivog turizma.

12.0 Globalno selo

12.1 Podsticati učešće u manifestacijama kao što su Dan parkova, Dan planete Zemlje, Nedelja životne sredine i UNESCO-va svetska dekada za kulturni razvoj.

12.2 Sarađivati sa susednim zajednicama u prekograničnim regionima i međunarodnim organizacijama u smislu poboljšanja uloge turizma u promovisanju prekograničnog razumevanja i saradnje. Podsticati multikulturne studije, učenje jezika i programe razmene.

12.3 Razmenjivati znanje o sprovođenju održivog turizma sa zajednicama u susednim zemljama

12.4 Sprovoditi propise u vezi sa ilegalnom trgovinom biljkama, divljim životinjama i istorijskim predmetima, skrnavljenjem svetih lokacija, neovlašćenim arheološkim istraživanjima; sprečavati eroziju estetskih i kulturnih vrednosti.

Međunarodna zaštita genetičkih resursa

Krajem oktobra 2010. godine, u Nagoyi u Japanu, okupili su se predstavnici 193 zemlje svijeta u okviru Konvencije o biološkoj raznolikosti – CBD, da bi razmotrili najvažnija pitanja zaštite i očuvanja biološke raznolikosti na planeti.

Najvažnija odluka konferencije je Nagoya ABS protokol kojim se uspostavlja međunarodni režim za pristup genetičkim resursima i uvode se pravila poštene podjele novca između zemalja koje za farmaceutske svrhe koriste prirodne resurse, mudrost i znanje domicilnih (vlastitih) naroda.

Nerazvijene zemlje pravilnim odnosom prema svojim genetičkim resursima (ljekovitim biljem) radikalno mogu uticati na promjenu novčanog balansa prema razvijenim zemljama (mogu dobiti velike pare).

Izvor : Wigwam Travel & Consulting d.o.o. Sarajevo, 2011

Smjernice za lokalne vlasti

Uticaj kulture na turizam

Materijalna i duhovna kultura jednog naroda svjedoči o njegovim historijskim dostignućima, a njihova očuvanost svjedoči o stupnju njihova odgoja i obrazovanosti, a time i opće kulture jedne nacije.

Obnova i oživljavanje međugraničnih umjetničkih, kulturnih i turističkih veza unutar Balkana, kao i balkanskih država sa drugim dijelovima Europe, nije važna samo zbog vraćanja uzajamnog povjerenja između naroda i kultura. To je u suštini preduslov za moralnu i ekonomsku obnovu ovoga regiona i preduslov za podršku kulturnoj različitosti u svim dijelovima Europe. Zbog toga je imperativ – iniciranje konkretnih projekata za olakšavanje saradnje, gdje je saradnja industrija turizma i industrija kulture ključ navedene rekonstrukcije.

Osnovne poruke evropskog projekta o hrani su: hrana je elemenat kulturnog naslijeđa i identiteta, kulinarska kulturna proizvodnja i tradicija su osnove za buduće standarde proizvodnje, autentičnost i razabiranje okusa su povratak regionalizaciji nasuprot globalizaciji.

Sve turističke zemlje na svijetu uz promoviranje svog prirodnog bogatstva promoviraju kulturnu baštinu.

Grci i danas "žive" od svojih bogova, a Španjolska od starih Maura koje su davno protjerali sa svoga tla – (Petar Vidaković, „Nacionalni parkovi u svijetu“).

Program razvoja eko turizma u lokalnoj zajednici

Jedan od najvažnijih zadataka organiziranja turističkog prostora je *izbor turističkih lokaliteta*.

Turistički centar je oblast koja u sebi sadrži više lokaliteta u kojima se upražnjavaju razne motivske

aktivnosti. Sportsko-rekreativne aktivnosti na otvorenom i zatvorenom prostoru i kulturne aktivnosti (ukomponirane kulturne karakteristike) su glavni uzrok turističkih kretanja.

Pored ovih opće poznatih tipskih aktivnosti postoje i tzv. netipske aktivnosti koje se takođe ubrajaju u turističke kao što su branje ljekovitog bilja, skupljanje šumskih plodova, ornitološke i botaničke ture (foto safari), ekološki kursevi, geomorfološka ispitivanja i sl.

U Bosni i Hercegovini se ukrštaju dvije velike florne oblasti – euro-sibirска i sredozemna, a prodire treća irano-turanska. Prema starim katalozima BiH herbara Zemaljskog muzeja u Sarajevu u BiH je utvrđeno oko 3.700 vrsta cvjetnica, 60 vrsta papratnjača, 250 vrsta mahovina, 250 vrsta lišajeva i oko 520 vrsta gljiva. To se može mjeriti samo sa bogatstvom tropskih i suptropskih područja. Mnoge od njih su izrazitog reliktног karaktera, sa mnogobrojnim endemima.

Sakupljačka stihija uzrokovana poslijeratnim siromaštvom prijeti ozbiljnim posljedicama po biljna staništa. Masovno se otkupljuju korijen lincure (ne plod nego korijen) koja se tamani po planinama što za posljedicu ima nestanak biljke ali i drveni ugalj.

Tzv. Islandski lišaj je potpuno nestao sa planinskih vrhova. Slovenci ga otkupljuju po 4 KM za kg lišaja. Pojedini seljaci iz Umoljana (Bjelašnica) su zaradili preko 4.000 KM od tog posla. O kojim količinama se radi i šteti koja je nanesena biodiverzitetu bosansko-hercegovačkih planina govori i podatak da u veliku PVC vreću od 150 l, može da stane samo par kilograma lišaja. Glavni kupci drvenog uglja i ljekovitog bilja koje se čupa na nedozvoljen način su otkupne firme iz Slovenije, a u posljednje vrijeme i firme iz drugih evropskih zemalja.

Čupanje (umjesto branja) ljekovitog bilja, koje za posljedicu ima nestanak biljnih vrsta, valja najstrože zabraniti i rigorozno sankcionirati.

Novinar Ramo Kolar je kratko i efektno zapisao: „Od 10.maja, pa dok trave i ljekobilja nestane, traje skupljanje svih vrsta travčica po Bjelašnici i oko nje. Pedesetak vozila načičkanih po Šišan Polju i Kravacu proteklog vikenda, berači u raznim mundurama... sve je ličilo na teferić. Ali, nije veselje u pitanju. Vrijedan i nevoljan svijet, kriza ga stigla, a brza zarada mami. Mame i gazde koje ovo uništavanje vrijednih trava i ljekovitih biljaka prevode u biznis i zapošljavanje.

Najgorje je prošao, ili će proći, rijetki i skupi islandski lišaj. Bez ostatka se čupa, bere iz srčike, bez nade na obnavljanje. Korijen lincure je već nestao. Brine li ko o šumskom, prirodnom i planinskom blagu?

Šta se ima brinuti, komentira jedan planinštak, ovo je ionako trava, pa ako neko i zaradi neku marku na njoj, aferim. Niči će dogodine”.

„Dogodine, do pustе poljane, do pustopoljine, do prirodnih katastrofa” – piše Ramo Kolar.

Agencije neće odmah insistirati na agri-turističkoj ponudi cijelih seoskih zajednica.

Na promotivnim materijalima i itinererima biće obilježena i preporučena samo ona domaćinstva koja zadovoljavaju minimalne higijensko-zdravstvene uvjete, a na osnovu Zakona o kategoriziranju seoskih domaćinstava u smislu boravka, konzumiranja hrane i općeg ambijentalnog izgleda domaćinstva.

U tom smislu prednost imaju domaćinstva koja posjeduju neke od predmeta tradicionalne i etnološke vrijednosti i želju da rade na zadovoljavanju minimalnih agri-turističkih uvjeta seoske ponude i da pokazuju interes za uređenjem okoliša i autohtone arhitekture.

Nepotrebno je zahtijevati od domaćinstava da prave etnološke muzeje u zatvorenom ili otvorenom prostoru, ali se u svakom slučaju treba imati uvijek u vidu opći dojam domaćinstva i to se kategorizira u štampanim i elektronskim vodičima.

Eko-turističko valoriziranje

Turističko valoriziranje podrazumijeva procjenu vrijednosti turističkih motiva i njihovo ekonomsko aktiviranje. Ona se ne može identificirati samo sa ekonomskim valoriziranjem postojećih vrijednosti, jer se podrazumijeva i stvaranje novih vrijednosti. Centralno pitanje bi bila procjena moguće turističke posjete i analiza turističkih potreba. Elementi za procjenu su različiti i to: geografski položaj, udaljenost od emitivnog područja, stepen atraktivnosti, saobraćajna infrastruktura, razvijenost turističkih kapaciteta, nivo

opremljenosti lokaliteta, pristupačnost resursa... Kriteriji za turističko valoriziranje se u svakom slučaju razlikuju u zavisnosti od regiona i tipa turističkog motiva, odnosno razloga za dolazak.

Svjetska turistička organizacija (WTO) je preporučila metode turističkog valoriziranja kroz izradu tipskih formulara kojima se može obaviti inventarizacija i procjena turističkih vrijednosti. Prema tim uputstvima procjena turističke vrijednosti bi bila po formuli:

$$X = A + B + C + D \quad i \quad Y = E + F + G + H,$$

gdje je:

X procjena internih faktora, A procjena urbanizacije, B procjena infrastrukture, C procjena opreme i usluga, D procjena inherentnih karakteristika (atraktivni atributi resursa na kojima se zasniva njihova turistička vrijednost).

Y je zbir procjene eksternih faktora valoriziranih vrijednosti, E procjena pristupačnosti, F procjena specifičnosti resursa, G procjena blizine emitivnih centara i H procjena značaja resursa.

Na osnovu ocjena po faktorima klasifikacije turističkih resursa, oni se mogu rangirati kao resursi međunarodnog, nacionalnog, regionalnog ili lokalnog značaja. Hiperhija turističkih resursa je važan orientir za utvrđivanje prioriteta za razvoj turizma u budućem prostoru.

Turistički resurs nije i turistička atrakcija.

Da bi neki prostor ili objekat bio turistička atrakcija on mora da bude kompletno turistički opremljen i ponuđen za obilazak. To podrazumijeva pristupnu saobraćajnicu, parking, uređene staze za hodanje i sl., objekte ugostiteljstva, radno vrijeme objekta i niz drugih elemenata koji definiraju turističku atrakciju. Turističke atrakcije međunarodnog značaja u svijetu se obično obilježavaju smeđom saobraćajnom signalizacijom koja upućuje na obilazak.

Osnovni problem dosadašnjeg planiranja u turizmu je bio u činjenici da se prirodna sredina tretirala odvojeno od razvoja turizma. U praksi to znači stihijni razvoj vođen kratkoročnim ekonomskim interesima, koji podrazumijeva degradaciju prirodnih vrijednosti, stihijnu gradnju ugostiteljsko-turističkih objekata (Prokoško jezero, Stanari na Bjelašnici, Jahorina, Vlašić...), vikendica, puteva, zagađivanje vodenih tokova, uništavanje divljači, sakupljanje ljekovitog bilja i šumskih plodova na štetan način i sl.

Stavljanje određene teritorije pod zaštitu države koristi razvoju turizma. Ovde valja napomenuti da je nacionalni park jedini objekat zaštićene prirode koji obavezno nalaže potrebu izrade prostornog plana. Izrada prostornog plana u tom slučaju je i najvažniji oblik zaštite, održavanja, korištenja i uređivanja prirodnog prostora. Minimum prostranstvi teritorije nacionalnog parka po svjetskim iskustvima je 2.000 ha.

Odluka o proglašenju Parkova prirode Skakavac, Bijambare i Vrelo Bosne je prepostavka za razvoj eko turizma u našim uvjetima, ali istovremeno nije bitna prepostavka za pokretanje razvoja.

Kapacitet prostora kao kriterijum planiranja

Intenzitet korištenja prostora za potrebe eko-turizma je limitiran kapacitetom prostora. Za svaku aktivnost treba pronaći optimalan nivo, što znači da turizam ne smije da prekorači:

- ekološki prag ili prag tolerancije;
- prag kapaciteta objekata i infrastrukture;
- prag tolerancije lokalnog stanovništva;
- prag tolerancije turista.

Rečeno u stručnom smislu, jedna od mjer zaštite je utvrđivanje tzv. "nosećeg kapaciteta" područja. On utvrđuje broj korisnika koji određeni prostor može da prihvati u jedinici vremena, bez biološke i fizičke degradacije. On se procjenjuje na osnovu slijedećih činilaca:

- činioци životne sredine (flora, fauna, ukupna površina prostora, ekološki sadržaji...);
- društveni činioци (rasprostranjenost prometa, smještajni kapaciteti, mogućnosti turističkog

- izbora...) i
- upravljeni činioci (staze za razgledanje i šetnju, informacije i tablice za obavještavanje...).

Formula za utvrđivanje nosećeg kapaciteta područja je :

$$C = \frac{P}{S}$$

Noseći kapacitet C se izračunava kao količnik ukupne površine prostora i prosječnog individualnog standarda S koji je za planinske parkove uobičajen od $4.000 - 5.000 \text{ m}^2$ po 1 posjetiocu ($S = 4.000 - 5.000 \text{ m}^2$).

Ovaj broj se u praksi dijeli na broj turističkih lokaliteta na datom području i time se dolazi do graničnog kapaciteta po lokalitetu. Ovakav način računanja ima nedostatke, tako da se preporučuje da se za svaku prirodnu cjelinu (doline, pašnjaci, šume, vrhovi...) izračunavaju noseći kapaciteti po prirodi turističkog korištenja (skijanje, pješačenje, jahanje, planinarenje, i dr.). To se čini zato što turisti nisu ravnomjerno raspoređeni u prostoru, već su koncentrirani na određenim površinama (skijaški tereni, žičare, urbanizirane površine, pješačke staze i sl.).

Primjer: Prijevor ispod Maglića u NP Sutjeska. Noseći kapacitet (C) područja je relativno veliki (od kosine planine do izgrađenog vidikovca), ali pitanje je da li će budući posjetiocci biti ravnomjerno raspoređeni u prostoru ili koncentrirani na određenim površinama.

Država može pomoći razvoju alternativnog turizma

- Kroz izradu strategije za razvoj alternativnog turizma u općini / regionu kao i kroz izrade Lokalnog akcionog plana za okoliš - LEAP-a i Turističkog akcionog plana - TAP-a;
- Stvaranje alternativne turističke ponude teritorije, na visokom nivou, kroz poboljšanje infrastrukture za upražnjavanje aktivnosti na otvorenom;
- Poboljšanje regionalnog imidža, izrada specifičnog regionalnog-alternativnog turističkog projekta;
- Brendiranje (izrada ključnih elemenata) turističkih resursa i izrada strategije marketinške promocije;
- Promocija područja na turističkom tržištu (web prezentacije, izdavanje propagandnih prospekata, učestvovanje na izložbama...);
- Poboljšavanje opće strukture područja;
- Stvaranje fonda za unapređenje srednjeg staleža na području;
- Podrška tematskim konferencijama, seminarima, studijskim putovanjima...;
- Planiranje gradnje novih industrijskih (nove hidro i termo elektrane, industrijski pogoni...) i rekreativnih područja, uzimajući u obzir interese poduzetnika koji se bave razvojem turizma;
- Priprema informacija (štampa, internet...) o razvoju alternativnog turizma, o zahtjevima i poslovnim djelatnostima vlasti...

Namjena prostora

Koje su potrebe eko turizma za harmoničan razvoj?

Važna uloga eko-turizma i njegova buduća efikasnost će biti tolika koliko se integrira sa životom lokalnog stanovništva i biće mu potrebne male investicije. Bolje nego igdje drugdje, navedeni region može pretendirati da stavi planine i sve njene mogućnosti na raspolaganje SVIMA i da omogući njihovo stalno korištenje.

Pješačko kretanje, kao važan funkcionalan i biološki faktor normalnog života, rada i rekreacije ljudi, stalno se smanjuje sa savremenim razvojem. Automobilski saobraćaj se obavlja na svim rastojanjima u sve većem obimu. Javni saobraćaj od mjesta stanovanja do mjesta rekreacije (dnevne i vikend) pozitivno utiče

na razvoj turizma i ukupni regionalni razvoj.

Osnovna pretpostavka za razvoj turizma u nekom regionu je namjena prostora, koja je bitan faktor zaštite investicije u turizmu.

Namjena prostora u BiH potiče još iz rane poljoprivredne i industrijske faze razvoja. Promjene namjene se rade parcijalno i neplanski. Kao ilustraciju za ovo važno pitanje može da posluži nesretna sudbina malih pansiona građenih za potrebe ZOI 84, čija je djelatnost po pravilu ugrožena radom raznih stovarišta, pilana, kamenoklesarskih i drugih radionica izgrađenih naknadno, neposredno uz turističke objekte.

Namjena prostora za razvoj turizma ima i zaštitnu funkciju, naročito u brdsko-planinskim prostorima. Ona je i prepreka aktuelnom sistematskom ogoljavanju velikih planinskih površina.

Turističko planiranje prostora treba da bude faktor usklađivanja planova i programa šumsko-privrednih, lovno-privrednih, vodoprivrednih, elektroprivrednih i svih drugih zainteresiranih za životni prostor. Ovo usklađivanje, valja reći, kod nas nije moguće sve dok se na nivou države, a potom niže, ne formiraju odgovorne službe koje će se baviti poslovima i problemima industrije turizma, koja je za to životno zainteresirana.

Turizam je najveća industrija na svijetu ima najveći godišnji procentualni porast (oko 4%). Kapital se u turizmu najbrže obrće i turizam bilježi najveće investicije na svijetu.

Povećanje broja eko-turista ima deset puta veći rast od povećanja turizma uopće.

Privredna recesija u Americi i Evropi nema uticaj na razvoj turizma kakav bi se mogao očekivati. Ljudi i pored svega ne žele da se odreknu svog godišnjeg odmora.

Sukobljavanje turizma i neke druge privredne djelatnosti u određenom prostoru podrazumijeva prednost turizma, zato što on nije nepovratni potrošač prirodnih vrijednosti.

Na mnogim atraktivnim vodotokovima postoji decenijski problem „zaštite i zabrane“ gradnje, a bez planske izgradnje turističkih objekata nema ni pravog turizma.

Sigurno je da vlasti neće poticati organizovanje otpora protiv brana sa lokalnog nivoa ili nivoa države obzirom da su jasno opredjeljene za „energetski lobi“.

Izvjesnu gradnju velikih hidroenergetskih (hidroelektrane na Drini) i termoenergetskih postrojenja vlade mogu uslovit gradnjom mreže malih akumulacija za potrebe stacionarnog turizma i gradnjom infrastrukturnih eko turističkih mreža .

Davanjem kanjona Bosne i Hercegovine velikih prirodnih vrijednosti, a time zanimljivih za razvoj eko turizma, pod koncesiju ili besplatno, za gradnju hidroelektrana, odnosno njihovim uništavanjem zauvijek, bitno bi se umanjila prirodna vrijednost budućih nacionalnih parkova, ali i sadašnjeg NP Sutjeska, a što je posebno značajno nepovratno bi bio izgubljen prihod od nekoliko stotina miliona konvertibilnih maraka godišnje koji je moguće ostvariti planskim razvojem rafting i kajak/kantu ponude (Tara, Drina...) u nekoliko slijedećih godina.

Politika koja valja da bude upućena veoma širokoj kategoriji zainteresiranih je:

Razvojna politika planine i njenih vodotokova je razvoj turističke ponude, korištenje nesumnjivih elektroenergetskih potencijala rijeka i vodotokova, bolje upravljanje relativnim šumskim resursima, razvojne investicije koje uspostavljaju veze sa stanovnicima koji žive uz rijeke i na planinama ali i čuvanje imidža Bosne i Hercegovine kao eko turističke destinacije.

Smjernice Kantona Sarajevo za zaštićena područja

Ministarstvo prostornog uređenja i zaštite okoliša Kantona Sarajevo je u julu 2007 godine, pripremilo pravce budućeg djelovanja ministarstva u zaštićenim prirodnim područjima kao što su:

1. Prioritet u dalnjem djelovanju ministarstva u zaštićenim prirodnim područjima je promocija i podsticanje razvoja ekonomskih aktivnosti u skladu sa zaštitom kao što su ekološki turizam, organska poljoprivreda, ugostiteljske usluge, etno-zanatstvo, skupljanje ljekovitog bilja, organizovanje sportskih sadržaja i sl, i to za razlike subekte.
2. Potrebno je nastaviti strucna i naucna istraživanja i uspostaviti kontinuirani i kvalitetan monitoring zaštićenih prirodnih vrijednosti, procijeniti stanje ugroženosti pojedinih vrsta ili oblika koji se nalaze pod zaštitom, izvršiti inventarizaciju ekosistema na terenu, itd.
3. Neophodno je prevazici samo budžetsko finansiranje i osigurati dopunske izvore za upravljanje zaštićenim područjima i to na osnovu prihvatljivog korištenja zaštićenih dobara kroz naknade za djelatnost na primjer turizma, korištenje prostora za pojedine namjene, postavljanje reklama, korištenje znaka zaštićenog prirodnog dobra na određenim proizvodima, korištenje usluga upravitelja zaštićenim prirodnim dobrom i sl.
4. Nužno je insistirati na intersektorskom pristupu i uskladivanju djelatnosti kada je riječ o upravljanju zaštićenim prirodnim područjima, integriranju mjera zaštite prirode u relevantne sektorske propise (turizam, šumarstvo, vodopoprivreda, ribolov, lovstvo, energetika...). Posebno se mora djelovati zajednički u smislu inspekcijskog nadzora, praćenja stanja i preduzimanja mjera radi sprečavanja uništavanja zaštićenih vrijednosti.
5. Trba jačati kadrovske i stručne kapacitete u upravama zaštićenih područja, obezbijediti kontinuiranu edukaciju i obuku voditelja zaštite prirode, rendžera (čuvara prirode).
6. Ministarstvo će tražiti da se u buducem organu za inspekcijske poslove Kantona obavezno predviđi i posebna inspekcija za zaštitu prirode, sa jasnim nadležnostima i po uzoru na sve druge razvijene zemlje.
7. Obaveza razlicitih subjekata je rad na jacanju ekološke svijesti gradana u smislu informisanja o znacaju ocuvanja prirode za kvalitet zdravlja i življenja. Ministarstvo će nastaviti dobru saradnju sa nevladinim sektorom u kreiranju i implementaciji projekata u zaštićenim prirodnim područjima.
8. Potrebno je iskoristiti mogućnosti uključivanja u medunarodne projekte koji podržavaju ocuvanje biodiverziteta kao što je na primjer projekt NATURA 2000 (Evropska mreža ekološki važnih područja). Za pocetak treba konkursati sa projektom ocuvanja zajednica sa crnom johom koje regulišu sadržaj vode u zemljištu i ocuvanje prirodnih svojstava voda na području Vrela Bosne, jer je to upravo ono za što se zalaže Mreža NATURA 2000.
9. Proširice se aktivnosti (pored pažnje koja se posvećuje zaštićenim prirodnim područjima) na cijelovitu primjenu Zakona o zaštiti prirode FBiH u smislu provođenja općih mjera, kao što su zaštita pejzaža, zaštita divljih životinja i biljaka, zaštita staništa i očuvanja biološke raznovrsnosti, i to na području čitavog Kantona Sarajevo.
10. Implementiraće se opredjeljenja utvrđena Kantonalnim planom zaštite okoliša u tematskoj oblasti biodiverziteta, zaštite prirodnog i kulturnog naslijeda, a posebno ce se raditi na pripremi Akcijskih planova za realizaciju prioritetnih pitanja.

Eko-turizam – elemenat državne politike

Poznato je da su zimski sportovi skupi. Njihov pristup osobama sa slabijim primanjima stvara gomilu problema koji prevazilaze svaku politiku planine. U tom smislu dvije orientacije izgledaju interesantne.

- dobra lokalna organizacija može učiniti isto toliko koliko i velike investicije;
- sistematski favorizirati forme slabih investicija.

Dvije stvari opterećuju cijenu dnevnog dolaska: cijena smještaja i cijena opreme za odmor.

Prva se može reducirati na soluciju tipa kampovanja, privatnog smještaja, kolektivnog smještaja (pansioni, planinarski domovi).

Da bi se umanjio trošak opreme, treba se orientirati na ponudu koja je, u zavisnosti od vremena odmora različita, koristeći najmanju cijenu resursa koji su na raspolaganju na planini: turno-skijanje, itinerere za šetnje, ribolov, kupanje, planinski biciklizam strogo uređenim stazama, streličarstvo, posjete uređenim pećinama (oko Sarajeva: Megara iznad Tarčina, pećina Orlovača u Sumbulovcu, pećina Bijambare...), mineralogija, posvećivanje flori i fauni, tematski pohodi tipa - tragom proizvođača kvalitetne hrane, upućivanje na ruralne zanate i agri-proizvode sela i sl.

Mnogo više se postiže ako ovo radi lokalna organizacija, nego teške investicije. Ova usmjerenja potenciraju održavanje veze između broja turista i prihoda stanovništva koji je slab.

Uvođenje turizma na selo, pa barem tako što će se staza za šetnju, biciklizam, turno skijanje... postaviti tako da dodiruje selo je imperativ razvoja eko-turizma u Bosni i Hercegovini.

Osnovna zadaća razvoja eko-turizma kao elementa državne politike je rješavanje problema susreta gradskog i seoskog stanovništva.

Na bosanskohercegovačkim planinama eko-turizam valja da se razvija u povezanosti sa općim ciljevima razvoja, koji daju prioritet stvaranju stalnih aktivnosti i porastu proizvodnje sela.

Turističko snabdijevanje planine do sada je bilo koncentrirano na mesta odmora vezanog za skijanje. Ekonomski interes koji za lokalno stanovništvo na skijalištima podrazumijeva stvaranje zanimanja i usluga je nesporan, mada se o veličinama može diskutirati. Međutim, očito je da ova forma turizma nije opće rješenje za planine BiH.

Nije li to zato što se ona odnosi samo na mali dio teritorije koji zauzimaju visoke planine Bosne i Hercegovine?

Eko-turizam – elemenat političke ekonomije

Pretpostavimo da jedna općina od cca 2.500-3.000 stanovnika raspolaže sa jednim predjelom za skijanje, koji u tehničkom smislu omogućava izgradnju 4.500 kreveta za odmor.

Izgrađeno mjesto za odmor stvorilo je oko 450 radnih mjesta, od čega su maksimum stotinjak preuzeli ljudi iz navedene općine (preciznije još stotinjak sezona u zimskoj sezoni). Još stotinjak radnih mjesta zauzeli su stanovnici iz susjednih općina, a ostatak ljudi iz grada, od čega će 100 do 150 biti sa stalnim prebivalištem.

Struktura zajednice bi izgledala ovako:

- 2.500 -3.000 stalnih žitelja;
- 200 aktivnih, od čega;
- 100 sa punim radnim vremenom;
- 100 sa povremenim radnim vremenom.

Općina bi tada postala "turistička".

Moguće je promovirati i drugi oblik koji prihvata postojeće stanje i koji se uklapa u život općine: Prenoćišta, ljetni kamp, kolektivni smještaj u blizini ili u selu, ograničen ukupan broj kreveta 500 do 1.000. Sastav moguć, ostvarljiv, progresivna izgradnja 100 -150 kreveta godišnje, moglo bi biti kao:

- 20 malih kampova sa 5 šatora ljeti;
- 10 seoskih gostonica (mali pansioni) x 2-10 soba;
- 5 centralnih kolektivnih smještaja (40-50 kreveta);
- 100 seoskih ili mjesnih prenoćišta;
- 50 drugorazrednih prebivališta (vikendica);
- 1 turističko naselje visoke kategorije cca 30-60 ležaja;

Politika ovakvog razvoja omogućava disperziju dodatnog dohotka iz turizma na veći broj stanovnika, koji bi time zadržali svoju raniju djelatnost.

Vidljivo je da svaka od ove dvije solucije razvoja pruža korist. Njihovo poređenje pokazuje da je druga formula razvoja više povezana sa ekonomskom politikom sela na planini i da omogućava (isto kao i stacionirani turizam prve formule) demografsku obnovu planina BiH.

Međutim, treba se čuvati od generaliziranja prethodne analize. U svakom slučaju je potrebna procjena za svaki pojedinačni lokalitet.

Apriori, ne treba razvijati stacionirani turizam, osim ako sigurne procjene ne osiguravaju dobru rentabilnost i jako proširenu sezonu.

Izvjesno je da na pr. lokaliteti sa termalnim izvorima daju bolju garanciju popunjenoštiti, nego skijališta. Na osrednjoj planini nije neophodno angažirati velike investicije. Pronaći klijentelu bez vještačkog privlačenja je jedan od postulata razvoja eko-turizma.

Ipak, neke zone osrednje planine, posebno slabo snabdjeveni centri za koje postoji interes, moraće stvoriti aktivnosti za izletnike i turistički opremiti prostore.

Najefikasnije je riješiti pitanje vode, makar i neznatno, koja će se uvjek koristiti za razonodu. Nije neophodno angažiranje na velikim poslovima uređenja obala rijeka i sl. Jedno malo jezero dovoljno je da stvori atraktivno mjesto za "zbijeni turizam". Izvjesnu gradnju velikih hidroenergetskih postrojenja vlade mogu usloviti gradnjom mreže malih brana za potrebe stacionarnog turizma.

Orientacija prema prihvatu turista, spojena sa seoskim životom, vrlo je malo izučavana u teoriji industrije turizma. Ona ne smije da bude pobrakana sa teorijom "pusti da radi" ili sa rasipanjem ličnih inicijativa. Naprotiv, ovaj oblik može da ima efekat na ekonomiju ako je ona:

- organizovana po planu (općina, kanton), da bi smještaj u svim njegovim oblicima (uređivanje za odmor, pripreme aktivnosti koje se predlažu izletnicima) napredovao na usklađen način. Ničemu ne služi stvaranje tri razdvojena prenoćišta, ako nisu uključena smisleno u jedinstvenu mrežu organiziranja prihvata.
- primjer loše politike investicija je gradnja malih neumreženih pansiona za potrebe ZOI 84.
- pozitivno iskustvo iz svijeta je upućivanje na gradnju objekata na turističkim itinererima različitih razloga putovanja.

Ohrabruvanje umrežavanja smještajnih kapaciteta duž različitih itinerera (hodački, planinsko biciklistički, sakralni, parkovi prirode, putevima sira i vina, gastronomski, stari gradovi...) treba da podstakne osjetljivu klijentelu da produži trajanje svog boravka. To je ponuda namijenjena turistima koji dolaze svojim automobilima i koja neće nikada postati destinacija za masovni odmor.

Visoko gorje u krugu od cca 100 km od Sarajeva ima prednost nad ostalim regionima u smislu humane participacije, gdje se relativno brojna gradska klijentela može predstaviti i kao vjerna klijentela. Takva pozicija planinama visokog gorja daje dobre prepostavke da steknu originalan imidž među bosanskohercegovačkim planinama.

Ključni elementi smjernica za lokalne vlasti

Da li je privatna inicijativa dovoljna da se stvore prepostavke za razvoj eko-turizma na određenom području?

Razvoj industrije turizma nigdje u svijetu nije krenuo bez učešća države. Kao što je Vlada BiH pozvala japansku JICA da sačini studiju razvoja eko-turizma u području Šipova i Nevesinja, tako su lokalne zajednice (općine), kantoni, turističke zajednice i resorna ministarstva odgovorna za stvaranje prepostavki za razvoj eko-turizma na svome regionu.

Privatna inicijativa se uključuje tek u fazi implementacije, kada se očekuje učešće mnogih tzv. stakeholdersa (ulagača, učesnika) iz općina i ruralnih zajednica, a naravno i iz inostranstva.

Logična inicijalna aktivnost u tom smislu je definiranje liste ekoloških problema na ciljanom regionu i postavljanje kriterija za njihovo rangiranje. Kao bazni programsko-planski dokumenat je izrada lokalnog ekološkog akcionog plana – LEAP (Local Environmental Action Plan), utemeljenog na načelima Agende 21 iz Rio de Janeira 1992. i Atenske deklaracije iz 1998 godine, Ustava BiH, Ustava FBiH i Nacionalnog ekološkog akcionog plana – NEAP.

Koliko je poznato do sada (kraj 2004. godine) je 10-15 općina u BiH izradilo LEAP, a projekte su finansirali USAID, Austrija, Kanton Sarajevo i neke od općina.

Buduće studije razvoja eko-turizma valja da sagledaju postojeće stanje okoliša, utvrde eko-turističku viziju razvoja za određeni vremenski period, identificiraju probleme i nedostatke, postave prioritete za rješavanje tih problema, predlože mјere od kojih će imati koristi lokalno stanovništvo i osigura ulagačima učešće u izgradnji i preuzimanju akcija.

**Po pravilu izrada se povjerava nekoj od NVO-a, kojima je programska aktivnost
čuvanje prirodnih i kulturnih vrijednosti i zaštita okoliša.**

Program LEAP-a valja da sadrži osim okolišnih i razvojnih prioriteta i eko-turističku studiju razvoja u seoskim sredinama, koja treba da predviđi postavljanje akcionog plana za slijedeće radnje:

- Poticaj otvaranja više eko-turističkih djelatnosti sa uputstvima za potencijalne ulagače, kao što su uslovi za otvaranje malog kampa uz postojeće domaćinstvo, uputstvo gdje se može nabaviti oprema za pčelarstvo, sušenje šumskih plodova, uređenje jedne ili više prostorija za iznajmljivanje turistima, ribogojstvo i drugo, koja će svako zainteresiran moći dobiti u općini;
- Prijedlog proizvoda sela općine, na kojem treba graditi budući brand svih proizvoda i organiziranje festivala sela koji će promovirati taj proizvod. Festival sela treba postaviti na takav način da zainteresira medije neophodne za promociju ideje - općina mjesto zdravog i dugovječnog življenja;
- Prijedlog lokacije postavljanja eko-prodavnice za plasman proizvoda općinske zadruge (ukoliko lokalna zajednica nema zadrugu, pokrenuti inicijativu za osnivanje);
- Izrada lovnog i ribolovnog vodiča općine, sa inventarizacijom postojećih objekata i popis ribljeg i životinjskog fonda;
- Postavljanje nekoliko hodačkih itinerera za rekreativce postavljenih po jedinstvenoj metodologiji na način koji će eliminirati potencijalne opasnosti od zaostalih mina.
- Postavljanje najmanje dva itinerera za orijentaciono hodanje ili trčanje (izuzetno popularna danas u Evropi) po selima općine;
- Postavljanje staze za planinski bicikl po pravilima IMBA (The International Mountain Bicycling Association);
- Predlaganje više mjesta za uređenje vidikovaca za izletnike i rekreativce, sa geografskim orijentirima;
- Postavljanje staze za turno skijanje;
- Izrada eko-turističke saobraćajne signalizacije za potrebe pješaka, biciklista i automobilista po svjetskim normativima. Taj projekat podrazumijeva izradu posebnog separata;
- Izrada agri-turističkog vodiča za automobiliste, koji bi ukazao izletnicima iz grada na mogućnost posjete i nabavke namirnica od malog poslovnog sektora, po uzoru na lijepe primjere iz svijeta;
- Izrada turističke karte područja u razmjeri 1 : 50.000, a potom separata za potrebe izletnika u razmjeri 1 : 25.000.

Posebno valja osmisliti boravak škola u prirodi u postojećim smještajnim kapacitetima, usklađujući ga sa pravilnikom o odvijanju škole u prirodi koji je donijelo Udruženje turističkih agencija u Bosni i Hercegovini – UTA BiH.

Nosilac programa je sposobljena NVO.

U programu sudjeluju svi relevantni organi općine, čija je djelatnost privreda, zaštita okoliša i turizam kao i organi mjesnih zajednica i preduzeća koja djeluju na teritoriji općine.

- Pojedinačno analizirati sve eventualno postojeće projekte zaštite okoliša, razvoja poljoprivrede, kao i drugih projekata vezanih za općinu u smislu povezivanja i isticanja razvoja eko-turističke ponude kao nadopune i komparativne prednosti postojeće turističke, poljoprivredne i šumske djelatnosti.
- Program treba uzeti u obzir sve postojeće izgrađene staze, kao i postojeće planinarske staze i transferzale. Aktivnosti koje projekat otvara moraju imati pravce djelovanja koje zadržavaju postojeće okruženje i djelatnosti, a eko-turistička ponuda valja da bude prepoznata i da obezbijedi svim učesnicima finansijsku dobit od turizma.
- Program valja da ukaže na to da dobra lokalna organizacija može učiniti isto toliko koliko i velike investicije, stvarajući uvjete u kojima će se sistematski farorizirati forme slabih investicija. Ekonomski razvoj i mogućnosti dodatnih prihoda stanovnika, zadržavajući postojeće djelatnosti, su najznačajnija i najhitnija pitanja.
- Program će donijeti upute u kojem pravcu vlasti lokalne zajednice mogu davati smjernice za pitanja općinskog razvoja kroz razvoj eko-turizma, kao što je politika prihvata gostiju, uređivanja prostora, uređenja pejzaža, uređenja sela, snabdijevanja izletnika, a posebno na koji način stvarati ambijent za ulaganja mnoštva malih ulagača.
- Rezultati programa će odgovoriti kolika su potrebna finansijska sredstva za implementaciju i valja da budu vidljivi odmah.

Obzirom da država Bosna i Hercegovina, još nema strategiju razvoja turizma, pa time ni strategiju razvoja ruralnog turizma,

- potrebno je utvrditi lokalnu politiku razvoja agroturizma / seoskog ili ruralnog turizma;
- potrebno je napraviti inventuru postojećih kapaciteta i potencijala u oblasti ruralnog turizma;
- definirati koje su prednosti i slabosti u oblasti ruralnog turizma;
- izraditi lokalnu strategiju (plan) razvoja ruralnog turizma, pokušati definirati probleme i izazove sa kojima će se susretati budući razvoj ruralnog turizma u Bosni i Hercegovini i definirati koje su to organizacije koje će se baviti pitanjima ruralnog turizma;
- definirati listu potreba za uspješan razvoj ruralnog turizma;
- definirati takođe kakvu pomoć očekujemo od strane EU za uspješan razvoj ruralnog turizma.

Politika za mlade

Svaka lokalna zajednica u Bosni i Hercegovini valja istovremeno da ima jasnu politiku za mlade. Voditi politiku mladih znači olakšati fizičko nastanjivanje i uključivanje mladih u ekonomiju zemlje.

Prirodna demografija u ovom trenutku je nesposobna da revitalizira selo. Treba učiniti sve da se vrati ili dođu mladi ljudi. Marginalizacija i beznađe su stvarne prepreke za nastanjivanje mladih u sela na Programskom području.

Politika za mlade se ne ograničava samo na rješavanje problema nastanjivanja. Treba takođe stvoriti uslove za kulturni život. Politika za mlade podrazumijeva nestanak izolovanosti koju ljudska bića ne podnose. Da bi se smanjila usamljenost potrebno je:

- stvoriti uslove za ostanak žena - mini pekara, snabdijevanje...
- ukinuti osjećaj dosade i tuge – TV signal, radio, telefon...

- ne dozvoliti više osobi da se sama suočava sa problemima: apoteka, poljoprivredna apoteka, ambulanta ...

Smanjivanje usamljenosti obuhvata i: podržavanje socijalnih inicijativa, napr. obnova ili nova gradnja, poljoprivredni savjeti, stvaranje malih proizvodnih zadruga obližnjih sela, zadružne mini prodavnice, otkupne stanice... (pomoć zadrugama ili domaćinstvima u izgradnji jeftinji mini prodavnica za plasman turistima iz grada seoskih agri-proizvoda, ljekovitog bilja... izgrađenih od prirodnog materijala).

Mini zadružne prodavnice u selima bi bile svojevrsni informativni punktovi za mogućnosti i kapacitete nabavki proizvoda; popis prodavnica bi bio objavljen u posebnim agri-turističkim vodičima (štampani i virtualni). Izrada agri-turističkih vodiča sa prezentacijom ponude određenog domaćinstva u podržavanom području podiže entuzijazam mladih stanovnika. Uspješna je ona politika za mlade koja uspijeva da istakne važnost određene djelatnosti na selu kako za domaćinstvo tako i za širu zajednicu.

Može se skratiti vrijeme za dobivanje odgovora uvođenjem obrasca (upitnika).

Dati prioritet pravcu razvoja ruralnog turizma podrazumijeva hitno donošenje politike razvoja na osnovu tri stalna postulata:

- politika za mlade podrazumijeva fizičko nastanjivanje zbog nesposobnosti prirodne demografije da revitalizira selo (voda, struja, putevi, TV i telefon signal...);
- stvaranje ekonomskih djelatnosti podrazumijeva mala, ali sistematska ulaganja od interesa za proizvođače i prerađivače, zadržavajući postojeće aktivnosti. Ovde valja reći da je teza o sukobu razvoja turizma sa poljoprivredom i šumskom aktivnošću netačna. Valja reći da u Kantonu Sarajevo već postoje značajni prerađivački kapaciteti, ali sa nedovoljnim udjelom domaćih poljoprivrednih proizvođača;
- bolje upravljati prirodnim resursima (tlo, voda, vazduh, šume) posebno podrazumijeva preusmjerenje na ekološki način privređivanja, što je složen proces promjena koji traži bolje upravljanje svim resursima, poštujući načela ekološke poljoprivrede.

Izvor : Wigwam Travel & Consulting d.o.o. Sarajevo, 2011

8. Smernice za turističke organizacije i udruženja

1.0 Politika, planiranje i donošenje odluka

1.1 Obavezati se na izvrsnost uključivanjem principa održivog turizma u sve aspekte politike, planiranje i donošenje odluka. Pripremiti politiku i aktioni plan održivog turizma, ispoljavajući time liderstvo. Podsticati i pomagati teritorijalnim turističkim organizacijama da izgrade sopstvenu politiku i akcione planove obavezujući se na socijalno, kulturno i ekološki odgovorne principe rada.

1.2 Podržavati proaktivan pristup sprovođenju odrednica o turizmu u Strategiji održivog razvoja RS i obezbediti potpunu identifikaciju turističkih resursa i vrednosti radi primene u procesu planiranja i raspodele.

1.3 Raditi sa odgovarajućim nacionalnim i pokrajinskim / teritorijalnim forumima na temu životne sredine i ekonomije ka postizanju ciljeva održivog razvoja u svim sektorima ekonomije.

1.4 Ustanoviti program za ocenjivanje i monitoring radi procene napretka u ostvarivanju politike i aktionsih planova.

2.0 Doživljaj u turizmu

2.1 Podsticati svoje članove da pruže kvalitetan doživljaj u turizmu koje donosi zadovoljstvo i obogaćivanje posetiocima, domaćinima i zaposlenima; veće poštovanje, razumevanje i afinitet za prirodne i kulturne resurse, kao i razumevanje i uvažavanje zajednica domaćina.

3.0 Zajednica domaćina

3.1 Podsticati članove da se aktivno uključe u društvene, kulturne i ekološke projekte i manifestacije lokalnih organizacija i grupa tih zajednica.

3.2 Podsticati izradu planova i programa turizma lokalnih zajednica, koji sadrže koncepciju održivog turizma.

4.0 Razvoj

4.1 Podsticati programe izgradnje turističke infrastrukture i uređenja prostora, koji su ekonomski, ekološki i društveno održivi, a koji obezbeđuju budućnost ruralnih i urbanih zajednica.

4.2 Podsticati efikasne procese koji garantuju dostupnost odgovarajućih informacija o životnoj sredini, koje će biti uzete u obzir pri planiranju i odlučivanju vezanom za predloženi razvoj.

4.3 Podsticati uključivanje lokalnih zajednica i učešće informisane javnosti u planiranje projekata u turizmu.

5.0 Prirodni, kulturni i istorijski resursi

5.1 Podsticati nastojanja države da uspostavi nacionalne parkove, rezervate prirode i druga zaštićena područja. Saradivati sa nadležnim organima u kreiranju odgovarajuće politike vezane za turizam u ovim područjima.

5.2 Raditi sa predstavnicima nadležnih organa i turističke delatnosti na podsticanju ne-potrošačkog doživljaja prirode, poštovanja divljih vrsta i ponašanja koje će obezbediti njihovu održivost.

5.3 Podsticati razvoj autentičnih turističkih proizvoda vezanih za kulturu i kulturno nasleđe. Podsticati priznanje i poštovanje vrednosti i želja ljudi čija kultura i istorija čine sastavni deo doživljaja u turizmu.

5.4 Podsticati očuvanje, restauraciju i kreativno korišćenje istorijskih resursa, uključujući kulturno-istorijske objekte, kada je to ekonomski izvodljivo.

5.5 Podsticati podršku programima i organizacijama vezanim za prirodu, kulturu i kulturno nasleđe:

6.0 Očuvanje prirodnih resursa

6.1 Sprovoditi i podsticati očuvanje energije, uključujući korišćenje energetski efikasnih vidova prevoza. Sprovoditi i podsticati očuvanje vode, smanjenje korišćenja papira i kupovinu recikliranih i nebeljenih proizvoda od papira.

6.2 Podsticati članove da izaberu dobavljače koji podržavaju i sprovode principe održivog razvoja i nastojati da dobavljači smanjuju ambalažu; smanjiti kupovinu proizvoda za jednokratnu upotrebu; identifikovati proizvode koji se mogu ponovo koristiti i proizvode napravljenje od reciklovanog materijala.

6.3 Sarađivati i podsticati druge sektore privrede u promovisanju održivog korišćenja vazduha, zemljišta, voda, šuma i divljih vrsta.

6.4 Raditi sa članovima na razvoju kolektivnog stava turizma prema značajnim pitanjima prirodnih resursa.

7.0 Zaštita životne sredine

7.1 Sprovoditi i podsticati ekološki ispravno upravljanje otpadom i materijalima, uključujući smanjenje, reciklažu i ponovnu upotrebu. Ohrabriti nastojanja da se smanji svaki vid zagađenja.

7.2 Podsticati članove da rade sa dobavljačima na razvoju ekološki prihvatljivih proizvoda, smanjivanju ambalaže i razvoju transportne ambalaže koja se može ponovo koristiti.

8.0 Marketing

8.1 Podsticati razvoj i promociju turističkih proizvoda i aktivnosti koji jačaju ekološku i kulturnu svest.

8.2 Podsticati promotivne aktivnosti koje ističu prirodne, kulturne i istorijske resurse.

9.0 Istraživanje i obrazovanje

9.1 Podsticati istraživanja vlade i privrede koja unapređuju znanje i praksu vezane za održivi turizam, uključujući ekonomske, društvene, kulturne i ekološke uticaje predloženih projekata. Podržati istraživanja za izradu pokazatelja održivog turizma. Podsticati istraživanja koja prate odgovor potrošača na inicijative održivog turizma.

9.2 Podsticati razvoj i uvođenje koncepata, principa i prakse održivog turizma u turizmu i programima obrazovanja na svim nivoima

9.3 Organizovati i podsticati edukativne seminare za rukovodstvo i zaposlene u turističkoj delatnosti, vezane za održivi turizam i relevantne aspekte ekoloških, kulturnih i istorijskih resursa.

10.0 Svest javnosti

10.1 Podsticati razvoj javne politike i delatnosti, vladinih i obrazovnih inicijativa koje podižu ekološku i kulturnu svest, koncept održivog razvoja, kao i potencijalni doprinos turizma tom cilju.

10.2 Obezbediti članovima znanje i promovisati svest u pogledu etičkog kodeksa za turiste, etičkog kodeksa za turističku delatnost i preporučenih smernica za odgovarajuće sektore turizma.

10.3 Istražiti i objavljivati „uspešne priče“ među turističkim organizacijama.

11.0 Saradnja u turističkoj delatnosti

11.1 Saradživati i podsticati članove da sarađuju, u okviru turističke delatnosti, sa vladinim institucijama i sa drugim organizacijama koje rade na održivom turizmu i unapređivanju kvaliteta života u zajednicama domaćinima i turističkim regijama.

12.0 Globalno selo

12.1 Podsticati učešće u manifestacijama kao što su Nedelja svesti o turizmu, Svetski dan turizma, Dan parkova, Dan kulturnog nasleđa, Dan planete Zemlje, Nedelja životne sredine i Decenija UNESCO-a za kulturni razvoj.

Smjernice za turističke organizacije i udruženja

Turistički brend Programskog područja

Turistički brend Bosne i Hercegovine pa tako i Programskog područja treba tražiti u tri velika dobra, a to su: **Priroda i aktivnosti u prirodi, kultura i ljudi.**

U velikom dobru PRIRODA I AKTIVNOSTI U PRIRODI nalazi se hrana, pića, pitka voda kao direktni proizvod prirode, drvna industrija i drugi sektori privrede za koje ima značaj brend prirode. Promocija aktivnosti u prirodi jača brend prirode. Osmišljeni marketing velikih multinacionalnih kompanija koje proizvode odjeću, obuću i prateću opremu za ove djelatnosti, stvorio je svojevrsni modni trend, po kojem se prepoznaje "nova zdrava elita", i to valja iskoristiti. Najskuplja ponuda turističkih agencija iz svijeta je upravo ona koja se dodiruje sa duhom aktivnosti u prirodi.

U velikom dobru KULTURA nalazi se raznolika ali i jedinstvena u svijetu (stećak) kulturna baština kao i velika nematerijalna baština (zanati, vještine, umijeća, kuharstvo, muzika, folklor...)

Napokon u velikom dobru LJUDI nalaze se razna vjerovanja, običaji, tradicionalna gostoljubivost i dr.

Sektorsko udruživanje

Sektorska udruženja su stručno-poslovne organizacije koje se osnivaju radi unapređivanja, usklađivanja i zastupanja zajedničkih interesa članova. Sektorska udruženja osnivaju se na nacionalnom i na međunarodnom nivou.

Udruženja turističkih / putničkih agencija

Značajan događaj u oblasti turističkog posredovanja sa pravom se može smatrati osnivanje dobrotvoljnog Udruženja / udruge turističkih / putničkih agencija u Bosni i Hercegovini – UTA BiH osnovanog 2003. godine. Udruženje okuplja oko 70 agencija (2011) iz cijele Bosne i Hercegovine i član je Balkan Federation of Travel & Tourist Agencies Associations - BAFTAA.

BAFTAA. Članovi Balkanske federacije su udruženja ANAT iz Rumunije, ATAA iz Albanije, ATAM iz Makedonije, BATA iz Bugarske, HATTA iz Grčke, TURSAB iz Turske, YUTA iz Srbije, UTA BiH iz Bosne i Hercegovine (vidi: www.uta.ba).

Redovni članovi su pravne osobe i to su firme, koje se kao osnovnom djelatnošću bave turističkim posredovanjem, kupnjom i prodajom smještajnih, saobraćajnih i drugih usluga te koje imaju sjedište u Bosni i Hercegovini. Članice UTA

BiH osim što su obavezne ispunjavati uvjete propisane Zakonom o turističkoj djelatnosti i pravilnicima koji uređuju poslovanje turističkih/putničkih agencija, između ostalog, trebaju poštovati Pravila profesionalnog i etičkog ponašanja u radu i poslovanju te prihvati UTA BiH Opće uvjete organizacije putovanja i izleta.

Pri UTA BiH djeluje Sekcija turističkih novinara BiH i Udruženje eko kampova BiH koji zadovoljavaju kriterijume ADAC-a. U Bosni i Hercegovini djeluju i Udruženja avanturističkih aktivnosti, raftera, receptivnih agencija i druga udruženja.

Udruženje hotelijera i restoratera – UHR BiH.

Osnovni cilj Udruženja je okupljanje hotelijera i restoratera radi zaštite i promoviranja zajedničkih, ponajprije strukovnih interesa svojih članova. Donošenje jedinstvenog državnog pravilnika o kategorizaciji hotela i restorana po ugledu na evropske standarde. Radi ostvarenja osnovnog cilja Udruženje je sebi postavilo više ciljeva.

Vanjsko trgovinska komora Bosne i Hercegovine – VTK osniva Udruženje za turizam Bosne i Hercegovine.

Nacionalna asocijacija turističkih agencija Srbije – YUTA

Nacionalna asocijacija turističkih agencija Srbije – YUTA, osnovana je 1954. godine, i posluje kao neprofitna organizacija. Izuzetno u YUTA se mogu udružiti i druge turističke agencije i preduzeća, društva i individualni privrednici koji nisu registrovani za agencijsko-turističke djelatnosti sa sjedištem van teritorije R. Srbije u svojstvu pridruženog, odnosno počasnog člana. Danas je većina turističkih agencija učlanjena u YUTA i preko njenih članica se obavlja oko 95% ukupnog turističkog prometa Srbije. Članice moraju da ispunjavaju visoke Opšte i posebne standarde YUTA što je pretpostavka kvalitete i garancije zaštite turista i poslovnih partnera.

Međunarodna sektorska udruženja

Cilj sektorskih udruženja putničkih agencija na međunarodnoj razini je unaprjeđenje struke, ali i zaštita potrošača.

UFTAA – United Federation Of Travel Agents' Associations – Svjetska udruga nacionalnih udruga putničkih agencija najstarija je međunarodna organizacija putničkih agencija. UFTAA je osnovana 1919. godine pod nazivom FUAAV (Fédération Universelle des Associations des Agences de Voyage). UFTAA je najviše i najveće tijelo u svijetu koje predstavlja organizacije i preduzeća u turističkom posredovanju. Predstavlja 114 nacionalnih udruženja putničkih agencija te pridružene članice u ukupno 121 zemlji svijeta. UFTAA ima konsultativni status pri Ujedinjenim nacijama u tijelima poput UNESCO-a WHO i dr. UFTAA je pridruženi član WTO-a Zastupa agencije kod IATA-a međunarodne hotelske udruge (IHRA) i drugih sličnih udruženja. U praksi se jednakom uz kraticu UFTAA koristi i francuska kratica te udruge – FUAAV.

ECTAA - Europsko udruženje putničkih agencija– Group of National Travel Agents' and Tour Operators' Associations Within the EU – Udruga nacionalnih udruga putničkih agencija i organizatora putovanja zemalja Europske unije sa sjedištem u Bruxellesu. ECTAA je osnovana 1961. godine i sjedinjuje 23 udruge iz 22 zemlje EU i udruge iz šest zemalja koje nisu članice EU, među kojima je i UHPA, hrvatsko sektorsko udruženje putničkih agencija. ECTAA broji oko 10.000 članica.

Među najpoznatija nacionalna udruženja putničkih agencija ubrajaju se ASTA i DRV.

ASTA – American Society of Travel Agents – Američka udruga putničkih agencija sa sjedištem u Aleksandriji, u Virginiji, i u SAD-u najveća je svjetska udruga putničkih agencija, a broji više od 26. 000 članica iz SAD i više od 170 zemalja svijeta.

DRV – Deutscher Reisebüro und Reiseveranstalter Verband e. V. – Njemačka udruga putničkih agencija i organizatora putovanja i agencija sa sjedištem u Berlinu. Ova udruga broji više od 5.300 članica iz Njemačke i drugih zemalja.

Osim međunarodnih udruga za djelatnost putničkih agencija važne su i udruge ugostitelja i prijevoznika, kao IH&RA (Svjetska udruga hotelijera i restoratera), IATA (Svjetska udruga zračnog prometa), IRU (Svjetska udruga cestovnog prometa) itd.

Izvor : Wigwam Travel & Consulting d.o.o. Sarajevo, 2011

9. Smernice za smeštaj (ugostiteljska delatnost)

1.0 Politika, planiranje i donošenje odluka

1.1 Obavezati se na izvrsnost u uključivanju principa održivog turizma u sve aspekte politike, planiranja i donošenja odluka.

1.2 Pripremiti ekološku politiku i akcioni plan. Uspostaviti ekološku komisiju za razvoj programa i podršku osoblju.

1.3 Uspostaviti program za monitoring i ocenjivanje radi procene napretka.

2.0 Gosti

2.1 Podići nivo ekološke svesti gostiju. Informisati goste o ekološkim programima i posavetovati ih kako mogu da sarađuju u očuvanju energije i vode i recikliraju otpada.

3.0 Zajednice domaćini

3.1 Podsticati razvoj lokalne i regionalne infrastrukture za prikupljanje, skladištenje i reciklažu sekundarnih sirovina.

3.2 Donirati višak hrane lokalnim prihvatalištima i društvenim grupama, koliko je to moguće u okviru važećih zdravstvenih propisa.

3.3 Podržavati kulturne i ekološke programe grupa i organizacija lokalne zajednice.

4.0 Razvoj

4.1 Poštovati prirodno i kulturno okruženje u pogledu razmere, lociranja, projektovanja i funkcionisanja novih objekata, proširenja i renoviranja. Koliko je moguće, unaprediti kvalitet pejzaža.

4.2 Projektovati i graditi objekte uzimajući u obzir efikasno korišćenje energije i materijala, održivo korišćenje prirodnih resursa, smanjenje negativnih uticaja na životnu sredinu i stvaranje otpada, kao i bezbedno i odgovorno odlaganje preostalog otpada.

4.3 Konsultovati se sa institutima oko izbora materijala koji nisu toksični i koji su najmanje štetni kada se koriste kod žetve, u rudarstvu ili proizvodnji, kao i prilikom odlaganja.

5.0 Prirodni, kulturni, istorijski resursi

5.1 Razmotriti korišćenje lokalne tradicije i umetnika pri građenju novih i renoviranju postojećih objekata i upotrebi lokalnih materijala u građenju.

5.2 Obavezati se na očuvanje i restauraciju autentičnih starih ugostiteljskoh i hotelskih objekata, kada je to ekonomski izvodljivo.

6.0 Očuvanje prirodnih resursa

6.1 Praktikovati očuvanje energije u svim oblastima uključujući grejanje, klimatizaciju i osvetljenje. Razmotriti korišćenje solarne energije u novim objekatima i ako je moguće, preći na energetski efikasnije sisteme u svim objektima

- 6.2 Podsticati korišćenje javnog prevoza i zajedničko korišćenje putničkog vozila od strane zaposlenih; takodje omogućiti zaposlenima da dolaze na posao pešice ili biciklom, tako što će se ugraditi tuševi, garderobe i stalci za bicikle.
- 6.3 Praktikovati štednju vode i ako je moguće, instalirati štedljive armature za vodu.
- 6.4 Kupovati proizvode od recikliranog i nebeljenog papira za korišćenje u gostinskim sobama, trpezarijama i kancelarijama.
- 6.5 Izvoditi periodične revizije potrošnje energije i vode.

10. Smernice za posluživanje hrane (ugostiteljska delatnost)

1.0 Politika, planiranje i donošenje odluka

- 1.1 Pripremiti politiku zaštite životne sredine i uzeti u obzir ekološke faktore u svim aspektima planiranja i donošenja odluka.
- 1.2 Identifikovati i postupati u skladu sa zakonima i propisima o zaštiti životne sredine koji se odnose na hranu i piće.
- 1.3 Sprovoditi periodične revizije i procene uticaja na životnu sredinu (uključujući i otpad) da bi se obezbedila usaglašenost sa politikom i propisima.

2.0 Korisnik

- 2.1 Informisati korisnike o merama koje se preduzimaju za zaštitu životne sredine i smanjivanje otpada.
- 2.2 Pozvati korisnike na saradnju radi postizanja ciljeva zaštite životne sredine i po potrebi, dati smernice.

3.0 Zajednica

- 3.1 Podsticati razvoj lokalne i regionalne infrastrukture za prikupljanje, skladištenje i preradu sekundarnih sirovina.

4.0 Razvoj

- 4.1 Uzeti u obzir prirodno i kulturno okruženje kod projektovanja, lociranja i korišćenja novih, adaptiranih ili rekonstruisanih objekata. Poštovati i koliko je to moguće, poboljšati kvalitet pejzaža i ambijenta.
- 4.2 Projektovati i graditi objekte, uzimajući u obzir efikasno korišćenje energije i materijala, održivo korišćenje prirodnih resursa, smanjenje negativnih uticaja na životnu sredinu i stvaranje otpada, kao i bezbedno i odgovorno odlaganje ili preradu preostalog otpada.

5.0 Prirodni, kulturni i istorijski resursi

- 5.1 Podsticati očuvanje, restauraciju i kreativno korišćenje istorijskih zgrada, kada je to ekonomski izvodljivo.

6.0 Očuvanje prirodnih resursa

6.1, Sprovoditi očuvanje energije i koristiti energetski efikasnu opremu za čuvanje i pripremu hrane. Redovno održavati sistem grejanja i klimatizacije i koliko je to moguće, unapređivati te sisteme radi veće energetske efikasnosti.

6.2 Nastojati da se sačuva voda i smanji upotreba papira. Kupovati reciklirane i nebeljene papirne proizvode, kao što su ubrusi i salvete, ako je to moguće.

7.0 Zaštita životne sredine

7.1 Smanjiti proizvodnju svih vrsta otpada smanjenjem potrošnje, ponovnim korišćenjem i reciklažom. Naći praktična rešenja za ponovno korišćenje otpada u korisne svrhe, kao što su kompostiranje i pretvaranje u stočnu hranu.

7.2 Kupovati namirnice naveliko, ako je moguće i koristiti dispenzere za začine, bezalkoholna pića i druge artikle, kada to zdravstveni propisi dozvoljavaju.

7.3 Sarađivati sa dobavljačima na smanjivanju ambalaže i izradi transportne ambalaže koja se može ponovo koristiti.

7.4 Periodično proveriti rashladne jedinice i klima uređaje da ne cure, kako bi se sprečio gubitak freona.

8.0 Marketing

8.1 Uneti ekološke inicijative u programe marketinga i promocije.

9.0 Istraživanje i obrazovanje

9.1 Podržati i podsticati istraživanja vezana za smanjenje, reciklažu i ponovno korišćenje svih vrsta otpada, uključujući organske materije i ambalažu, kao i alternativne načine prerade otpada, kao što su kompostiranje i pretvaranje u hranu za životinje. Obrazovati i uključiti zaposlene u pogledu sadržaja i svrhe ekološke politike. Podsticati pozitivan timski napor u cilju podržavanja ekološke politike i sprovođenja u praksi u skladu sa zdravstvenim i bezbednosnim propisima.

10.0 Javna svest

10.1 Podsticati napore ugostiteljske delatnosti na promociji razumevanja za ekološka pitanja koja se odnose na hranu i piće, kao i način na koji potrošači mogu da sarađuju dajući podršku ovim inicijativama.

11.0 Saradnja u ugostiteljskoj delatnosti

11.1 Sarađivati, preko odgovarajućih udruženja, na podsticanju vlade da uspostavi objekte i infrastrukturu za reciklažu svih vrsta otpada vezanih za hranu i piće, uključujući masnoće, organske materije, papir, karton, metal, plastiku i staklo.

11.2 Podržati napore ugostiteljstva da sarađuje sa nadležnim organima na pripremi odgovarajuće politike životne sredine i upravljanja otpadom unutar delatnosti ugostiteljstva. Sarađivati pri sprovođenju smernica koje su pripremili ambalažeri.

12.0 Globalno Selo

12.1 Učestvovanje u događajima kao što su Dan parkova, Dan planete Zemlje i Nedelja životne sredine.

Smjernice za smještaj i usluge hrane

Rekreaciona mjesta i područja predstavljaju sve značajniji činilac prostornog uređenja i imaju važnu ulogu u valoriziranju prirodne sredine.

Izletnički vid rekreacije u posljednje vrijeme je dobio svojstvo turizma. Subote, nedjelje i državni praznici čine 30% dana u godini, što predstavlja značajan fond slobodnog vremena. Gradnja objekata za rekreaciju do šezdesetih godina je bila usmjerena na gradnju odmarališta i domova, da bi po dobivanju ZOI 84 gradnja krenula u pravcu izgradnje velikih zimsko-turističkih kapaciteta (Igman, Bjelašnica, Jahorina). U tim vremenima je osjetno zaostajala izgradnja smještajnih kapaciteta u banjskim, klimatskim i područjima srednje planine. Posebno je bila evidentna ekspanzija vikendica. Ona je imala negativne posljedice, jer je privatizirala najvrijednija područja, usporila razvoj turizma i gradnju osmišljenih kapaciteta za komercijalni turizam. Većinom je bila neplanska i omogućila je špekulacije građevinskim zemljištem.

Sa malim ulaganjima vojni objekti predviđeni za napuštanje mogu promijeniti namjenu u objekte za smještaj djece, pripreme sportista, kampove i sl. Investitor bi se mogao naći, jer je očigledno da potražnja postoji.

Ne treba zaboraviti ni mnogobrojne objekte šumarstva, koje takođe valja komercijalizirati.

Turistička ponuda planinarskih domova u novonastaloj situaciji (šume prošarane šumskim putevima) postavlja dom kao automobilski cilj, ali onda oko doma traži bogato razvedeno planinarsko-hodačku infrastrukturu. Karakteristike staza valjaju biti metodološki jedinstveno obrađene.

Saobraćajna infrastruktura za turističku namjenu ne smije se istovremeno koristiti za šumsko-privrednu djelatnost.

Proizvodnja hrane i proizvoda na tradicionalan način

Italijanski književnik Italo Calvino piše: Najbolji način da se upozna jedan teritorij je dolaženje u dodir sa njegovom hranom, ili bolje rečeno "okusiti taj teritorij".

Razvoj eko turizma (seoski, ruralni, agri... turizam) potiče proizvodnju tradicionalnih proizvoda (med, voće, povrće, sirevi, vino, rakije, duhan...), očuvanje regionalnih kulinarских proizvoda (pite, burek, čorbe, izljevače, džemovi, kisele salate, sokovi, čajevi...), upotrebu ljekovitog bilja (nana, šipurak, kadulja...), uzgoj autohtonih životinja (krava Buša, ovca Pramenka, Bosanskohercegovački brdski konj, Hercegovački magarac, Bosanskohercegovački pastirski pas Tornjak...), očuvanje starih zanata (tradicionalni vezovi, hekljanje, proizvodi od vune, korparstvo, drvorezbarstvo, bakrorez, kovačke djelatnosti...), tradicionalni festivali (berba grožđa, dani trešnje, festivali sira i vina, dani kosidbe, razne izložbe tradicionalnih proizvoda...)...

Program koji u proizvodnji na tradicionalan način vidi mogućnost obnove sela i plasmana proizvoda sela za potrebe gradova i budućeg turizma, valja podržati.

Osnovni ciljevi takve politike bi se mogli sažeti kao:

- direktna podrška razvoju poljoprivrede
- razvoj veoma tražene turističke ponude (agri-turizam, seoski turizam, ruralni turizam...)
- zaustavljanje depopulacije sela
- zaštita ambijentalnih vrijednosti sela, stare arhitekture, tradicionalne proizvodnje i kulturnog naslijeđa
- razvoj ruralnog (seoskog) turizma Bosne i Hercegovine.

Evropska Unija je propisala mnoge standarde i norme u vezi prodaje proizvoda proizvedenih na tradicionalan način na vlastitom domaćinstvu.

Komercijalno farmerstvo zahtijeva najmanje 5 ha zemlje za obrađivanje ili 5 krava. Međutim farme u BiH

su premalene da bi ovo zadovoljile.

Razvoj agro-turizma je druga alternativa regionalnog razvoja. To podrazumijeva kombinaciju poljoprivrede i turizma sa jedinstvenom BiH hranom.

- sir iz mijeha (sir u ovčjoj koži)
- šljivovica
- paprike punjene kajmakom
- goveđe suho meso
- burek-pita sa mesom, krompirom, sirom ili zeljem.
- grožđe Blatina koje je dobro za crno vino...

Program posjete farmi kao turistički proizvod može uključivati:

- probanje vina, mesa, voća i druge hrane
- farmerske aktivnosti: pčelarstvo, preša jabuka, vožnja sijena, berba voća, skupljanje bilja, muža i šišanje ovaca...
- rekreacijske aktivnosti kao obilazak štala, vožnja biciklom, jahanje, kulinarske demonstracije, lov, ribolov, posjete vinariji...

Poljoprivrednik kao bitna pretpostavka eko-turizma

Sa kakvim turizmom i kojim proizvodima sela na Programskom području se može da uđe na međunarodno tržište?

Notorna je istina da u industrijskoj proizvodnji hrane, BiH ne može konkurirati ni Evropskoj Uniji, ni Amerikancima, a ni susjedima, koji hranu proizvode gotovo besplatno. EU svoje proizvođače subvencionira sa 60% ukupnog budžeta. Genetski inženjerинг danas proizvodi crvene biljarske kugle umjesto paradajza, u koji je prenesen gen truljenja ribe list (koja u prirodi najsporije trune), krastavci se proizvode na mreži ispod koje protiče tekućina sa otopinom i učas, eto ogromnog krastavca (za sada bez ikakvog okusa).

«Biotehnologije, transgenetska flora i fauna, genetičko inženjerstvo, kloniranje... Dvadeset prvo stoljeće će biti stoljeće naučne i tehničke obrade živih bića. Istraživanja, koja će se vjerovatno ubrzati na poticaj velikih transnacionalnih grupacija, postavljaju i etička pitanja o preobražaju čovjeka i njegovog okoliša. Hrana dobivena genetičkim modifikacijama kod nekih ljudi izaziva alergije. Meso obrađeno antibioticima i hormonima moglo bi izazvati kancerogene, neurološke i antiimmunološke promjene, kao i neke do sada uglavnom nepoznate efekte» (Atlas XX stoljeća).

Uprkos svemu što se ne čini u oblasti poljoprivrede, u posljednje vrijeme sve veći broj poljoprivrednih proizvođača razmišlja o preusmjerenu na ekološki način privređivanja, bilo da je riječ o onima sa malim parcelama, koji prvenstveno žele proizvoditi tzv. "zdravstveno sigurnu hranu" za sebe ili o onima koji su spremni pokrenuti veću proizvodnju, očekujući veću ekonomsku dobit.

Znatan broj njih pri tome zamišlja da će prestankom upotrebe mineralnih đubriva i sintetskih sredstava za zaštitu bilja njihova proizvodnja postati "eko".

Preusmjerjenje na ekološki način privređivanja mnogo je više od prestanka upotrebe mineralnih đubriva i pesticida. To je složen proces promjena na imanju, koji traje godinama i zahtijeva spremnost za usvajanje novih znanja, te brižljivo upravljanje svim resursima u procesu proizvodnje.

Prema tome, ukoliko je riječ o proizvodnji za tržište, važno je znati da ekološka proizvodnja, za razliku od konvencionalne, podliježe obaveznom stručnom nadzoru. Drugim riječima, dok je pri konvencionalnoj poljoprivrednoj proizvodnji moguća proizvodnja bez nadzora stručnjaka, u ekološkoj poljoprivredi struka propisuje agri-tehničke mjere i nadzire njihovu primjenu.

Sve ovo se regulira Zakonom o ekološkoj proizvodnji poljoprivrednih i prehrabnenih proizvoda.

Razvoj proizvodnje i prodaje proizvoda na vlastitom domaćinstvu u široj zoni turističkih i izletničkih odredišta, potiče proizvodnju tradicionalnih proizvoda, očuvanju regionalnih kulinarskih proizvoda, upotrebu ljekovitog bilja, uzgoj autohtonih životinja, očuvanje starih zanata, tradicionalnih festivala...

Evropska Unija je propisala mnoge standarde i norme u vezi prodaje proizvoda proizvedenih na tradicionalan način na vlastitom domaćinstvu.

Osnovne poruke evropskog projekta o hrani su: hrana je elemenat kulturnog nasljeđa i identiteta, kulinarska kulturna proizvodnja i tradicija su osnove za buduće standarde proizvodnje, autentičnost i razabiranje okusa su povratak regionalizaciji nasuprot globalizaciji.

Valja znati da su gradnjom brzih autocesta u Hrvatskoj opustjela mnoga područja, ne samo u turističkom smislu, nego i doslovno. Možemo li pretpostaviti kako će u turističkom ali i uopće privrednom smislu izgledati područja Bosne i Hercegovine kroz koje će proći brza autocesta Vc.

Poljoprivrednik doprinosi lokalnoj zajednici kao što to čine stanari koji održavaju stambene zgrade, šumari koji (ne) brinu o šumama, općine koje održavaju puteve itd.

Turisti i izletnici se koriste blagodetima planine i pejzažem, od čega cijelokupno ruralno stanovništvo ne izvlači direktnu korist.

Dakle, ostaje evidentan problem bolje novčane raspodjele od turizma na ruralno stanovništvo (poljoprivrednike i nepoljoprivrednike). Taj potencijal komplementarnog izvora prihoda od turizma valja da bude dostupan ruralnom stanovništvu i da poboljšava finansijsku situaciju lokalnih kolektiva.

Osnovna načela ekološke poljoprivrede!

- Poticanje bioloških procesa na imanjima, pravilnim odabirom gnojiva, plodoreda, kultura, kultivara (sorti) i pasmina, te obradom tla i jačanjem otpornosti prema bolestima i štetočinama;
- Očuvanje tla, povećanje njegove plodnosti, sadržaja organskih tvari i hraniva, poboljšanje strukture tla i borba protiv erozije;
- Proizvodnja bez agri-hemije (mineralna gnojiva, pesticidi, sintetski regulatori rasta i hormoni);
- Očuvanje raznolikosti biljnih i životinjskih vrsta, te očuvanje prirodnih bogatstava i raznolikosti pejzaža;
- Proizvodnja kvalitetnijih, a time zdravstveno sigurnih namirnica;
- Smanjenje utroška energije i upotrebe neobnovljivih prirodnih resursa (nafta, plin, treset...);
- Podizanje materijalnog, socijalnog i obrazovnog položaja seljaka
- Njegovanje razumijevanja za zakone prirode, te stvaranja novih odnosa između čovjeka i prirode.

Pesticidi – Fitofarmacetska sredstva ili sredstva za zaštitu poljoprivrednih kultura i biljnih proizvoda (bez kojih bi se, moramo prznati, učinak u svijetu smanjio za 20-50%) direktno ili preko biljaka dospijevaju u zemljište, gdje se akumuliraju, transformiraju i prenose u druge sisteme.

Netačna je i teza sukoba tzv. "prirodног prostora" sa određenom poljoprivrednom i šumskom aktivnošću koja se, kao, ne podudara sa načinom turističke eksploatacije. Ako turistička aktivnost djeluje u pravcu koji zadržava postojeće okruženje i atraktivnosti, ona treba da budu prepoznata i da obezbijedi svim učesnicima finansijsku dobit od turizma.

Od razmišljanja koja su ustanovila tezu o poljoprivredniku «rendžerу», dva elementa se ipak mogu zadržati:

- Poljoprivrednik doprinosi planinskoj državi, kao što to čine stanari koji održavaju stambene zgrade, šumari koji (ne)brinu o šumama, općine koje održavaju puteve itd.
- Turisti se koriste blagodetima planine i pejzažem, od čega cijelokupno ruralno stanovništvo ne izvlači direktnu korist.

Dakle, ostaje evidentan problem bolje novčane raspodjele od turizma na ruralno stanovništvo (poljoprivrednike i nepoljoprivrednike). Taj potencijal komplementarnog izvora prihoda od turizma valja da bude dostupan ruralnom stanovništvu i da poboljšava finansijsku situaciju lokalnih kolektiva.

Smještajni kapaciteti u eko turizmu su hoteli, moteli, turistička naselja, smještaj u bungalovima i kampovima kao i smještaj u domaćinstvima. Veoma velika pažnja se poklanja onome što se nudi za obroke. Humana strana boravka je najvažnija.

Tip života u saglasnosti i direktnom dodiru sa prirodom je u užurbanoj evropskoj civilizaciji skoro zaboravljen. Nema ljubaznog odnosa domaćin – gost. Gost vidi domaćina kada preuzima i predaje ključeve od apartmana. Međutim i u odnosima i kontaktima domaćin – gost valja imati mjeru, jer gost želi da mu se odmor dobro organizuje ali da on nema velikih obaveza i da ima sat na ruci.

Domaćin u modernoj “on line” civilizaciji nudi doživljaj života na tradicionalan način ali putem web prezentacije u kojoj valja da prezentira kompletну svoju ponudu, svoju baštu, eventualno rijeku, mogućnosti izleta, ribolova, branja bilja... ili gdje se određeni proizvodi ili oprema (ribolov, najam razne opreme) mogu nabaviti. Eventualno mogućnost da gosti nauče pojedine vještine (izrada suvenira, heklanje, odabir mušica za ribolov, glijive, ljekovito bilje i priprema...).

Domaćinstvo koje u svojoj ponudi nudi gostu mogućnost samostalnog branja voća i povrća u obližnjem vrtu ili voćnjaku je na pravom putu.

Domaćinstva i Italiji, naprimjer, koja posjeduju osnovne certifikate (o smještaju, ispravnosti vode za piće i sl.), a rukovode se devizom „Cucina kilometara zero“ (kuhinja kilometara 0) su na pravom putu.

U web prezentaciji treba biti maštovit i ponuditi sve što bi gostu bilo interesantno istovremeno pazeći da sve ono što je obećano u marketinškim prezentacijama bude vidljivo očima promatrača na terenu. Gosti će to znati prepoznati i ispričaće to svojim prijateljima, a putem on line komunikacija ispričaće i onima koje ne poznaju.

Pravilna procjena cijena usluga smještaja i ishrane povećava mogućnost bržeg probroja na evropsko zahtijevno turističko tržište.

Izvor : Wigwam Travel & Consulting d.o.o. Sarajevo, 2011

Reference

- 1) Amidžić, L., Krasulja, S., Belij, S. (Eds.) (2007): Zaštićena prirodna dobra Srbije. Ministarstvo zaštite životne sredine & Zavod za zaštitu prirode Srbije. Beograd.
- 2) Amidžić, L. (2011): Vodič za upravljače zaštićenih područja, Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja & Fakultet za primjenjenu ekologiju Futura. Beograd.
- 3) Bibanović, Z., Smjernice za integrirano upravljanje prirodnim resursima i razvoj eko turizma u zaštićenim područjima u okviru programskog područja (Prokoško jezero, Kanton Sarajevo i NP Sutjeska), Wigwam Travel & Consulting d.o.o. Sarajevo, 2011.
- 4) Bibanović, Z., Situaciona analiza stanja zaštićene prirodne baštine u Bosni i Hercegovini sa osvrtom na Prokoško jezero, NP Sutjesku i parkove u KS; Dodatak Situacionoj analizi, Wigwam Travel & Consulting d.o.o., Sarajevo, maj-juni
- 5) Miloјić, D., Amidžić, L., „Unapređenje upravljanja zaštićenim prirodnim dobrima u prekograničnom području SRB-BiH“ (Jačanje uloge NVO u upravljanju zaštićenim područjima u prekograničnom području) - Analiza postojećeg stanja i preporuke za akciju (Srbija), Suport, Beograd, Novembar 2011
- 6) Mijović, D. (Ed.) (2005): Inventar objekata geonasleđa Srbije iz Arhiva Nacionalnog saveta za geonasleđe Srbije. Zavod za zaštitu prirode Srbije. Beograd.
- 7) Puzović, S. (Ed.) (2009): Značajna područja za ptice u Srbiji. Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja, Zavod za zaštitu prirode Srbije, Pokrajinski sekretarijat za zaštitu životne sredine i održivi razvoj. Beograd.
- 8) Sekulić, N. & Sekulić - Šinžar J. (Eds.) (2010): EMERALD ekološka mreža u Srbiji. Zavod za zaštitu prirode Srbije. Beograd.
- 9) Stevanović, V. (Ed.) (2005): IPAs in Serbia. In: Anderson, S., Kušik, T. & Radford, E. (Eds.) Important Plant Areas in Central and Eastern Europe – Priority Sites for Plant Conservation: 74-75. Plantlife International. UK
- 10) Zakon o zaštiti prirode („Službeni glasnik RS“, br. 36/09, 88/10, 91/10),
- 11) Zakon o nacionalnim parkovima („Službeni glasnik RS“, br. 39/93, 44/93,
- 12) 53/93, 67/93, 48/94, 101/05),
- 13) Uredba o stavljanju pod kontrolu korišćenja i prometa divlje flore i faune („Službeni glasnik RS“, br. 31/05, 45/05, 22/07, 38/08, 9/10),
- 14) Uredba o ekološkoj mreži („Službeni glasnik RS“, br. 102/10),
- 15) Uredba o bližim kriterijumima, načinu obračuna i postupku naplate naknade za korišćenje zaštićenog područja („Službeni glasnik RS“, br. 43/10),
- 16) Pravilnik o kriterijumima za izdvajanje tipova staništa, o tipovima staništa, osetljivim, ugroženim, retkim i za zaštitu prioritetskim tipovima staništa i o merama zaštite za njihovo očuvanje („Službeni glasnik RS“, br. 35/10),
- 17) Pravilnik o proglašenju i zaštiti strogog zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva („Službeni glasnik RS“, br. 5/10),

- 18) Pravilnik o načinu obeležavanja zaštićenih prirodnih dobara („Službeni glasnik RS”, br. 30/92, 24/94, 17/96),
- 19) Pravilnik o uslovima koje mora da ispunjava upravljač zaštićenog područja („Službeni glasnik RS”, br. 85/09),
- 20) Pravilnik o obrascu službene legitimacije čuvara zaštićenog područja („Službeni glasnik RS”, br. 84/09),
- 21) Pravilnik o odstetnom cenovniku za utvrđivanje visine naknade štete prouzrokovane nedozvoljenom radnjom u odnosu na strogo zaštićene i zaštićene divlje vrste („Službeni glasnik RS”, br. 37/10),
- 22) Pravilnik o kompenzacijskim merama („Službeni glasnik RS”, br. 20/10),
- 23) Pravilnik o izgledu znaka zaštite prirode, postupku i uslovima za njegovo korišćenje („Službeni glasnik RS”, br. 84/09)
- 24) Pravilnik o razvrstavanju, minimalnim uslovima i kategorizaciji ugostiteljskih objekata (Objavljen u "Sl. glasniku RS", br. 66/94 i 3/95)
- 25) Convention on biodiversity, Guidelines on biodiversity and tourism development
- 26) Convention on biodiversity, Operational guidance for application of the ecosystems approach
- 27) Ramsar Convention, Frameworks for managing Wetlands of International Importance and other wetland sites.
- 28) Habitats Directive (Council Directive 92/43/EEC, hereinafter referred to as HD)
- 29) Birds Directive (Council Directive 79/409/EEC)
- 30) Serbian Tourism Development Strategy ("The Official Gazette RS" Nr. 91/06);
- 31) „Marketing strategija turizma Vojvodine“- istraživačko razvojni projekat - Republika Srbija, Autonomna pokrajina Vojvodina, Izvršno veće, Sekretarijat za privredu, Novembar, 2009.
- 32) National Environmental Protection Strategy (The Official Gazette RS" No. 12/2010)
- 33) National Sustainable Development Strategy, Belgrade, 2008 (The Government of the Republic of Serbia)
- 34) Action Plan for the Implementation of the National Sustainable Development Strategy of the Republic of Serbia 2009 – 2017, Belgrade, March 2009
- 35) The Local Sustainable Development Strategy (LSDS), 2005
- 36) Guidelines for Management Planning of Protected Areas, World Commission on Protected Areas (WCPA), Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 10, IUCN – The World Conservation Union,, 2003
- 37) Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management”, WCPA, IUCN, Gland, Switzerland, and Cambridge, UK, UNEP, WTO, 2002
- 38) Visitor Risk Management & Public Liability , ANZECC Working Group on National Parks and Protected Area Management, Department of Conservation and Land Management (WA), August 1998
- 39) ICOMOS, International Charters For Conservation And Restoration (Monuments and Sites: I), 2004
- 40) IUCN, “Evaluating Effectiveness: A framework for assessing the management of protected areas”, (Hockings et al., 2000)

- 41) *Ecotourism: Principles, Practices & Policies For Sustainability* », Megan Epler Wood, UNEP, 2002
- 42) *Code of Ethics and Guidelines for Sustainable Tourism*, Tourism Industry Association of Canada, 2006
- 43) Milojčić, D. (2006): *Eco-tourism Report (Eco-tourism Feasibility study: "Bardača – Hunting and Tourism Oasis")*, EC (B&H) funded project, 2005-2006
- 44) Milojčić, D. (2007): *Eco-tourism Report ("Zasavica, Support to Local Economy through Sustainable Tourism")*, EAR (Serbia) funded project (Support to Enterprise Development and Entrepreneurship Programme), 2006-2007
- 45) Milojčić, D. et al (2009); *Tourism Feasibility study: "Eco Centre Bocac Lake Sustainable Tourism Development"*, Eco Centre Bocac Lake – Eurohem, Banja Luka, B&H, 2008-2009
- 46) Milojčić, D. (2011), *WG Tourism Report ("Protection and Management of Zasavica Special Nature Reserve as a tool for Sustainable Rural Development" - A pilot project for the integration of wetland management and rural development in Serbia)*, Netherlands BBI Matra Project, Foundation DLO/Wageningen International, Orbicon, Pokret Gorana Sremske Mitrovice, Serbia, 2009-2011.
- 47) Nada Pešić, Kamenica Gora – Prijepolje (komentari na nacrt Smernica)